

YILDIZ TEKNİK UNİVERSİTESİ
GAP ve PAZARLAMA PROBLEMLERİ

İŞLETME YONETİMİ
YÜKSEK LİSANS BİTİRME TEZİ

KURSAT BUYUKTUĞRUL

Prof. Dr. İLKER BİRDAL

Y.Ü. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YILDIZ TEKNİK UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAP ve PAZARLAMA PROBLEMLERİ

TEZİ HAZIRLAYAN: KURŞAT BÜYÜKTUĞRUL

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. İLKER BİRDAL

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen tez ve danışman hocam Sayın Prof. Dr. İlker BİRDAL'a ve yazılımda teknik yardımlarını esirgemeyen Belkıs BÜYÜKTUĞRUL ve Uğur KOLCU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

I. BÖLÜM..GAP ile ilgili Açıklamalar3

1.....GAP Bölgesinin Tanıtımı	3
1.1.....Demografik Yapısı	7
1.1.1.....Coğrafi Yapısı	7
1.1.2.....Nüfus Yapısı	10
1.2.....Ekonomik Yapısı	11
1.2.1.....Tarımsal Ekonomik Yapısı	14
1.2.2.....Endüstriyel Ekonomik Yapısı	20
1.3.....Sosyo-Kültürel Yapı.....	22
1.3.1.....Eğitim	23
1.3.2.....Sağlık	24
1.3.3.....Turizm	28
2.....GAP'ı Oluşturan Sebepler	31
2.1.....Sosyal Sebepler	31
2.2.....Ekonomik Sebepler	32
3.....GAP'ın Amacı ve Stratejisi	33
4.....GAP'ın Tanıtılması.....	36
4.1.....GAP ve Safhaları	41
4.2.....GAP ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Alanları	44
4.2.1.....Diyarbakır-Batman Gelişme Alanı	44
4.2.2.....Şanlıurfa Gelişme Alanı	45
4.2.3.....Gaziantep Gelişme Alanı	46
4.2.4.....Siirt Gelişme Alanı	47
4.2.5.....Adıyaman Gelişme Alanı	47
4.2.6.....Mardin Gelişme Alanı	48
5.....GAP'ta Elde Edilecek Hizmetler ve Ürünler	49

II. BÖLÜM.GAP ile ilgili Muhtemel Pazarlama Problemleri.56

1.....GAP Pazarlama Anlayışı	56
2.....Mikro Çevre Faktörlerinin Uygun Hale Getiril. 56	
2.1.....Hedef Pazarların Belirlenmesi	57
2.1.1.....Pazar Çeşitleri ve Pazar Bölümlendirme	59
2.1.1.1...Tüketici Pazarlarının özellikleri	59
2.1.1.1.1.Tüketici Pazarları Demografik özellikleri	60
2.1.1.1.2.Tüketici Pazarları Ekonomik özellikleri	60
2.1.1.2...Endüstriyel Pazarlar ve Çeşitleri	60
2.1.1.2.1.Üretici Pazarları	61
2.1.1.2.2.Satıcı İşletme Pazarları	61
2.1.1.2.3.Hükümet Pazarları	61
2.2.....Üretim Faktörlerinin Desteklenmesi	62
2.2.1.....Sermayeyi Bölgeye Çekme Çalışmaları	62
2.2.2.....Üretim Alanlarının Belirlenmesi	63
2.2.3.....Toprak Reformu Alternatifleri	64
2.2.4.....İşgücü ve İstihdam Problemleri	69
2.2.5.....Girdi Problemleri	74
2.2.5.1...Sulama Problemleri	74
2.2.5.2...Gübreleme Problemleri	77
2.2.5.3...İlaqlama Problemleri	79

2.2.5.4...	Tohum Problemleri	79
2.2.6.....	Alet ve Ekipman Problemleri	80
2.3.....	Aracıların Belirlenmesi	82
2.3.1.....	Dağıtım Kanallarının Belirlenmesi	84
2.3.2.....	Dağıtım Kanalı Seçimini Etkileyen Faktörler ..	90
3.....	Makro Çevre Faktörlerinin Uygun Hale Getiril.	91
3.1.....	Demografik Çevre Problemleri	91
3.2.....	Ekonomik Çevre Problemleri	96
3.2.1.....	Enerji Problemleri	97
3.2.1.1...	Türkiye’de Enerji Durumu	97
3.2.1.2...	Türkiye’nin Enerji Politikası ve Problemleri.	100
3.2.1.3...	GAP Bölgesinde Enerji Durumu	101
3.2.2.....	Tarımsal Ekonomik Problemler	104
3.2.3.....	Endüstriyel Ekonomik Problemler	107
3.3.....	Sosyo-Kültürel Çevre Problemleri	111
3.3.1.....	Mekânsal Yapılanma Problemleri	111
3.3.2.....	Eğitim Problemleri	117
3.3.3.....	Sağlık Problemleri	120
3.3.4.....	Turizm Problemleri	120
3.4.....	Politik ve Hukuki Çevre Problemleri	121
3.5.....	Çevre Problemleri	126
4.....	Pazarlama Altyapı Problemleri	128
4.1.....	Depolama Tesisleri ve Problemleri	128
4.2.....	Ulaştırma Tesisleri ve Problemleri	131
4.3.....	Haberleşme Tesisleri ve Problemleri	138
5.....	Pazarlama Problemleri	139
6.....	Uluslararası Pazarlama Problemleri.....	148
6.1.....	Uluslararası Hedef Pazarların Belirlenmesi...	149
6.2.....	Uluslararası Çevre Faktörleri.....	151
	Sonuç.....	154
	Kaynakça.....	156

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sekiz ilini içine alan GAP Bölgesi, zor coğrafi ve iklim şartlarına sahiptir. Yaklaşık beş milyon kişinin yaşadığı bölgenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Sanayi tesislerinin az olduğu bölgede imalat sanayi, GSMH'nin %11.7'sini karşılayabilmektedir. Bölgenin sosyal yapısını, özellikle kırsal kesimlerde aşiretler oluşturmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinde Türkiye ortalamasının gerisinde kalan GAP Bölgesi, ilkçağ uygarlığının önemli merkezlerinden biri olması nedeniyle zengin turizm kaynaklarına sahiptir.

Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, toprak dağılımındaki adaletsizlik, bölgenin feodal yapısının getirdiği baskılar, asayişin sağlanamaması, hızlı nüfus artışı, altyapı ve vasıflı işgücü yetersizliği, buna bağlı olarak imalat sanayinin yetersizliği ve işsizlik, üretimde verimsizlik, KBMG'in düşüklüğü, gelir dağılımının dengesizliği ve tüm bu problemlere bağlı olarak göç, bölgenin önemli sorunlarını oluşturmaktadır. Bölgenin geri kalmışlığına, neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olan bu problemlerin halli için, GAP uygulamaya sokulmuştur.

GAP'tan sonra elde edilecek hizmetler ve ürünler, klasik pazarlama anlayışının başlangıcını oluştursa da, GAP'ın oluşumuna sebep olan tüm problemler, modern pazarlamanın ilgi alanına girmektedir. Pazarlamada başarılı olabilmek için, pazarlamanın oluşumuna sebep olan faaliyetlerin başlangıcındaki problemler iyi analiz edilmelidir.

Pazarlamayı etkileyen mikro çevre faktörlerinden biri olan hedef pazarlar, GAP sonunda üretim planlamalarının sağlıklı ve koordineli yapılamaması halinde, doğru olarak belirlenemeyecektir. Bu ise özellikle tarımsal sanayi sektörlerinde büyük problemlere yol açacaktır.

Sermayeyi bölgeye çekme çalışmalarında önemli rol oynayacak EKA'nın yanı sıra, hükümetler de sermayenin bölgeye girişini kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler içine girmelidirler. Her il için belirlenen stratejik sektörler baz alınarak, EKA ve yerel yönetimler, yatırımcılara yer tahsis etmelidir. GAP sonunda enerji ve sulama problemleri büyük ölçüde çözülecek işletmelerin, alet, ekipman, girdi, personel ihtiyaçlarının karşılanması için şimdiden çalışmalar başlatılmalıdır.

Makro çevre faktörlerinden biri olan demografik çevre problemlerinin halledilmesi, bölgenin gelişmişliğinin en büyük işareti olacaktır. Bu problemlerin temelini oluşturan eğitimsizliği ortadan kaldırmak için, okullaşma hızlandırılmalı, medya'nın tüm teknik imkanları kullanılmalı ve aile planlaması uygulamaya geçirilmelidir. Nüfus artışını önlemenin diğer yolu olan gelir seviyesinin yükselmesi için ekonomik faaliyetler, ticaret, bankacılık ve diğer hizmet sektörleri geliştirilmelidir. Tüm bu gelişmeler için ulaşım, haberleşme ve örgütlenme gibi altyapı hizmetleri tamamlanmalıdır.

GİRİŞ

GAP'ın makro ölçüde pazarlama faaliyetlerini etkileyecek problemlerinin incelendiği bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır.

Çalışmada konular, rahat takip edilebilmesi için, pazarlamayı etkileyen dış çevre faktörlerine göre sıralandırılmıştır.

Birinci bölümde, pazarlama açısından problemlerin doğru analiz edilebilmesi için, bölgenin yapısının tanıtımı hedeflenmiştir. Bölgenin demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının açıklandığı ilk konuda, bölgenin coğrafi ve nüfus yapısı ile tarım, sanayi, eğitim, sağlık ve turizm sektörlerinin hangi seviyelerde olduğu incelenmiştir.

Bölgede böyle bir projenin yapımına niçin ihtiyaç duyulduğu açıklanan ikinci konuda, GAP'ın yapımına sebep olan sosyal ve ekonomik sebepler anlatılmıştır. Yapımına karar verilen GAP'ın, sektörler itibarıyla hedefleri ve temel stratejileri üçüncü konuda açıklanmıştır.

Dördüncü konuda, GAP'ta uygulanan projeler hakkında istatistiksel veriler sunulmuş ve bazı projeler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ayrıca safhalara ve bölgelere göre belirlenen stratejik sanayilerin uygulama programı açıklanmıştır. İlk bölümün son konusunda GAP sona erdiğinde bölgede sağlanacak istikrarla, elde edilecek muhtemel ürünler ve hizmet seviyeleri açıklanmıştır.

Çeşitli açılardan bölgenin tanıtımı yapıldıktan sonra, ikinci bölümde bölgede var olan ve oluşabilecek muhtemel pazarlama problemleri incelenmiştir. İncelenen bazı problemlerin pazarlama ile bağlantısının anlaşılabilmesi için, GAP'ta oluşması gereken pazarlama anlayışı, ilk konuda anlatılmıştır.

Dış çevre faktörlerinden, pazarların, araçların ve üretim faktörlerinin açıklandığı mikro çevre faktörlerinin, bölgede pazarlama açısından etkileri ikinci konuda incelenmiştir. Bu konuda işletmelerin hedef pazarlarını belirlerken dikkat etmeleri gereken hususlar açıklanmış ve üretim faktörlerinin karşılaştığı zorluklar anlatılmıştır. Müteşebbüslerin üretim alanı bulmadaki problemleri, tarım işletmelerinin adaletsiz toprak dağılımından oluşan problemleri, nitelikli işgücü yetiştirme ve istihdam problemleri ile girdi problemlerinin anlatıldığı bu konuda çözüm alternatifleri de ileri sürülmüştür.

Araçlar ile dağıtım kanallarının seçimi ile bu seçimi etkileyen faktörler, bu konunun üçüncü altbaşlığında anlatılmıştır. Tarım sektöründe dağıtım kanalının bir parçası olan TMO ve Tarım Satış Kooperatifleri ve bunlardan kaynaklanan problemler incelenmiş ve çözümleri belirtilmiştir.

Demografik, ekonomik, sosyo-kültürel, ekolojik, politik ve hukuki problemleri kapsayan makro çevre faktörlerinin anlatıldığı üçüncü konuda, bölgedeki pazarlama yapısını dolaylı olarak etkileyen bu problemlerin çözüm alternatifleri açıklanmıştır. Bu konuda enerji problemleri, bölge ile sınırlanamıyacağı için, ülke çapında ağırlıklı incelenmiş-

tir. Bölgede tarım ve sanayi sektörünün karşılaştıkları problemler, konut, kentleşme, eğitim, sağlık ve turizmi içine alan sosyal ve kültürel problemler ve çözümleri anlatılmıştır. Bu konunun son iki altbaşlığı altında bölgede oluşan ve oluşacak ekolojik, politik ve hukuki çevre problemleri ve çözümleri anlatılmıştır.

Pazarlama altyapı problemlerinin anlatıldığı dördüncü konuda ise, ulaştırma, haberleşme ve depolama hakkında bölgede mevcut imkanlar ve eksiklikleri dile getirilmiştir.

Pazarlama problemlerinin anlatıldığı beşinci konuda, ayrıca bankacılık ve diğer hizmetler ile, ticaretteki mevcut problemler ve çözümleri için gerekli tedbirler açıklanmıştır.

İkinci bölümün son konusunda, pazarlamanın uluslararası problemleri ile GAP'ın uluslararası platformda oluşturduğu siyasal problemlere dikkat çekilmiştir.

I. BÖLÜM

GAP ile İLGİLİ AÇIKLAMALAR

1.GAP Bölgesinin Tanıtımı:

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesi, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Batman ve Şırnak olmak üzere sekiz ili kapsamaktadır. Belçika, Hollanda, Danimarka gibi çoğu Avrupa ülkesinden büyük olan GAP Bölgesi, 73 863km² yüzölçümüne sahiptir. 1990 nüfus sayımlarında bölge nüfusu, yaklaşık 4.9 milyon civarındadır.

Makro çevre faktörleri oldukça olumsuz olan bölgede, sanayi gelişmemiştir. Ancak Keban Barajı'nın ve Hidroelektrik santralının devreye girmesiyle yetersiz olmakla beraber, sanayide gelişmeler gözlenmiştir (1).

TABLO-1: GAP Bölgesi ve Türkiye'nin Seçilmiş Göstergelerle Karşılaştırılması, 1985. (1992 Fiyatlarıyla)

Gösterge	Birim	Türkiye	GAP Bölgesi	GAP'ın (%)
Yüzölçümü	km ²	779 459	73 863	9.5
Toplam Nüfus	Kişi	50 664 458	4 303 567	8.5
Nüfus Artışı (1965-85)	Yılda (%)	2.4	2.9	-
Nüfus Yoğunluğu	km ² başına	65	58	-
Kentsel Nüfus	Toplamin %	53	49.9	-
Ekonomik Yapı	GSYH/GSBH içindeki payı (%)			
Tarım		17.7	39.6	(9)
İmalat		25.2	11.7	(1.9)
GSYH	Milyar TL	583.684	23.445	4
Kişi Başına GSYH/GSBH	Milyon TL	12.692	6.005	(47)

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı, 1987

Bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğu kentsel yerleşmelerde yaşamaktadır. Buna rağmen bölge halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağladığından, ekonominin dayanağı tarım olmuştur. Bölge üretimi, ülke üretiminin %9'unu oluşturmaktadır. Bölge halkının eğitim seviyesinin düşük olması, ilkel ve yetersiz tarım aletleri sebebi ile, tarımda verim düşük olmaktadır. Üretim, ancak bölge halkının geçimini sağlayacak seviyelerdedir. Tablo-2'de, bölgede topraktan yararlanma oranları gösterilmektedir.

Bölgede en çok ekilebilen arazi, %38.1 ile Şanlıurfa'da olmakla beraber, bölge ortalaması %33.1'de kalmaktadır. Bölge, bu düşük oranlarla bile, ülke ekonomisine önemli bir katkı ve bölge halkına daha iyi bir refah verebilir. Ancak, bunları engelleyen faktörler vardır. Bunların en önemlileri coğrafi zorluklar, altyapı eksiklikleri, eğitimsizlik ve toprak dağılımındaki dengesizliktir. Tablo-3'te, bölgede

(1) Adnan Berk, Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, Kaynak Kitaplar Basım, Yayın Tic. A.Ş., s.686

TABLO-2: GAP Bölgesi Toprakten Yararlanma Oranları (%)

Yer	Tarla	Bahçe	Çayır	Orman	Tarım Dışı	Nadas
Adıyaman	9.1	4	14.9	21	29.5	15.5
Diyarbakır	14.2	3	12.9	8	45.5	16.4
Gaziantep	19.6	26.5	1.2	13.5	22.2	17
Siirt	14.5	2.7	29.5	8.9	31	13.4
Şanlıurfa	38.1	5	16.2	-	13.2	27.5
Mardin	18.5	7.4	3.7	10.4	40	20
Bölge	33.1	4.5	32	8	18.5	3.9

Kaynak: Türkiye Ansiklopedileri, Cilt 1,2,3,4 1973

toprak dağılımının işletmelere ve ekilen topraklara göre yüzdeleri verilmiştir.

1000 Da'dan büyük alana sahip işletmeler, Türkiye'de %0.1 iken bu oran, Diyarbakır'da %3.4'e, Şanlıurfa'da %0.9'a ulaşmaktadır. Bu işletmelerce ekilen araziler, Türkiye'de tüm ekilen arazilerin %5.4'ü iken, bu oran Diyarbakır'da %40.2'yi, Şanlıurfa'da %26.6'yı bulmaktadır. Bu rakamlar bölgede gelir dağılımının ne kadar dengesiz olduğunu açık kanıtlarıdır. Bu dengesizlik, bölgenin feodal yapısına dayandığı gibi, bu yapıyı destekliyen bir faktör olmağa devam etmektedir.

Bu dengesizliğin bir başka sonucu, GAP bölgesinde oluşan iç ve dış göçlerdir. Tablo-4'te de görüldüğü gibi net göç itibarıyla, tüm bölge dışarıya göç vermektedir. En fazla göç ise, 500 Da'dan fazla alana sahip işletmelerin %43'le en yüksek oranda olduğu Şanlıurfa'da görülmektedir. Bu oran Türkiye'de %0.6 civarındadır. Şanlıurfa her yıl %27.5 ile topraklarının %'ünden fazlasını nadasa bırakmaktadır. Topraklarının %40'ı tarım dışı alan olan Mardin, en çok net göç veren ikinci ildir. Mardin'de nadasa bırakılan toprak oranı %20 iken, ekilen alan ise %18.5 civarındadır. Ekilen alanların %33.5'i ise 500 Da'dan büyük alana sahip işletmeler elindedir.

Türkiye yüzölçümünün %9.4'ünü kaplıyan GAP Bölgesi, Türkiye'nin ekili-dikili arazisinin %11.1'ini, çayır ve mer'asının %11.2'sini ve orman ve fundalıklarının %6.4'ünü kaplamaktadır.

Makro çevre faktörlerinin olumsuzluğunun bir başka sonucu ise altyapının olmamasıdır. Tablo-5'te 1988 itibarı ile GAP Bölgesi ve Türkiye'de yapılan yatırımlar görülmektedir.

Tablo-5'te görüldüğü gibi, kamu yatırımlarının %46.7'si enerji, ve %22.4'ü ulaştırma üzerine yapılmıştır. Ancak bu yüzdelerin yüksek olma sebebi, 1988 yılında GAP'ın devam ediyor olmasıdır. Devletin en büyük hizmetleri olan eğitim ve sağlığın %0.6 ve %0.2 gibi seviyelerde olması GAP'tan önce bölgedeki devlet yatırımlarının yetersizliğinin açık bir kanıtıdır. GAP'ın başlaması ile birlikte özel yatırımlar da tarım alanından, başta konut sektörü olmak üzere, imalat sanayine kaymıştır. Enerji ve ulaştırma sektö-

TABLO-3: İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı (%)

Alan	Adıyaman		Siirt		Gaziantep		Şanlıurfa		Mardin		Diyarbakır		Türkiye	
* (Dekar)	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
0- 50	77.4- 23		69.1- 9.7		64 - 17.9		30 - 83		89 - 15.1		57.1- 8.2		72.7- 26.7	
51- 100	19 - 38.7		9.7- 20.4		23.4- 28.6		53 - 27		9.6- 17.3		29.4- 25.6		23.7- 43.8	
201- 500	2.9- 18.9		19.4- 40.8		11.1- 28.2		12.7- 21.9		19.4- 34.1		9.7- 23.1		3 - 17.6	
501-1000	0.1- 3.2		1.4- 12.3		0.8- 8		3.4- 16.2		1.6- 15		0.4- 2.9		0.5- 6.5	
1000+	0.6- 16.2		0.4- 16.8		0.7- 17.3		0.9- 26.6		0.4- 18.5		3.4- 40.2		0.1- 5.4	
Toplam	100 -100		100 -100		100 -100		100 -100		100 -100		100 -100		100 -100	

Kaynak: Yurt Ansiklopedileri Cilt 1,3,4,8,9,10 1982

* A= İşletmelerin tüm işletmelere oranı

B= İşletmelerce ekilen toprağın, ekili toplam toprağa oranı

TABLO-4: GAP Bölgesi ile Türkiye'nin Diğer illeri Arasında Olan İç-Dış Göçler 1975-85, (Kişi)

İller	İç Göç	Dış Göç	Net Göç
Adıyaman	9318	19554	-10266
Diyarbakır	21224	43473	-22229
Gaziantep	22886	31204	- 8338
Mardin	8685	31312	-22627
Siirt	11143	23466	-12323
Şanlıurfa	12218	39991	-27773
Bölge	85474	188990	-103516

Kaynak: DPT «GAP Southeastern Anatolia Project Master Planstudy First Report» Volume 4, April 1989

TABLO-5: GAP Bölgesi ve Türkiye'de Sektörler İtibarı ile Yatırımlar

Sektörler	GAP Bölgesi (%)			Türkiye		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
Tarım	3.9	15.3	7.5	8.1	12.3	9.7
Madencilik	5.6	1.1	4.2	9.3	1.2	6.3
İmalat San.	16.9	26.4	19.9	19.3	39.8	26.9
Enerji	46.7	0	31.9	25.5	0.1	16
Ulaştırma	22.4	6.8	17.4	22.4	7.4	16.8
Konut	1.5	45	15.3	2	32.3	13.3
Eğitim	0.6	0	0.4	3.6	0.4	2.4
Sağlık	0.2	0.2	0.2	1.5	0.3	1
Turizm	0.1	0.6	0.3	0.7	1.3	0.9
Diğer	2.1	4.6	2.9	7.6	4.9	6.7
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DPT, (SPD) The Southeastern Anatolia Project Master Planstudy, December 1988

ründeki projelerin hizmet vermeye başlamasıyla birlikte, özel yatırımların artacağı söylenebilir.

Enerji sektöründeki projelere paralel olarak, bölgedeki enerji altyapı projeleri de devam etmektedir. GAP'ın başlamasından sonra, bölgede elektrikleştirilen yerleşim merkezi sayısında muazzam bir artış olmuştur. Tablo-6'da 1980-86 döneminde bölgede elektrikleştirilen köy sayısı gösterilmektedir.

Bölge'de elektrikleştirme yüzde artış ortalaması %66.7 olup, Türkiye ortalaması olan %43'ten bir hayli yüksektir. En fazla elektrikleştirme artışı %78.1 ile Adıyaman, ve en az artışı %56 ile Siirt göstermesine rağmen, bölgedeki tüm iller Türkiye ortalamasından daha yüksektir.

Bölge'de demiryolu ulaşımını sağlayan en önemli hatlar, Malatya-Diyarbakır-Kurtalan hattı ile güney sınırımızı bağlayan ve Nusaybin'de sınırdan çıkarak Bağdat'a ulaşan

TABLO-6: GAP Bölgesi Elektriklendirilen Köy Sayısı

İller	Toplam Köy Sayısı		Elektriklendirilen Köy Sayısı		Elk.lenme Yüzdesi	
	1980	1986	1980	1986	1980	1986
Adıyaman	341	346	55	326	16,1	94,2
Diyarbakır	691	693	59	496	8,5	71,6
Gaziantep	588	600	245	598	41,7	99,7
Mardin	717	720	128	622	17,9	86,4
Siirt	496	499	54	334	10,9	66,9
Şanlıurfa	689	692	34	569	4,9	82,2
Bölge	3522	3550	575	2945	16,3	83
Türkiye	36155	36155	18345	33885	50,7	93,7

Kaynaklar:1) Köy Envanter Etüdüleri, 1981

2) TEK«Elektrik İstatistikleri Özeti» (1986 sonu)

demiryolu hattı ve bu iki hattı birleştiren Narlı-Gaziantep-Barak demiryollarıdır (2). Ancak Körfez krizi sonrası Irak'a uygulanan ambargo dolayısı ile Bağdat hattı işlerliğini şimdilik kaybetmiştir. Yetersiz olmakla birlikte, bölge Cumhuriyet'ten sonra önemli ve düzgün karayollarına kavuşmuştur. Bölgenin en işlek karayolları, Elazığ-Diyarbakır-Mardin, İskenderun-Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır, Diyarbakır-Bitlis-Siirt ve Şanlıurfa-Nusaybin hatlarıdır (3).

1.1.Demografik Yapısı

1.1.1.Coğrafi Yapısı

73 863km² yüzölçüme sahip GAP Bölgesi, Türkiye'nin %9.5'ini kaplamaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tamamı ile Akdeniz Bölgesinin doğusu ve Doğu Anadolu Bölgesinin güneydoğusunu kaplayan GAP Bölgesi, içine aldığı sekiz ilin tamamı veya tamamına yakın kısmını kapsar. Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kısımları ile bunlar arasında uzanan ovaları çevreler. Diğer bir deyişle Mezopotamya'nın yukarı kısmı ile Suriye ve Irak sınırları arasında kalan bölgeyi kapsar.

Kuzeyden Güneydoğu Toroslar yayı ile kuşatılmış olan bölge topraklarında, güneye doğru açılan ve engebelerini gittikçe kaybeden dalgalı düzlükler hakimdir. Kuzeyde yaklaşık 1000m'ye ulaşan vadilerle yarılmış olan alan ve güneyde Suriye sınırları yakınında 500m yükseltideki yaylalar, ortadaki Dicle vadisinin eksenini çevresinde bir ova görünümlü verir. Bu ovaya, Diyarbakır Havzası denir. Bu havza, batıda Karacadağ sönmüş volkanının ovâl kütleleriyle, Urfa yaylasından, bu yayla ise, Fırat vadisiyle Gaziantep yaylasından ayrılır. Diyarbakır yaylasının güneyinde ise, oldukça dik yamaçlarla çevresinden ayrılan, üstü dalgalı,

(2) Ibid., s.687

(3) Ibid., s.687

yaklaşık 1400m yükseklikte Mardin Eşiği bulunur. Şanlıurfa'nın güneyinden Suriye'ye doğru 500m yükseklikte Harran ovası vardır.

Bölgede karasal orta iklim koşulları egemendir. Tabanın fazla yüksek olmaması ve bölgeyi kuzeyden sınırlayan yüksek dağların bulunması nedeni ile kışlar sert geçer ve batıdan doğuya, iklim daha da sertleşir. Buna karşılık, güneyde çölsü karakter taşıyan alanlarda, yazlar çok sıcak geçer. Bölgede mevsimler ve gece-gündüz arasında büyük sıcaklık farkları vardır. Yağışlar ise, kuzeydeki dağlık alanlardan, Suriye sınırına doğru azalır. Yıllık ortalama yağış miktarı dağlık kesimde 750mm'den fazla, Suriye sınırına yakın alçak kesimlerde 300mm'den azdır.

Otsu bitkilerin egemen olduğu bölgede ağaçsı bitkilerin çoğu çalı görünüşündedir ve bölgenin ancak %8'ini kaplamaktadır. Ormanın alt sınırı batıda, 500m'den başlar, doğu kesimde ise 1300m'ye kadar yükselir. Düzliklerde ise ilkbaharda yeşeren fakat, kısa bir süre sonra sıcakların basmasıyla kuruyan bozkırlar yayılır. Ancak akarsu boylarında ve sulak tabanlarda ağaçlara rastlanır. Türkiye'nin ve bölgenin iki önemli akarsuyu olan Dicle ve Fırat, bölgeden geçer. Geniş vadisiyle Urfa ve Gaziantep yaylalarını ayıran Fırat nehri, Gaziantep yaylasının sularını toplar. Urfa yaylasının yazın tümüyle kuruyan suları ise, kesintili seller halinde Suriye topraklarında Fırat'a ulaşır. Dicle nehri ise bölgeyi baştan başa geçerek, Güneydoğu Toroslardan inen Batman, Garzan ve Botan çayı gibi kollarla birleşir. Kışın ve özellikle de ilkbaharda karların erimesi ile kabilen bu akarsular, yazın çok fakirleşir.

Bölgenin madenleri fazla olmamakla birlikte, Türkiye'nin en önemli petrol yatakları bu bölgededir. İlk petrol Raman'da 1050m derinlikte 1940'ta bulunmuştur. Daha sonra Raman Dağının çeşitli yerlerinde, Garzan'da, Kurtalan dolayında, Diyarbakır'ın kuzeyinde ve Adıyaman Kâhta'da petrole rastlanmıştır. Ayrıca Hazro'da linyit, Gaziantep, Adıyaman ve Siirt'te krom ve Mardin ve Gaziantep'te manganez ve fosfat yatakları mevcuttur.

TABLO-7: GAP Bölgesi Maden Kaynakları (1)

Yeri	Ham Madde	Rezerv(milyon ton)
Adıyaman		
Çelikhan Bulan mev.	Apatitli Manyetit	31.1
Mer.Borkonez Kullum,Ağdiken	Marn Kil Kireçtaşı	23 100 92.5
Gölbaşı,Kâhta, Samsat	Tuğla-Kiremit Hammaddesi	26

TABLO-7: GAP Bölgesi Maden Kaynakları (2)

Gölbaşı	Linyit	53.1
Diyarbakır		
Ergani Hosan mev.	Kireçtaşı	463
Çarıklı ve Patrik köyü	Tuğla-Kiremit Hammaddesi	5
Kavs köyü	Tuğla-Kiremit Hammaddesi	10
Hani	Kireç tozu	40
Gaziantep		
Islahiye	Boksit	95.8
Islahiye-Kurudağ	Demir	80
Islahiye-Cabbardağ	Demir	10
Beylerbeyi-Taşlık	Kireçtaşı	8
Islahiye-Fevzipaşa	Dolomit	40
Mardin		
Kızıltepe Kocalar köyü	Kireçtaşı	30
Nusaybin Durakbaşı köyü	Kireçtaşı	30
Nusaybin	Kireçtaşı	20
Yeşilköy	Marn	20
Mazıdağı Kaşık ve Semikan	Fosfat	70.5
Kızıltepe Zorkan mev.	Tuğla-Kiremit Hammaddesi	3
Silopi Aksu	Asfaltit	25.8
Silopi Uğkardeşler	Asfaltit	20.4

TABLO-7: GAP Bölgesi Maden Kaynakları (3)

Siirt		
Şirvan	Bakır	25.4
Kurtalan	Kireçtaşı	54
	Kil+Kireçtaşı	11.4
Batman	Tuğla-Kiremit	3
	Hammaddesi	
Şırnak	Asfaltit	29
Şanlıurfa		
Büyükkargılı-Kızımtepe	Çimento	36.2
	Hammaddesi	
Kılavuztepe	Çimento	72.2
	Hammaddesi	
Harran-Akçakale	Tuğla-Kiremit	39.2

Kaynak: M.T.A. Genel Müdürlüğü

1.1.2.Nüfus Yapısı

Bölge nüfusu 1990 sayımlarında 4 989 014 kişiyi bulmuştur. Türkiye'nin %8.7'sinin yaşadığı bölgenin nüfus yoğunluğu, Türkiye ortalamasının altındadır. Nüfusun %49.9'u ile yarısı kentlerde yaşamaktadır. Daha önceleri kentsel nüfus, kırsal nüfustan daha fazla olmasına rağmen, kırsal yerleşmelerden kentsel merkezlere olan göç, kentlerden bölge dışına olan göçten daha az olduğundan kentlerdeki nüfus oranı, kırsal yerleşmeler karşısında azalmıştır. Bölge'de km²'ye 68 kişi düşmektedir. Gaziantep yöresinde yoğunluk, bölge ortalamasının üstüne çıkmaktadır. Şanlıurfa yöresinin alçak kesimlerinde ve Diyarbakır havzasının ortalarında ise daha aşağıya düşer. Karacadağ kütleğinde ve Siirt'in engebeli kesimlerinde ise daha da azalır.

İller itibarıyla en kalabalık iller olarak, 1.3 milyon ile Gaziantep ve Diyarbakır başı çekerken, 550 bin kişi ile Adıyaman, en az nüfusa sahiptir.

Bölge nüfusunun büyüme hızı 1980-85 diliminde %3.82 ile çok fazladır. En fazla büyüme %5.69 ile Şanlıurfa'da olurken, %2.91 ile Mardin en az büyüme hızına sahip olmuştur. Bölge'nin ekonomik yapıdan yetersizlikleri düşünülürse bu rakamların büyük problemleri de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Tablo-8'de 1945-90 arası bölgedeki nüfus görülmektedir.

Bölge nüfusunun %49'unu 0-14 yaşındaki gençler oluşturmaktadır. Bu oran %51.9 ile en yüksek düzeye Siirt'te

ulaşmaktadır. Nüfusun yarıdan fazlasının genç olduğu bölgede, bu genç nüfusun isteklerini karşılamak oldukça zor olacaktır. Tablo-9'da 1980 itibarı ile bölgede yaş gruplarına göre dağılım görülmektedir.

TABLO-8: 1945-90 Arası Nüfus Hareketleri

Bölgenin;	Nüfusu	Yıllık Büyüme Hızı	Ülke İçindeki (%)
1945	1 171 946	2.82 1945-50	6.24
1950	1 346 666	5.67 1950-55	6.43
1955	1 774 580	3.01 1955-60	7.37
1960	2 057 753	2.85 1960-65	7.41
1965	2 367 740	3.43 1965-70	7.54
1970	2 803 166	2.76 1970-75	7.87
1975	3 212 531	2.12 1975-80	7.96
1980	3 567 629	3.82 1980-85	7.97
1985	4 303 567	3 1985-90	8.49
1990	4 989 014		8.75

Kaynak: GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 4 Haziran 1990

1.2.Ekonomik Yapısı

GAP Bölgesi, ekonomik açıdan Türkiye'nin en az gelişmiş bölgesidir. Bölgenin GSYH'si, ülkenin ancak %4'ünü karşılamaktadır. Kişi başına düşen GSYH ise, 1990'da 1 962 bin TL olup, Türkiye ortalamasının %47'si gibi yarısından az bir değere sahiptir.

Bölge ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanır. İmalat sanayi gelişmemiştir, mevcut sanayi işletmeleri ise devlet ağırlıklıdır. Özel sektör işletmeleri yok denilecek kadar azdır. Bununla beraber pek çok fabrika inşaatı yarım kalmış, finans beklemektedir. Ayrıca üretimi durdurarak kapanmış işletmeler de mevcuttur. Genel sebep olarak altyapı yetersizliği, pazarlama eksikliği ve finansal zorluklar gösterilmektedir.

Sektörel olarak bölge tarihine bakarsak; 1.beş yıllık kalkınma planında, özel sektör yatırımlarının gıda ve giyim gibi bölgenin yerel ihtiyaçlarını karşılayacak tüketim mallarına yöneldiği görülmüştür. 2.beş yıllık planda, 1968-1972 döneminde bölgenin yatırımdan aldığı pay, %5.6 olmuştur. Bu dönemde bölgede yatırımların en önemli payını eğitim, madencilik alırken, bunları tarım, imalat sanayi, sağlık, enerji ve ulaştırma sektörü dağınık halde izlemiştir. 3.beş yıllık planda, yatırım payı %6.2 olmuş ve en yüksek payı sırasıyla imalat sanayi, enerji, ulaştırma, eğitim ve tarım sektörü almıştır. 4.beş yıllık planda pay, %6.9 olup birinci sırada enerji ve madencilik sektörü olmuştur. 5.beş yıllık planda, sanayi yatırımlarının altyapıları desteklenmiştir (4).

Herşeye rağmen Gaziantep hariç GAP Bölgesi'ne özel

(4) Ali Coşkun, GAP ve Özel Sektör, TOBB, Ankara, 1989

TABLO-9: GAP illerinde Yaş Gruplarına Göre Nüfus 1980, 1990

Yaş Grubu	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	GAP
0-12	168 551	351 055	326 583	265 521	214 447	271 270	1 594 427
13-14	17 048	38 567	41 160	25 185	19 756	28 127	169 843
15-64	168 129	364 017	409 175	252 275	202 441	281 554	1 677 591
64+	13 867	24 511	31 179	21 986	11 839	21 785	125 767
Toplam 1980	367 595	778 150	308 697	564 967	445 483	602 736	3 567 628
Toplam 1990	489 110	1 106 869	1 142 277	749 114	631 912	869 731	4 989 014

Kaynak: GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 4 Haziran 1990

sektör çekilememiştir. Bölge ekonomisi, günümüze kadar tarıma dayalı bir yapı sergilemiştir.

Tablo-10'da görüldüğü gibi, özel sektörün eskiden beri var olduğu tek sektör tarımdır. Son senelerde madenlerin özel sektöre de işletilebilmesi ile ilgili çıkan yasalar

TABLO-10: GAP Bölgesinin Toplam Yatırımlardan Aldığı Sektörel Pay (%)

Sektör	Kamu	Özel	Toplam
Tarım	3.3	6.7	5
Maden	4.2	5	4.3
İmalat Sanayi	6.1	3.6	4.7
Enerji	12.7	0	12.7
Ulaştırma	6.9	5	6.6
Konut	5.1	7.5	7.3
Eğitim	1.1	0.6	1.1
Sağlık	0.9	2.5	1.1
Turizm	1.3	2.5	1.9
Diğer	1.9	5	2.8

Kaynak: DPT (SPO) The Southeastern Anatolia Project Master Planstudy 1988

sayesinde maden sektöründe de canlılık gözlenmiştir. Ayrıca GAP'a paralel olarak konut sektörü en yüksek payı almıştır. Turizm sektöründe de özel sektör, kamu sektörünün yaklaşık iki katı, bir paya sahip olsa da, bölge genelinde yetersizdir. Sağlık sektörünün toplam yatırımlardan aldığı pay yetersiz olmakla birlikte, özel sektörün kamu sektöründen bir hayli fazla bir paya sahip olması dikkat çekicidir. Ekonomide önemli bir sektör olan imalat sanayinin hala devlet elinde olduğu ve %4.7 ile toplam yatırımlarda küçük bir paya sahip olması sanayinin gelişmediğinin bir işaretidir. Enerji ve ulaştırma sektöründeki paylar ise GAP ile bu değerlere ulaşmıştır.

Ekonomiyi ölçen cetvellerden biri ise, tüketilen enerji değerleridir. Aşağıda GAP Bölgesi elektrik enerjisi tüketimi verilmektedir.

TABLO-11: GAP Bölgesi Elektrik Enerjisi Tüketimi (Mwh) (%)

Beldiyeler Talebi	218 810	41.6
Köyler Talebi	1 936	0.37
Sanayi Talebi	217 220	41.3
Sulama Tesisleri	88 000	16.73
Toplam	525 966	00

Kaynak: Türkiye Elektrik Enerjisi Tüketim Tahminleri 1976-87; TEK Genel Müdürlüğü

1.2.1. Tarımsal Ekonomik Yapısı

Bölge ekonomisinin temeli tarıma dayanır. Bununla beraber hayvancılıkta yapılır. 1970'lerde tarım arazilerinin yaklaşık %42'si nadasa bırakılırdı. Bu ise verimin %52'ler civarında kalmasına sebep olurdu. 1980'lerde nadasa bırakma oranı %11'e indirilmiştir. 7 295 624 Ha'lık GAP Bölgesinin toplam 3 081 170 Ha'lık alanında tarım yapılırken yaklaşık 10 000 Ha'lık alanı ise sebze ve diğer ürünlerin yetiştirildiği bağ-bahçeler oluşturur. Bunlarla beraber toplam 3 091 561 Ha'da üretim yapılmaktadır. Nadasa bırakılan alanlar, 1980'lerden sonra yılda iki veya üç ürün alınan üretim teknikleri ile %9.5'e indirilmiştir. Bölge genelinde kuru tarım hakimdir. Bölgede sadece 120 740 Ha'da sulu tarım yapılabilir (5). Bu alan, toplam ekili arazinin %3.9'unu kapsamaktadır. Tablo-12'de bölgedeki ürün yoğunluğu gösterilmiştir.

TABLO-12: GAP Bölgesi Ürün Deseni ve Ürün Yoğunluğu

Ürün	Ürün Yoğunluğu (%)
Tahıl ve Baklagiller	72.3
Pamuk	2.8
Sanayi Bitkileri ve sebzeleri	6
Çok Yıllık Bitkiler	9.4
Nadas	9.5
Toplam	100

Kaynak: GAP Master Plan, Faz II Raporu, 1983

Sulanan alanlarda daha çok pamuk, sebze ve susam yetiştirilmektedir. GAP Bölgesinde yetiştirilen ürünlerin %12'sini oluşturan endüstri bitkilerinin çoğu sulu alanlarda yetişmektedir. Ayrıca buğday, piring, sorgum, ayçiçeği, kavun, karpuz, domates, biber, patlıcan, salatalık gibi

TABLO-13: Tahıllarda Sulu ve Kuru Koşullarda Ortalama Verim (kg/da)

Ürün Çeşidi	Şanlıurfa Sulu Kuru	Diyarbakır Sulu Kuru	Araştırma Alanı Sulu Kuru
Ekmeklik Buğday	- 128.8	- 122.8	- 125.4
Makarnalık Buğday	177.8 122.3	- 68.2	177.8 121.4
İki Sıralı Arpa	- 196	- 145.6	- 172.4
Altı Sıralı Arpa	280.4 127.2	- 56.7	280.4 126.4

Kaynak: Çukurova Ün. Ziraat Fak. GAP Tarımsal Araştırma İnceleme ve Geliştirme Proje Paketi Kesin Sonuç Raporu Cilt 1, Mart 1990 Adana

(5) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C.III, 2.B, Ankara, Haziran 1990, s.A-1

Ürünler de sulu tarım alanlarında yetiştirilmektedir. Sulu alanlarda yapılan tahıl üretiminin verimi, kuru alanlara göre oldukça yüksektir. Tablo-13'te bu fark görülmektedir.

Kuru alanlarda ise buğday, arpa ve mercimek başta olmak üzere, baklagiller ve antepfıstığı, üzüm gibi bağ-bahçe ürünleri yetiştirilmektedir. Kuru alanlar, ya ürün-nadas-ürün şeklinde ya da nadas yerine nohut ekimi suretiyle bir rotasyona tabi tutulmaktadır. Ürün deseni ve miktarı, toprak ve sulama şartları sebebi ile, ilden ile değişmektedir.

Bölgede 1985-86 yılındaki üretim ve bölgelere göre ürün deseni Tablo-14 ve Tablo-15'te gösterilmiştir.

TABLO-14: Temel Bitkilerin Üretimi

Ürünler (Bin ton)	1985	1986
Buğday	1994	1882
Arpa	1040	1071.8
Mercimek	533	646.3
Pamuk	177	177.1
Domates	215	119.1
Diğer Sebzeler	1066	1000
Patates	5	3.7
Kuru Fasülye	2	2.1
Susam	16	18.7
Ayçiçeği	5	6
Mısır	16	13.2
Pirinç	11	5.7

Kaynak:1) GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 1, Haziran 1990
2) DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1986; 1988

Ülke üretiminin, ortalama %30'unu oluşturan GAP Bölgesinin ürün çeşitlerine göre ulusal üretime verdiği paylar Tablo-16'da gösterilmiştir.

Bölgede tarımın yanında hayvancılıkta yapılmaktadır. Bölgedeki çiftçilerin %91'i tarımla beraber hayvancılığı da yürütmektedir. Son zamanlarda yalnız hayvancılıkla, özellikle koyun yetiştirmekle uğraşan çiftçiler çoğalmaktadır. Ortalama hayvan varlığının %66.1'ini koyunlar, %15.3'ünü keçi'ler, %8.5'ini inekler ve %10.1'ini diğer hayvanlar oluşturmaktadır. Hayvan toplamının %81.4'ünü oluşturan küçükbaş hayvanların entansif besicilik yerine, mera hayvancılığı şeklinde beslenmektedir. Koyunlar, bölge koşullarına uygun cinslerden oluşmaktadır. Keçilerin %60'ı kıl keçisi, %23.3'ü yerli keçi ve %16.7'si Kilis keçisidir. Bölgedeki atlar, taşımacılığın yanı sıra tarımsal faaliyetlerde de kullanılmaktadır. Bununla beraber süt ve süt ürünleri ile arıcılık da, faaliyet gösterilen diğer alanları oluşturmaktadır. Tablo-17'de illere göre tarım ve hayvancılık yapan çiftlik yüzdeleri ve arıcılık faaliyetleri gösterilmektedir.

Arazi tasarruf şekilleri göz önüne alındığında işlenen arazilerin %75'inin mülk sahibince işlendiği, %12.9'unun

TABLO-15: Mevcut Ürün Deseni (Ha.)

Ürünler	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa
Buğday	93 825	246 924	100 737	162 180	82 24	362 592
Arpa	52 203	141 008	62 963	67 668	26 450	220 489
Mısır	1 393	858	407	-	-	308
Pirinç	128	1 562	-	292	214	893
Nohut	19 470	22 714	22 362	12 187	1 676	8 520
Mercimek	25 772	109 060	39 851	151 099	33 320	160 422
Pamuk	3 594	22 125	12 860	13 827	2 505	30 216
Susam	3 850	4 115	1 189	262	118	47 689
Şeker Pancarı	169	54	87	-	-	-
Ayçiçeği	-	6 164	-	-	-	-
Tütün	7 579	1 369	45	78	4 428	234
Kuru Soğan	327	926	1 309	472	596	351
Patates	15	75	5	152	-	-
Antepfıstığı	36 375	2 450	61 515	3 362	6 234	38 148
Üzüm	14 641	22 262	51 538	25 745	7 710	19 713
Sebzeler	3 964	17 924	8 365	120	74	124
Nadas	7 630	91 195	1 600	34 000	22 800	136 787
Toplam	270 935	690 804	364 833	471 444	188 365	1 102 506

Kaynak: DiE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1986

ortak ve %12.1'inin kiraya verilmek suretiyle işlendiği gözlenmiştir (6). GAP Bölgesinde Çukurova Üniversitesince

TABLO-16: Seçilmiş Ürünlerin Üretiminde GAP Bölgesinin Payı 1985

Ürünler	Ulusal Üretimdeki Pay (%)
Buğday	9.9
Arpa	15.3
Mercimek	76
Pamuk	13.2
Susam	41.6
Antepfıstığı	92.3
Nar	28.3
Üzüm	21.8
Sebzeler	7.5
Süt	6.6
Et	9.6

Kaynak: GAP Master Plan Nihai Rapor Cilt 1, Haziran 1990

yapılan araştırma sonucunda bölgedeki işletmelerde, işletme başına düşen ortalama tarımsal üretim değeri yaklaşık, 7.5 milyon TL'yi (1990 fiyatı ile) bulmaktadır. Bu değer in %13.1'ini tahıllar, %1.1'ini baklagiller, %70.7'sini diğer tarla bitkileri, %7'sini bağ ve bahçeler ve %8.1'ini hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Diğer tarla bitkileri içinde en fazla yetiştirilen ürün, sulı tarım koşullarında pamuktur. Pamuğun dekara üretim değerinin en yüksek ürünlerden biri olması nedeniyle diğer tarla bitkileri, hem bitkisel üretim değeri, hem de işletme tarımsal üretim değeri içinde en yüksek paya sahiptir (7). Tablo-18'de, ürün çeşitlerinin işlenen arazilerdeki üretim payı ve değeri gösterilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, diğer tarla ürünleri grubu için, faaliyet gösterilen arazi oranı küçük olmasına rağmen, üretim değerinden aldığı pay oldukça yüksektir. Üretim değeri oranını, ekilen arazi oranına oranlarsak, üretim değeri kârlılığı veya verimini buluruz. Tarlada üretilen ürünler arasında en iyi orana, diğer tarla ürünleri grubu sahiptir. En önemli ürünün pamuk olduğu bu grup ile tahıl ve baklagiller arasında muazzam bir fark vardır. (Tablo-19)

Bölge genelinde tahılların hasadı biçer-döşer ile yapılmaktadır. Hasat zamanı genellikle arpa, buğday'dan 10-15 gün önce hasat edilir. Bölgede buğday 1 Haziran-1 Ağustos, arpa 10 Mayıs-15 Temmuz arasında hasat edilir. Bu zamanlarda, yıllara göre yağış ve sıcaklığa bağlı olarak 10-15 gün-

(6) Çuk. Un. Zir. Fak. GAP Tarımsal Araştırma İnceleme ve Geliştirme Proje Paketi Kesin Sonuç Raporu C.II, Adana, Mart 1990, s.73.

(7) Çuk. Un. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. İn. Gel. Prj. Pak., C.I Adana, Mart 1990

TABLO-17: GAP Bölgesindeki Çiftlik Sistemleri ve Bal Üretimi, 1987

İller	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa
* I						
Sayısı	2 213	1 669	3 933	4 239	2 056	3 922
(%)	7.3	4	12.3	10	8.7	12.5
** II						
Sayısı	28 055	40 267	27 902	37 622	21 639	27 333
(%)	92.7	96	87.7	90	91.3	87.5
Toplam						
Sayısı	30 268	41 936	31 835	41 861	23 695	31 255
(%)	100	100	100	100	100	100
Kovan Sayısı						
Eski Tip	8 209	5 004	11 104	18 275	14 518	12 723
Yeni Tip	3 517	2 056	2 200	950	966	788
Bal Üretimi						
kg	95 328	48 743	66 185	63 390	52 990	56 251
Balmumu Üretimi						
kg	3 115	5 460	1 580	9 880	4 810	1 885
Bal Üretimi Payı						
(%)	24.9	12.73	17.29	16.56	13.84	14.68

Kaynak: 1) DSI, GAP Semineri notları

2) TOKB, TKV

* I= Yalnız Bitkisel Üretim Yapan Çiftçiler

**II= Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Yapan Çiftçiler

TABLO-18: İşletme Arazisinin Ürünleri Göre Dağılımı ve Üretim Değeri (1000 TL.)

		Sulu Tarım	Kuru Tarım	Tahıl	Baklagıl	Diğ. Tarla Ür.	Sebz	Bag-Bahçe	Hayvan Ür.
Sanlıurfa									
	Üretim Değeri (Ortalama)	-	-	1 262.6	91.4	4 171.8	-	604	211.4
	(%)	-	-	19.9	1.5	65.8	-	9.5	3.3
İşlenen Arazideki Üretim Payı	(%)	9.5	90.5	54.9	9.7	10.4	0.1	0.3	-
Diyarbakır									
	Üretim Değeri (Ortalama)	-	-	670.9	80.8	6 551.5	-	434.7	1 017.8
	(%)	-	-	7.7	0.9	74.8	-	5	11.6
İşlenen Arazideki Üretim Payı	(%)	19.3	80.7	32.1	17.5	22.3	1.8	0.4	-

Kaynak: Çuk. Ün. Zir. Fak. Tarımsal Araştırma Kesin Sonuç Raporu, GAP Yayınları No:33, C I, Adana, Mart 1990

TABLO-19: Bitkisel ve İşletme Tarımsal, Üretim Değeri Oranları

İller	Tahıllar	Baklagiller	Diğer Tarla Ürünleri	* Bag-Bahçe
Sanlıurfa	0.36	0.15	6.32	31.66
Diyarbakır	0.23	0.05	3.35	12.5

* Bag-Bahçe ürünleri tarla üretimi için dikkate alınmamıştır.

lük bir değişme gözlenebilir. Başta mercimek ve nohut gelmek üzere baklagillerin hasadı elle, tırpanla ve biçme makinasıyla olmak üzere üç değişik şekilde yapılmaktadır. Hasat zamanı ise, mercimek'te 15 Mayıs-30 Haziran, nohut'ta 30 Mayıs-20 Temmuz arasında olmaktadır (8).

1.2.2.Endüstriyel Ekonomik Yapısı

GAP Bölgesi'nin ekonomisi tarıma dayandığı için bölge endüstrisinin temeli tarım sanayine dayanır. Bölgenin GSMH'sinin %11.7'sini imalat sanayi karşılamaktadır. Bu oran Türkiye'nin %1.9'una denk gelmektedir. Bölgede sanayi tesisleri oldukça azdır. Bunların illere dağılımı şöyledir;

Adıyaman'da, 580 işçi çalıştıran Sümerbank Dokuma Fabrikası, keçi kılı ve yün işliyen birkaç dokuma atelyesi, günde 460 ton toplam kapasiteye sahip dört un fabrikası, 16 000 ton/yıl kapasiteli YSTAŞ yem fabrikası, TSEK'in 7 500 ton/yıl kapasiteli süt fabrikası vardır. İşletilmekte olan bakır ve krom madenlerinin yanı sıra, Kahta ve Toybelen sahalarında TPAO tarafından 100 bin ton'u aşan petrol üretimi yapılmaktadır. Ayrıca TEKEK tütün kontrolörlüğü, EBK ve Adıyaman Çimento Fabrikası, özel sektöre ait tuğla, kremit, briket fabrikaları vardır. İmalat sanayi ve zanaatkarlık, ayakkabı, giyim, metal ürünleri ve tekstil üzerine ağırlık kazanmıştır.

Diyarbakır, bölge içinde sınai yönden en gelişmiş illerden biridir. DPT'nin araştırmalarına göre, 1970'te sanayi gelişmişlik yönünden 67 il arasında 27. sırayı almıştır. 1931'de merkezde kurulan TEKEK içki fabrikası rakı üretmektedir. Doğu bölgesinin yapağılarını işlemek amacıyla 1954'te işletmeye açılan Sümerbank Diyarbakır Yün Yıkama ve Şayak Dokuma Fabrikasının yanı sıra, 597 ton/gün kapasiteli altı un fabrikası, 16 000 ton/yıl kapasiteli YSTAŞ yem fabrikası, 96 bin ton/yıl kapasiteli EBK ve 6 000 ton/yıl kapasiteli TSEK süt fabrikası bölgenin başlıca sanayi tesisleridir. Ayrıca Temel Elektro-Mekanik, Ergani Çimento Sanayi TAŞ., Ergani Gıda Sanayi, Öz Bloksan ve Diyarbakır Tuğla ve Kremit Sanayi, Unisan Isı Sanayi, Silvan Gıda ve Ez-Bel Ekmek Fabrikaları başlıca büyük kuruluşlarıdır. İlde bir de küçük sanayi sitesi mevcuttur. Tekstil, giyim, yiyecek, içecek ve metal ürünleri sanayi, küçük kuruluşların başlıca konularıdır. Bununla beraber kaba inşaatı tamamlanmış 32 fabrika kapalı durumdadır. TEKEK Sigara Fabrikası işletilmediğinden depo olarak kullanılmaktadır. Diyarbakır'da 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 27, imalat sanayi işletme sayısı 50'ye yakındır.

Gaziantep, sınai gelişmişlik bakımından 1970'te 67 il arasında 44. sıradadır. Ancak son 20 yılda, bölgenin merkezi haline gelmiştir. En yaygın çalışma kolları içki, zeytinyağı, sabun, deri ve deri mamülleri ve çimentodur. Başlıca sınai kuruluşları, 1933'te kurulan TEKEK Rakı Fabrikası, 1943'te kurulan Gaziantep TEKEK Şarap Fabrikası,

1944'te kurulan Kilis TEKEL Şarap Fabrikası, Türkiye Çimento Sanayi AŞ.'ye ait çimento fabrikası ayrıca küçük çapta 18 zeytinyağı, 106 sabun, üç deterjan tesisi, 19 tabakhane, iki plastik, dört ayna yapım tesisi vardır. Özel sektöre ait Beslen Makarna Fabrikası, bunlara hammadde işleyen 1392 ton/gün kapasiteli 28 un fabrikası, 42 952 ton/yıl kapasiteli YSTAŞ yem fabrikası, 4 800 ton/yıl kapasiteli EBK faaliyeti göstermektedir. Toplam olarak 198 büyük ve 5 435 küçük imalat kuruluşu vardır. Son zamanlardaki gelişme, küçük imalat sanayi sayesinde olmuştur. Bu sanayiler genelde merkezde ve dağınık bir haldedirler. Buna rağmen organize sanayi sitesi dolmuş ve ek inşaatı başlamış durumdadır. Gaziantep İslahiye Fevzipaşa yöresinde görünür ve muhtemel 40 milyon ton rezerve sahip Dolombit yatakları işlenmekte, Iskenderun Demir-Çelik Fabrikasına girdi teşkil etmektedir. Bundan başka küçük cepler halinde bulunan krom yatakları işlenmekte ancak kararsız bir üretim kapasitesi gözlenmektedir.

Sanayi gelişmişlik yönünden en geri kalmış illerimizden olan Mardin, DPT araştırmalarına göre 67 il arasında, 66. sırada bulunmaktadır. İldeki en büyük sanayi kuruluşları, 2 146 ton/yıl kapasiteye sahip YSTAŞ'ın Mardin Kızıltepe Yem Fabrikası, Mardin Çimento Sanayii ve Ticaret AŞ. çimento fabrikası, 142 ton/gün kapasiteli üç un fabrikası, 10 650 ton/yıl kapasiteli EBK, 7 500 ton/yıl kapasiteli TSEK süt fabrikası ayrıca bir sabun işleme tesisi bulunmaktadır. Bunlarla beraber asbest, boru, kireçtaşı ve tuğla üretimi ve yün ipliği üretimi yapılmaktadır. İlde 1985 itibarıyla 1 140 kişiye istihdam sağlayan 190 civarında küçük işletme mevcuttur. Organize sanayi sitesi kurulmuş olup bir de küçük sanayi sitesi mevcuttur.

Siirt ilinin sınai kuruluşlarının başında, TPOA'ya bağlı işletmeler gelir. 1955'te işletmeye açılan Batman Petrol Rafinerisi 330 bin ton/yıl kapasite ile çalışmaya başlamıştır. Bu rafineri ürünleri, 1966'da döşenen 494 km'lik boru hattı ile Iskenderun körfezine indirilir. Rafinerinin yanı sıra, Raman, Germik, Silvankaya, Şelmo, Garzan Magrip ve Çelikli'de petrol çıkarma işletmeleri kurulmuştur. Siirt ilinde, ayrıca orman ürünleri işleyen Siirt Kereste Sanayi, 2 974 ton/yıl kapasiteli YSTAŞ yem fabrikası 140 ton/gün kapasiteli iki un fabrikası, kilim, battaniye, şal gibi el sanatları sanayi vardır. Ayrıca, peynir-tereyağ ve süt fabrikası, çimento fabrikası özel sektöre ait antepfıstığı işleme fabrikası, tütün işleme fabrikası ve tuğla ve kiremit fabrikası vardır. Toplam 686 küçük işletme, imalat sanayini oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Hüseyin ve Botan çayı dolaylarında kükürt ve petrol ve Şirvan ilçesinde tuz ve altın üretimi yapılmaktadır.

Şanlıurfa DPT araştırmalarına göre, 1970'te 67 il arasında gelişmişlikte 54. sırayı almıştır. Şanlıurfa'da büyük sanayi kuruluşları fazla değildir. 502 ton/gün kapasiteli altı un fabrikası, sadeyağ üretim tesisi, dokumacılık, kerestecilik, dericilik, keçecilik, kuzu derisinden kürk imalatı ve saraçlık gibi imalat sanayi dalında faaliyet gös-

terilmektedir. Ayrıca 1 555 ton/yıl kapasiteli YSTAŞ yem fabrikası, 7 200 ton/yıl kapasiteli EBK ve 6 000 ton/yıl kapasiteli TSEK süt fabrikası faaliyet göstermektedir. Bununla beraber, Çitosan Çimento Fabrikası, TZDK tarımsal makina ve teçhizat, Türkiye Yapağı Tiftik, halı ve pamuk ipliği, Şanlıurfa TEKEL Şarap Fabrikası, Ceylanpınar Peynir ve Tereyağ Fabrikası ve Şanlıurfa Mezbahası en önemli özel girişimlerdir. En önemli özel girişim ise 456 işçi çalıştıran 3 200 ton kapasiteli UPİSAŞ pamuk ipliği fabrikasıdır. Yılda 33 680 beton boru ve 16 800 kanalet üretme kapasiteli Urfasan Sulama Teçhizatı Sanayi halen kurulmaktadır.

1.3.Sosyo-Kültürel Yapı

Bölge halkı özellikle kırsal kesimlerde olmak üzere feodal bir yapıya sahiptir. Bölgenin çeşitli yörelerinde aşiretler vardır. Her aşiret bir toprak aşası tarafından yönetilmektedir. Aşiretlerin etkisi kentsel yerleşmelerde bile hissedilmektedir. Ülkemizde çok kadınlı ve resmi nikahsız evliliklerin en çok olduğu bölgemizde, «kuma, berdel, başlık, kan davası» terimleri varlıklarını sürdürmektedir. Kan davalarının günümüzde dahi devam ettiği bilinmektedir. Bölge halkının refah seviyesi oldukça düşüktür. Bu oran kentsel merkezlere doğru yükselmektedir. Eğitim seviyesinin ülke genelinden düşük olduğu bölgede, halkın bir kısmı Türkçe dahi konuşamamaktadır. Kürtçe ve Arapça'nın da konuşulduğu bu bölgede, kültür çok zengindir. Eğitimin düşük seviyede olması, kültür faaliyetlerinin folklor seviyesinde kalmasına sebep olmaktadır. Sadece Gaziantep'te bir tiyatro vardır. Türk, Arap, İslam ve medya sayesinde Batı kültürünün oluşması ile kültür çeşitliliği ve karmaşası gözlenmektedir. Ağırlığını tarihin oluşturduğu turizm merkezleri zengin materyellere sahip olmasına rağmen, gelişmemiştir.

İl genelinde, birer tane olmak üzere 2 500 kişilik bir stadyum, pist, basketbol sahası ve açık yüzme havuzu bulunan Adıyaman, folklor açısından büyük bir özellik göstermez. Şehir ve ilçelerdeki erkeklerin çoğu pantolon, bir kısmı şalvar giyer. Kadınların sırtında genellikle, çotu denilen bir entari, başlarında tülbent veya yazma bulunur. Tüm çocuklar bir yaşına kadar entari ile büyütülür. Kadınların yanı sıra köylerde, erkeklerin bile başı açık gezmesi ayıptır. Şalvar ve gömlek giyen köy erkekleri mutlaka şapka giyerler. Köyde genç kadınlar entari, yaşlı kadınlar zıbın giyerler. Düğünler, haremlik-selâmlık şeklinde yapılır. Çoğunlukla ince saz, davul ve zurna çalınır. İnce saz oyunları karşılıklı, davul zurna oyunları topludur. Düğün öncesinde çeyiz yazma, kına gecesi, güveyi taşı gibi törenler düzenlenir. En makbul düğün hediyesi küçükbaş hayvandır.

Gaziantep'te geleneksel kadın giyimi, başta taç, fes ve tepelik, alında altın dizileri, kulak hizasından sarkan gümüş ve altın sarkıtmalar, kadife yada antep dokuması üçetek, ipekli zıbın, altında kutni kumaştan şalvar, belde savatlı gümüş kemerle tamamlanır. Erkekler ise, başlarına

poşu sarar, sırtlarına yakasız çubuklu işlik, üzerine koyu mavi renkli sırma işlemeli aba cepken, altlarına açık mavi sutra şalvar, bellerinde antep dokuması şal kuşak sararlar ve sırma işlemeli tütün keselerini, kuşağın sol yanından sarkıtırlar. Yörenin folklor karakterini belirleyen bu kıyafetler, günümüzde yerini «T-shirt» ve «Blue jean»e bırakmıştır. Halk oyunları çok canlı olup genellikle halay türündedir. Keremin halayı, Garibin halayı, Hurşitin halayı, Reşi halayı, kaba, çifte kamış, amik düzü, şirvani, barazi vd.

GAP Bölgesinin en eski merkezlerinden biri olan Diyarbakır'da, folklor zenginlikleri, hızlı şehirleşme, nüfus artımı ve modernleşme hareketleriyle büyük değişikliğe uğramıştır. Erkeklerin geleneksel giysileri, ünü yırtmaçlı entari, mantın gömlek yada şalvar, işlik denen gömlek, kırk düğme yelek ve fes, ağbani sarık, poşu yada tiftik küllah-tı. Kadınlar ise, fistan yada zibun giyer, başlarını fitoz yada kundakbaşı biçiminde bağlar, oyalı yazma ve krep kullanır, saç uçlarına da altın zignet bağlarlardı. Halay, çepik, delilo, tik, gıranı, lorke yaygın olan halk oyunlarıdır.

Siirt ve Şırnak illerinde, Eruh ve Pervari ilçe ve köylerinde, yaşatılan geleneksel giysilerden erkekler, el tezgahlarında tiftik ipliğinden ve işlemeli olarak dokunmuş cepken, yelek ve geniş paçalı pantolon, kolları bilekten sıkılmış bluzlar giyerler. Başa poşu takılır. Ayaklarda genellikle yemeni bulunur. Kadınlar renkli kumaşlardan uzun elbiseler giyerler. Sason ve köylerinde süslü başlıklar vardır. Halk oyunları arasında lorke, çepik, gövent, karakistani, delilo ve halay yer alır.

Sosyal yaşantıda geleneksel alışkanlıkların sürdüğü Şanlıurfa'da erkekler abani, ipek kumaştan sıkma denilen yelek, aba ve renkli postal giyer. Fesin üzerine renkli yemeni sararlardı. Köylerde ipekli kumaştan üçetek veya uzun gömlek, şalvar ve kışın kürk pelerin giyen erkeklerin başlarını sarma biçimleri bugün de uygulanır. Şehir ve köy kadınlarının giyimleri farklılık gösterir. Üçetek, yamşak, renkli ipekten sırmalı çarşaf veya uzun ceket ve kalıç denilen patin giyerlerdi. Köylerde genellikle alınlara sarma karımı kumaş bağlar üzerine yaşmak sarılır. Davul, zurna eşliğinde oynanan Urfa oyunları tek ayak, üç ayak, teker, derik halayları, dörtlük, ağır dörtlük, harbi, kılıç-kalkandır (9).

1.3.1.Eğitim

Uzun vadede, tüm problemlerin çözümü için gerekli olan temel altyapı eğitimidir. Bölgenin en önemli sorunlarından biri, eğitim yetersizliğidir. Devlet, eğitim sektörüne Türkiye genelinde %3.6 oranında pay ayırmıştır. Bu payın %0.6'sı GAP Bölgesine yatırılmaktadır. GAP Bölgesine yapılan toplam

(9) Adnan Berk, Türkiye Ansiklopedisi, 4 C., İstanbul, Kaynak Kitaplar, 1974. passim.

yatırımlar içinde ise, eğitim sektörünün aldığı pay %1.1 civarında kalmaktadır. Türkiye genelinde %87 olan okur-yazar oranı bölge genelinde %75'lere düşmektedir. Bu oran, kırsal kesimlerde %50'lere düşmektedir. Bölgede özellikle kırsal kesimde okullar yetersizdir. Mevcut okulların %5'i ise öğretmenlik ve diğer nedenler yüzünden kapalıdır. Mardin il merkezinde dahi yedi yıldır kapalı okul mevcuttur. Son üç yıl içinde bölgeye 15-18 bin öğretmen atanmasına rağmen ne kadarının bölgeye gittiği bilinmemektedir (10). Öğretmenler için tahsis edilmiş lojmanlar yetersizdir. Bölgede her üç çocuktan biri ilkokula gitmektedir. İlkokula gidenlerin %70'ini erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Gaziantep, Adıyaman ve Şanlıurfa il ve ilçe merkezlerinde, Diyarbakır ve Siirt il, Mardin ilçe merkezinde ana okulları, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa il ve ilçe merkezlerinde, Adıyaman, Diyarbakır ve Siirt il merkezinde yatılı bölge okulları, Gaziantep'te körler okulu ve Diyarbakır ve Gaziantep'te birer özel okul mevcuttur. Bölgede Dicle ve Gaziantep Üniversitesi olmak üzere, iki üniversite vardır. Dicle Üniversitesinde 7 500, Gaziantep Üniversitesinde 3 000 öğrenci öğrenim görmektedir. Dicle Üniversitesinin Diyarbakır kampüsünde Tıp, Eğitim, Hukuk ve Mimarlık Fakülteleri, Şanlıurfa kampüsünde ise Ziraat Fakültesi bulunmaktadır.

Bölge genelinde, 600 ana okulu, 28 076 ilkokul, 1 891 genel ortaokul, 238 teknik ortaokul, 815 genel lise, 11 447 teknik lise, 110 yüksek okul dersliği mevcuttur. Ayrıca Diyarbakır'da Türk-Alman hükümetleri işbirliğiyle Türk-Alman Çıracılık Merkezi kurulmuştur. Tablo-20'de, bölgede okul başına düşen eleman sayısı verilmektedir. Tablo'dan da görüldüğü gibi, ilkokulda beş sınıfın her birine ortalama bir öğretmen düşmemektedir. Bölgede 3 466 ilkokul, 378 ortaokul ve lise, 82 meslek ve teknik öğretim merkezinde eğitim verilmektedir. Bölgede her üç çocuktan biri eğitim görmektedir. Verilen bu eğitim, yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden öğrencilerin %13.6'sı başarısız olmakta ve başarılı sayılanlar da Batı'daki öğrencilerin gerisinde kalmaktadır. Tablo-21'de bölge genelinde başarısızlık oranı görülmektedir.

Çukurova Üniversitesince bölgedeki tarım işletmeleri sahipleri, eğitim seviyeleri üzerinde yapılan araştırma sonuçları, Tablo-22'de gösterilmiştir. Tablo-22'den de anlaşıldığı gibi, 250 Da'dan çok alana sahip zengin işletme sahipleri, yüksek okul mezunudur. Ortalama %30.4 eğitimsiz ve yaklaşık %42.9 diplomasız üreticinin, üretim verimlerinin düşük olma sebeplerinden biri, cahilliktir.

1.3.2. Sağlık

Bölgede sağlık hizmetleri de, eğitim hizmetleri gibi yetersizdir. Kamu sektörü Türkiye'de yapılan toplam yatırımlardan, GAP Bölgesindeki sağlık sektörünün aldığı pay %0.2'dir. Sağlık sektörünün Türkiye ortalaması ise %1.5'tir.

(10) Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'la TRT TV-1'de röportaj, 27 Mayıs 1992

TABLO-20: GAP Bölgesi Okul Başına Düşen Eleman Sayısı

İller	İlköğretim		Ortaöğretim		Mesleki ve Teknik Öğretim		Yüksek Öğretim	
	Öğrenci	Öğretmen	Öğrenci	Öğretmen	Öğrenci	Öğretmen	Öğrenci	Öğretmen
Adıyaman	87	2	263	7	115	6		
Diyarbakır	114	4	520	14	285	14	1764	90
Gaziantep	166	5	525	15	350	14	205	5
Mardin	102	3	310	8	175	9		
Sıirt	109	3	374	11	120	9		
Sanlıurfa	110	3	418	13	188	12	442	22

TABLO-21: İlkokullarda Başarısız Öğrenci Oranı, 1986-87 Öğretim Yılı

İller	Resmi Okullar	Ana okul	Yatılı Bölge Okulu	Körlük Okulu	Özel Okullar	Tek Tedrisat Oranı
Adıyaman Kentel Kirsal	0.1 0.09 0.11	0.14 0.14 0.15	0.1 0.1			0.31
Diyarbakır Kentel Kirsal	0.14 0.12 0.16	0.14	0.22 0.22		0.07	0.27
Gaziantep Kentel Kirsal	0.13 0.13 0.12	0.1 0.06 0.17	0.12 0.12 0.12	0.11	0.004	0.04
Mardin Kentel Kirsal	0.15 0.14 0.15		0.12 0.12 0.1			0.24
Siirt Kentel Kirsal	0.13 0.09 0.15	0.1	0.23 0.23			0.21
Şanlıurfa Kentel Kirsal	0.17 0.16 0.19	0.15 0.15 0.23	0.12 0.12 0.11			0.21

Kaynak: MEGSB, Eğitim Gençlik ve Spor İstatistikleri, 1986-1987

TABLO-22: GAP Bölgesi İşletme Sahipleri Eğitim Seviyeleri (%)

İşletmeler (Da)	Okur-Yazar Değil	Diplomasız Okur-Yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksek Okul
1- 50	35	20	35	-	10	-
51-100	33.3	4.9	47.6	9.5	4.7	-
101-250	42.3	7.6	38.4	7.7	4	-
250+	8.2	12	43.9	16	11.9	8
Ortalama	30.4	12.5	40.1	7.1	8	1.9

Sağlık sektörünün, GAP Bölgesinde yapılan toplam yatırımlardan aldığı pay ise %0.9'dur. Bu oran özel sektör yatırımları için de aynıdır. Özel sektörün Türkiye'de yaptığı toplam yatırımların %1.1'i ise GAP Bölgesi sağlık sektörü içindir. Özel sektörün GAP Bölgesi'ne yaptığı toplam yatırımlar içinde bu oran %2.5'tir.

Adıyaman'da 1 600 kişiye bir yatak, 12 bin kişiye bir hekim ve 5 bin kişiye bir sağlık memuru düşmektedir.

Diyarbakır'da Cumhuriyetten önce 25 yataklı bir hastane vardı. 1937'de buna bir de Trohom Hastanesi eklendi. 1952'de biri özel olmak üzere, hastane sayısı beş'e, yatak sayısı 325'e çıkmıştır. 1960'tan sonra, ilde genel bir sağlık kalkınmasına girişildi. 1963'te Doğumevi, Göğüs Hastalıkları Hastanesi ve ilçelerde sağlık merkezleri açıldı. 1965'te büyük sağlık merkezleri, Devlet Hastanesi haline getirildi. 1970'te tüm ilde iki'si özel 12 hastane, 1 000 yatak, 45 sağlık ocağı, 120 sağlık evi, 193 hekim, 32 diş hekimi, 185 hemşire, 210 ebe ve 157 sağlık memuru bulunuyordu. 1971'de açılan Tıp Fakültesi de ilin sağlık hizmetlerine büyük katkıda bulunmuştur. Fakülte, günümüzde 549 yatağa sahiptir. İlde 387 hastaya bir yatak, 2 600 hastaya bir hekim ve 1 100 kişiye bir sağlık personeli düşmektedir.

Gaziantep'te ilk hastane 1926'da açıldı. Bunu 1930'da Gaziantep ve Kilis Trohom Hastaneleri izledi. 1950'lerden sonra, 100 yataklı Çocuk ve Doğum Bakımevi, 125 yataklı Göğüs Hastalıkları Hastanesi kurulmuş, Devlet Hastanesi yatak sayısı 300'e çıkarılmıştır. 1970'te ilde hastane sayısı 12 olmuştur. Günümüzde ilde, 500 hastaya bir yatak, 5 300 hastaya bir hekim ve 1 900 hastaya bir sağlık personeli düşmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mardin'de 30 yataklı bir memleket hastanesi vardı. Sonraki yıllarda Midyat ve Cizre'de birer Devlet Hastanesi kurulmuştur. 1955'te üç hastanede, toplam 100 yatak bulunuyordu. 1965'te 46 sağlık ocağı ve 105 sağlikevi hizmete açıldı. 1970'te hastane sayısı beş, yatak sayısı 270 olmuştur. Günümüzde 1 700 hastaya bir yatak, 9 500 hastaya bir hekim ve 2 500 hastaya bir yardımcı sağlık personeli düşmektedir.

Sağlık sektörünün en geri olduğu illerden biri Siirt'tir. 1953'te yatak sayısı 25 olan Siirt'te, 1963'te iki hastanede toplam 120 yatak vardı. 1970'te hastane ve sağlık merkezi sayısı altı'ya, yatak sayısı da 310'a yükselmiştir. Günümüzde 1 100 hastaya bir yatak, 9 200 hastaya bir hekim ve 1 908 hastaya bir yardımcı sağlık personeli düşmektedir.

Şanlıurfa'da 1953'te iki hastane, 80 yatak vardı. Bu durum 20 yıl içinde bir hayli gelişip, 1972'de hastane sayısı sekiz'e, yatak sayısı 345'e çıkmıştır. Günümüzde 1 560 hastaya bir yatak, 12 250 hastaya bir hekim ve 1 650 hastaya bir yardımcı sağlık personeli düşmektedir (11).

Bölgede son 20 yılda yatak sayısı 3 325'ten 4 477'ye ulaşmıştır. 549 Üniversite yatağı ile birlikte toplam 5 026

(11) Berk, loc. cit., passim.

yatak, günümüzde hizmet vermektedir. Bölge genelinde 857 hastaya bir yatak düşmektedir.

Bölgenin sağlık sorunları içinde en önemlisi trohomdur. Trohomlu oranı şehirlerde %9, köylerde %17 civarındadır. Sadece Adıyaman'da trohomlu sayısı 20 bini bulmaktadır.

1.3.3. Turizm

Türkiye genelinde yapılan toplam yatırımlardan turizm sektörünün aldığı pay %0.9'dur. Bu oran, GAP Bölgesi için %0.3 civarındadır. Turizm, potansiyeli çok yüksek olmasına rağmen bölgede gelişmemiştir. Bölgedeki turistik yatak sayısı en yüksek düzeye 1 545 yatakla 1985'te ulaşmıştır. Ancak 1986'da bu sayı, 1983 yılının da altına düşerek 1 440'a inmiştir. Bir yıl içinde 1 000 yatak turizm hizmetine kapatılmıştır. Ancak buna rağmen aynı dönemde konaklayan turist sayısı, 180 bin'den 192 800'e çıkmıştır. Tablo-23'te yıllar itibarı ile bölgedeki turist hareketleri görülmektedir.

Bölgenin potansiyel turizm merkezleri, iller itibarıyla şöyledir; Anadolunun en ilginç köşelerinden biri olan Adıyaman, yeterince incelenmemiştir. İl Merkezinin kuzeyindeki Pirin köyünde eski Perre'nin kalıntılarına, mağaralara, Fırat boyunda Gerger ve Samsat kalelerine rastlanır. Nemrut dağında 2 150 m yükseklikte Kommagene Kralı Antiokhos-1'in yaptırdığı tümülüs vardır. Bunun doğu, batı ve kuzey yönlerinde birer teras vardır. Doğu ve batıdaki teraslarda 8-10m yükseklikte Hermos, Zeus, Apollon, Ares, Mithridates, Tykhe ve Kral Antiokhos-1'in heykelleri, kral sülalesini gösteren kabartmalar, koruyucu aslan heykelleri sıralanır. Bazı yazıtlarla Kral Arsames tarafından kurulduğu anlaşılan eski Kâhta'da (Arsameia) bir kale kalıntısıyla Kral Mithridates'in yaptırdığı mezarlığa rastlanır. Samsatın 40 km kuzeydoğusunda bir tepede Keres kaleleri yer alır. Bunun haricinde Cendere köprüsü, Göksu vadisi ve Gölbaşı yakınındaki tümülüs, Kâhta ve Besni, başlıca turizm merkezleridir.

Diyarbakır turizm yönünden fazla gelişmemiştir. Şehri kuşatan surlar, Hurri'lere kadar uzanan tarihi ve bugüne kadar sağlam kalışıyla, Diyarbakır Genç yolundaki Birklin mağarası, çevresinin doğal güzellikleriyle, Silvan yakınındaki Malabadi Köprüsü, eşsiz büyüklükteki kemerleriyle ilgi çeker. Atatürk'ün 1. Dünya savaşı yıllarında kaldığı bina, Ziya Gökalp ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın evleri müze haline getirilmiştir.

Eğil, Hasun ve Hilar köyleri yakınındaki mağaralarda, yontma taş ve mezolitik devirlere ait buluntulara rastlanmıştır. Eshabıkeyf Kalesi, Ergani yakınındaki Çayönü köyüne yakın, ilk yerleşim merkezi, Çermik Kaplıcaları başlıca turizm merkezleridir.

Gaziantep yöresinde M.ö. 3000-1000 yılları arasında yerleşmelerin olduğu İslahiye, Yesemek, Tilmen, Gedikli, Krişkal höyükleri vardır. Yesemek'te M.ö. 2000-1000 yıllarına tarihlenen eski önasya'nın en büyük açık hava heykel atelyesi vardır. Çok ince gözenekli, iyi kaliteli bazalt taşından yapılan, Hititlere ait yüzlerce heykel arasında araba

TABLO-23: GAP Bölgesinde Yıllar İtibarı ile Turizm Hareketleri

Yıl	Gelen Yolcu Sayısı			Konaklanan Gece			Kullanım Oranı (%)	Yatak Sayısı
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam		
1981	3 620	47 883	51 503	4 725	56 334	61 059	13.4	1 249
1982	18 836	108 392	127 228	25 787	132 706	158 493	32.6	1 330
1983	21 109	105 807	126 916	37 627	133 392	171 019	32.1	1 460
1984	29 070	97 127	126 197	43 667	136 436	180 103	33.2	1 485
1985	35 680	95 653	131 333	50 384	133 617	184 001	32.6	1 545
1986	35 710	95 048	130 758	57 371	135 405	192 776	36.7	1 440
Türkiye								
1986	2 010 529	2 580 920	4 591 449	5 931 976	4 883 453	10 815 434	39.2	80 584

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistik Bülteni, 1986

sahnesi, iki kanatlı arslan, vücudu insan başı ayı olan yaratık (Bearman), ikili dağ kabartması ilgi çekici örneklerdir.

İslahiye'nin 10 km doğusundaki Tilmen höyük, yassı bir bazalt kaya üzerine kurulmuştur. Çevresindeki surlar ve M.ö. 2000 yıllarına tarihlendirilen bir saray, höyüğün Yamhad Krallığını oluşturan 20 küçük krallıktan biri olduğunu gösterir. Gedikhöyük'te ise kalkolitik çağdan günümüze kadar uzanan bir yerleşme karşımıza çıkar. Ayrıca Dolukbaba ormanındaki Roma mezarlıkları, Sof dağı, Yusa müzesi, Gaziantep kalesi, Rumkale, Yavuzeli'deki Yunama Türbesi, Nizip Karkamış Kervansarayı, Kilis Canpolatbey Camii, Bilâl-i Habeş Türbesi, Tilhabeş ve Kuzeyne köyleri, Keferdiz, İkikuyu köyü, Zincirlikuyu ve Nizip Çirkiş köyü başlıca turizm merkezleridir.

Mardin, turizm potansiyeli en düşük yörelerden biridir. Ayrıntılı arkeolojik araştırmalar yapılmadığı için, ilin geçmişi karanlıktadır. Başlıca eserler olarak, ortaçağ mimarisi ile yapılmış, kapıları güneye bakan ve sokağa açılmayan evleri, ilin kuzeyinde Artuklu özelliklerini yansıtan bir kale ve içinde bulunan külliye ve sarnıçlar sayılır. Ayrıca tepenin güneyinde, kesinliğe kavuşmamış prehistonik izlere rastlanır. Aynı yörede Hristiyan manastır ve kilise kalıntıları ve 5 km uzaklıkta, eskiden önemli bir süryani merkezi olan, Deyrul Zaferan Manastırı vardır. Uç yanı kayalarla çevrilen bu yapıların, yalnız güney cephesi açıktır. Ayrıca Kızıltepe ve Cizre Ulucamilerinde, Selçuklu devrine ait bazı medrese temelleri ve küçük buluntular mevcuttur. Midyat Deyrulumur Manastırı, Nusaybin Merdis-Mariis-Marin kalıntıları da önemli eserlerdir.

Siirt turizminde önemli ağırlık, dinsel ve kaplıca turizmi üzerinedir. Baykan ilçesindeki Veysel Karani ve Aydınlar bucağındaki İbrahim Hakkı Türbeleri, Hısta, Çağlarca ve Billuris kaplıcaları başlıca turizm merkezleri durumundadır. Hısta kaplıcası, tedavi için gelen yerli turistlerin yanı sıra, mitolojik inanca göre Süleyman Peygamber tarafından Saba Melikesi Belkıs'a verilen güzellik ılcısı olması ve havuzda Süleyman Peygamberin ayak izlerinin bulunduğu inanılması nedeniyle yabancı turistlerce ilgi görür.

Dinsel inanışa göre, Nuh'un gemisinin Cudi dağında bulunduğu kabul edilmesi, Şırnak ilinin turistik değerini arttıran bir özelliktir.

Şanlıurfa'da Halilürrahman Camii ve gölü, Hasanpaşah Camii ve Salahaddin Medresesi başlıca tarihi ve dini eserlerdir. 150x20 m. boyutundaki Halilürrahman gölü bir kanalla Aynizeliha gölcüğüne bağlanır. Varlığı İbrahim Peygamber ve Nemrut'la ilgili bir efsaneye dayanan bu göl, Şanlıurfa'nın başlıca turistik yeridir. Göl içindeki balıklar da halk arasında kutsal sayılır(12). Ayrıca Suayb şehri, Birecik'in doğal güzellikleri ve Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği, Şanlıurfa'nın başlıca turizm merkezleridir.

(12) Berk, Op. cit., passim.

2.GAP'ı Oluşturan Sebepler

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, Atatürk'ün deyimi ile "Muasır medeniyetler seviyesine" ulaşmak için başlattığı kalkınma hamlesinde, hedefe ulaşmak için çaba sarfetmektedir. Bunun için ülke çapında ekonominin temelini oluşturan altyapı çalışmaları ve buna paralel olarak, milletin sosyo-ekonomik refah seviyesini yukarıya çıkarma çalışmaları yürütülmektedir. Ancak, bu çalışmalar hiçbir zaman bölgeler arasında aynı seviyeyi bulamamıştır. 1920'lerden günümüze kadar yapılan kalkınma çabaları sonunda, en fazla gelişmeyi sırası ile Marmara, İç Anadolu, Ege, Akdeniz, Karadeniz, Doğu Anadolu ve en son olarak da Güneydoğu Anadolu Bölgesi göstermiştir. Bölgeler arasındaki bu dengesizlik, Türkiye'nin ortalama kalkınma hızını büyük ölçüde etkilemektedir. Ekonominin yanında sosyal alanda da ülkenin karşısına sorunlar çıkmaktadır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişimini etkileyen, bu bölgeler arası dengesizlik problemini gidermek için, ilk önce, en geri kalmış bölgeyi, Türkiye ortalamasına ulaştırmak gerekir. Ortaya atılmış fikirleri, koordineli bir şekilde, entegre bir gelişme planında toplayabilmek için ise, GAP oluşturulmuştur.

2.1.Sosyal Sebepler

GAP'ın oluşmasına sebep olan sosyal sebeplerin başında devletin sağlık ve eğitim hizmetlerini yeterince bölgeye götürememesi, genel eğitimi dahi eksik olan kitlelerin mesleki eğitiminin olmayışı, toprak dağılımındaki dengesizlik, bunların ve diğer ekonomik sorunların sonucu olarak bölge dışına göç, aşiretler arasındaki kan davaları ve bölücü hareketler sonucu, asayişin sağlanamaması, hızlı nüfus artışı gibi problemler, GAP'ın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bölgenin en önemli problemi eğitim yetersizliğidir. Diğer sorunların temelini de eğitimsizlik oluşturur. 70 yıldır gelişme çabalarında, bölgeler arası dengesizliği bir türlü kapatamayan Türkiye, genelinde dahi, eğitim hizmetlerini yeterli seviyeye getirememiştir. Buna rağmen bölgenin eğitim hizmetlerinde niye bu kadar geri kaldığı başlı başına bir araştırma konusudur. Bir milletin en büyük düşmanının cehalet olduğu felsefesinden olaya bakıldığında, hiç bir zaman Savunma Bakanlığı bütçesinin, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesini geçemeyeceği sonucu ortaya çıkar. Şimdiye kadar geçmiş tüm hükümetlerin hatası burada yatmaktadır. Sağlık hizmetleri de, başta personel olmak üzere altyapı eksikliği yüzünden yetersizdir. Belirli bir eğitim ve kültür seviyesine gelip, belirli bir ideal peşinde koşan sağlık personelinin, gelecek vaad etmeyen, asayiş olmayan, kendisine sosyo-kültürel, ekonomik ve teknik hizmetleri sunamayan bir bölgeye, lojman, yatak ve diğer araç ve gereçleri yetersiz olan kurumlarda, hizmet vermesi için yollamak mümkün olamamaktadır. Gönderilen personelin sunduğu hizmet ise, bu olumsuz şartlar yüzünden kalitesiz olmaktadır. Böl-

ge halkının, kendi bölgesinde sağlık hizmeti vermesi için, sağlık personeli eğitimi alması, bölgenin ortalama eğitim seviyesi düşünüldüğünde, minimum düzeyde kalmaktadır.

Bölgenin feodal bir yapıya sahip olması sonucu, aşiretler, belli bölgeleri nüfuzları altına almışlardır. Toprak ağalarının otoriteleri, yörelerindeki halk üzerinde, devlet otoritesine eşdeğerdir. Halk, devlet hizmetlerinden ağaların izni ile yararlanabilmektedir. Bu ise, zaten yetersiz olan devlet hizmetlerinin fayda oranını düşürmektedir. Kız çocuklarının okutulmaması, doğumların ebelere yaptırılmaması, çaşıdaş olmayan tedavi yollarına başvurulması, toprak ağalarının direkt veya endirekt baskısı ile olmaktadır. Dinin gerçeklerinin saptırılması, menfaatler için tabu olarak kullanılması dini eğitimsizliğin, sonuçta eğitimsizliğin ürünleridir.

Bölgenin diğer bir problemi ise, hızlı nüfus artışıdır. Türkiye'nin en hızlı nüfus artışı gözlenen bölgede, aile planlaması uygulanamamaktadır. Bunun en büyük engelleyicisi de eğitimsizlik ve dini eğitimsizliktir.

Eğitimsizliğin bir başka ürünü ise, aşiretler arasında yıllarca süren anlamsız kan davaları ve bölgenin geri kalmışlığını malzeme yapıp, yirmi-birinci yüzyıla girerken misyonunu yitirmiş, radikal milliyetçi ideolojiler peşinde koşan ve ülke bütünlüğünü bozmak için, bölgenin heyecanlı, atıl ve cahil gençlerini kandırıp, asayiş bozan bölücü hareketlerdir.

Bu problemler ve baskılar sonunda bölge halkı, büyük kentlere ve bölge dışına göç etmektedir. Göç sonucu, göç edenlerin yerlerinden yurtlarından ayrılmalarıyla, zor da olsa yürüyen sistemlerin durmasına ve göç ettikleri yerde sosyal, ekonomik ve psikolojik problemlerin oluşmasına zemin hazırlanmış olmaktadır. Gecekondulaşma sonucu, planlı şehirleşme olamamaktadır. Buna bağlı olarak altyapı eksiklikleri ve yüksek maliyetli projeler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca nüfus yoğunlaşması sonucu, devlet ve özel sektör hizmetlerinde kalite ve kantite oranları düşmektedir.

2.2.Ekonomik Sebepler

GAP'ı oluşturan ekonomik sebeplerin başında, enerji, ulaştırma, haberleşme, depolama altyapılarının eksikliği, işletmecilik, pazarlama ve bankacılık hizmetlerinin yetersizliği, imalat sanayinin gelişmemesi, vasıflı işgücü bulunamaması, diğer yandan işsizliğin yüksek olması, ticaretin durgunluğu, eğitimsizlik sonucu zor şartlar altında dahi tarım üretiminde mümkün olan, maksimum verimin elde edilememesi, toprak dağılımının dengesizliği, dolayısı ile gelir dağılımındaki dengesizlik, kişi başına düşen milli gelirin Türkiye ortalamasının çok altında olması, aracı kurumların yetersizliği ve tam anlamıyla bir düzene ulaşamaması gibi problemler gelmektedir.

Tüm bu sosyal ve ekonomik problemler bölgenin gelişmişliğinin, Türkiye ortalamasının altında kalmasına sebep olmuştur. Bu problemleri gözerek, bölgenin gelişmişliğini,

Türkiye ortalamasına çıkarmak için, GAP devreye sokulmuştur. Birbirinden ayrı, fakat sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlı bu problemleri çözmek için GAP, entegre ve kompleks bir projedir.

3. GAP'ın Amacı ve Stratejisi

Makro açıdan bakıldığında GAP'ın amacı, Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde kalkınmasına yardımcı olmak, bölgeler arası gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak için, bölgeyi sosyo-ekonomik yapıdan kalkındırmayı, entegre bir şekilde gerçekleştirmek, bölgenin sosyo-ekonomik bakımdan, kendi kendine yeterliğini sağlamak ve ulusal hedeflere etkin bir şekilde katkıda bulunmasını sağlamaktır.

Bu hedeflere ulaşmak için bölgenin üretim değerleri kullanılıp, buna göre stratejiler belirlenmelidir. Bir ülkenin veya bölgenin kalkınması için Merkantelist'ler döneminden beri bilinen en iyi yol ihracattır. Bölgenin üretim değerleri işlenerek ihraç edilip, bölge kalkınmasına katkıda bulunacaktır. Bölgenin ekonomik değer arz eden hammaddelerine bakıldığında, karşımıza büyük bir ağırlıkla tarımsal ürünler çıkmaktadır.

Kalkınma stratejisi belirlenirken dikkat edilmesi gereken ilk şey, bölgenin üretim değerlerinin ihracatının, hammadde üzerine değil de mamul madde üzerine olması gerekliliğidir. Stratejinin temelinde sanayileşme yatmaktadır. Bu gün dünyanın bir numaralı tarım ihracatçısı olan ABD'nin süper devlet olması, tarımsal ürün ihracatı ile olmamıştır. ABD'nin ülke içinde tükettiği ve geri kalanı ile dünyanın bir numaralı ihracatçısı olmasını sağlayan tarımsal ürünlerin, ülke ekonomisindeki payı, sadece %2 civarındadır. Geri kalan %98'i ise sanayi ve hizmet sektöründe karşılanmaktadır. Dünyada hiç bir ülke, tarımsal ihracat ile kalkınma sağlayamamıştır. Sanayileşmiş yedi ülkenin herbirinde tarımın, ülke ekonomisindeki yeri %2-8 arasındadır. Bu oran ülkemizde %17 civarındadır. Aşağıdaki tablo'da bu oranlar gösterilmiştir.

TABLO-24: Dünya Ülkelerinde Tarımın, Ekonomideki Payı (%)

Türkiye	Tarım	Sanayi	Dünya (1988)	Tarım	Sanayi
1960	41	15	Fransa	4	29
			ABD	2	30
1970	29	19	Almanya	2	39
			İngiltere	2	31
1980	23	25	İsrail	5	22
			İtalya	6	32
1988	17.7	33	Türkiye	17.7	33

Kaynak: Ali Coşkun, GAP ve Özel Sektör, TOBB Ankara 1989

Ülkemiz, hızla tarımın ekonomideki payını %5'ler civarına düşürmek zorundadır. Öte yandan, GAP sonunda ülkemiz-

deki tarımsal üretim yaklaşık iki katına çıkacaktır. Bunun sonucu olarak ise tarımın ülke ekonomisindeki payı, azalmak yerine bilakis artacaktır. O halde GAP sonunda, tarımın ülke ekonomisindeki yerini %5'lere indirmek için iki seçenek vardır. Ya tarımsal üretimi ikiye katlıyan GAP'ın yanına, sanayi ve hizmet sektörünü yirmi'ye katlıyan bir büyük proje yapacağız, ya da GAP'ın temelini sanayi oluşturacaktır. Cumhuriyet tarihinin en büyük projesi olan GAP ile, ancak ülke ekonomisinin %17'si olan tarımı iki katına çıkarabilirken, ekonominin %83'ünü oluşturan sanayi ve hizmet sektörünü, yirmi katına çıkaracak bir projenin gerçekleşmesi imkansızdır. O halde GAP Bölgesi'nin kalkınmasını sağlayacak lokomotif görevini, sanayi üstlenmek zorundadır.

GAP'ın amacına ulaşmasını sağlayacak olan strateji, yani sanayileşme, belirlendikten sonra akla gelen ilk soru "küçük sanayinin dahi tam olarak geliştirilemediği bir bölgede, büyük bir sanayi kompleksi nasıl gerçekleştirilecektir?" olacaktır. Gece'den gündüz'e bir anda geçilemeyeceği gibi, tarladan elektronik sanayine de bir anda geçilemeyecektir. Proje ile sırasıyla;

- Tarımsal verimliliği arttırmak için sulama projeleri,
- Sanayi için gerekli olan enerji üretimi ve altyapıların tamamlanması,
- Tarımsal ürünleri işleme sanayileri,
- Tarımsal üretim için girdi sanayileri,
- Tarımsal üretim için alet ve ekipman üretim sanayi,
- Tarımsal ürün işleme makineleri üretim sanayi,
- Elektrik makineleri üretim sanayi,
- Elektrik makinelerini kontrol sistemleri, bilgisayar ve elektronik sanayi.

Bunlara paralel olarak sağlık, eğitim, mesleki eğitim ve kültür seviyeleri yükselerek, bölge sosyal refaha kavuşmalı ve modern, planlı yerleşim merkezleri ile bölge, ekonomik bir potansiyel oluşturmalıdır.

Japon'lar tarafından hazırlanan GAP Master planında, sanayileşme seviyesi, tarımsal ürün işleme ve girdi temini sanayilerinde kalmaktadır. Eğer sanayileşme bu seviyede kalırsa, GAP amacına ulaşmış olamayacaktır.

Bölgenin kalkınması için öngörülen GAP'ın, mevcut kaynakların ve problemlerin analizi sonunda, ulusal ekonomi ve kalkınma amaçları da göz önüne alınarak, bölgesel kalkınma hedef ve stratejisi aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Genel kalkınma hedefleri olarak;

- Ekonomik yapıyı geliştirerek, GAP Bölgesindeki gelir düzeylerini yükseltmek ve böylece, GAP Bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını daraltmak,
- Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını arttırmak,
- Bölge kaynaklarının etkili kullanımı yoluyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrarın ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmaktır.

Tarımsal kalkınma hedefleri olarak;

- Tarımsal verimliliğin arttırılması ve çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir

düzeylerini yükseltmek,

- Tarımsal sanayilere yeterli girdiyi sağlamak,
- İstihdam olanaklarını arttırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimlerini en aza indirmek,
- İhraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sınai kalkınma hedefleri olarak ise;

- Bir yandan bölgenin ekonomik kalkınmasında itici bir güç rolü oynayarak, diğer yandan, eğitim, öğretim ve teknolojik gelişme için bir talep yaratıcısı rolünü oynayarak, GAP Bölgesinin imajını, toplumsal refahını ve halkın motivasyonunu geliştirmek,
- Yüksek gelirli istihdam olanaklarını genişleterek, bölgeler arası gelir eşitsizliklerinin giderilmesine katkıda bulunmak ve
- İhracatın teşviki ve döviz gelir ve tasarrufunun arttırılması konusundaki ulusal amaçlara katkıda bulunmaktadır.

Temel kalkınma stratejisi ise şöyledir;

- Sulama, kentsel ve sınai kullanımlar açısından toprak ve su kaynaklarını geliştirmek ve yönetmek,
- Daha iyi tarımsal işletme yöntemi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,
- Yöre insanların ihtiyaçlarına cevap verecek teknik ve yönetici personelin bölgede kalmasını teşvik edecek şekilde sosyal hizmetleri sağlamaktır.

Bölgenin tarımsal kalkınma stratejisi ise;

- Olumsuz tarım şartlarının üstesinden gelmede etkili olacak yerlerde sulama olanaklarının sağlanması,
- Gübre, tarımsal ilaçlar, maddeler ve sulama suyunun uygun bir bileşimi içinde tarımsal mekanizasyonu geliştirmek,
- Daha iyi girdileri, yeterli miktar ve kalitede zamanında dağıtmak,
- Toprak mülkiyet sistemini iyileştirmek,
- Çiftçilerin teşviki için fiyat ve pazarlamayı geliştirmek.

Sulama stratejisi olarak;

- Agro-ekolojik koşullar ve pazarlama dikkate alınarak stratejik ürünleri saptamak ve teşvik etmek,
- Yüksek ürün yoğunluğunu, sulama ücretlerini ayarlayarak ve ürün rotasyonlarını yerleştirerek teşvik etmek,
- Sulanan alanlardaki çiftçileri, su kullanımı ve tarımsal yayım için teşkilatlandırmaktır.

Hayvancılık stratejisi ise;

- Hayvancılıkta verimin arttırılması için;
- 1) Sun'i ve tabii tohumlama ile yerli sığır ırklarının geliştirilmesi,
- 2) Mer'a yönetimi, yem bitkileri ve konsantre yem üretimi yoluyla hayvanların beslenmesini iyileştirmek,
- 3) Veterinerlik hizmetlerinin geliştirilmesi.
- Ticari hayvancılık üretimini geliştirmek için fiziksel altyapıyı iyileştirmektir.

Balıkçılık ve ormancılık stratejisi ise;

- Baraj göllerinden yararlanarak iç su balıkçılığını teşvik etmek,
 - Kuluçka tesisleri, balık yavrusu üretimi, eğitim ve araştırma, ürün işleme pazarlama ve fiyatlandırma dahil olmak üzere, su ürünleri üretimi için bir destek hizmetleri paketi sunmak,
 - Orman alanlarında ve baraj gölleri çevresinde yoğun bir ağaçlandırma faaliyeti sürdürmek ve işletme bazında ağaç dikimini teşvik etmek olarak sıralanabilir.
- Bölgenin sınai kalkınma stratejisi;
- Mevcut yerel hammaddeleri kullanan ve ihracata yönelik sanayileri saptamak ve aşamalı olarak geliştirilmelerini teşvik etmek,
 - Üretim ve yönetim teknolojilerini, sermaye teminini, girişimciliğin geliştirilmesini ve uluslararası pazarlara açılmayı göstermek için stratejik önemdeki endüstrileri örnek alarak değerlendirmek,
 - Karşılaştırmalı yer seçimi avantajları ve illerarası ilişkileri gözönüne alarak, az gelişmiş yedi ilin herbirinde en az bir tane stratejik sanayi kurmak,
 - İlgili kamu kuruluşlarının fonksiyonlarının iyileştirilmesi,
 - Kredi, bilgi ve teknik destek sağlayarak, yerel girişimcileri teşvik etmektir (13).

İller bazında seçilebilecek stratejik sanayileri şöyle sıralıyabiliriz; Adıyaman'da turizmle ilişkili sanayiler, Batman'da petro-kimya ve gübre sanayileri, Diyarbakır'da yemeklik yağ sanayi başta olmak üzere, hayvan yemi ve hayvansal ürün sanayileri, Mardin'de çirgır, ırmık, hamur işleri, meyva işleme, tohum temizleme, şarap imali, fosfat, gübre sanayileri, Siirt'te et ve deri işleme sanayileri, Batman'da madencilik, asfaltit ve Şanlıurfa'da ise tekstil, giyim, yemeklik yağlar, hayvan yemi ve turizmle ilgili sanayiler, stratejik sanayilerdir.

4.GAP'ın Tanıtılması

"Fırat'ın üzerindeki insanlık gölü", Atatürk'ün deyişi ile dört kelimedede tariflenen GAP, başlangıçta sulama ve enerji amacı ile planlanmıştır. Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kısımları ile bunlar arasındaki ovaları kaplayan GAP, Dicle ve Fırat havzalarında altı'şar büyük projeden olmak üzere, toplam oniki büyük projenin tamamını kapsar. 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralin planlandığı bu projeler tamamlanmış olduğunda, 26 milyar kwh'lik bir enerji üretilecek ve 1.7 milyon Ha'lık alanın sulanması sağlanacaktır. GAP'ı oluşturan 12 büyük, su kaynaklarını geliştirme ve işletme projeleri, aşağıda gösterilmiştir.

A- Fırat Havzası

1-Aşağı Fırat Projesi;

Karakaya Barajı ve HES= Yılda 7.5 milyar kwh enerji ür.

(13) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C.I, 2.B, Ankara, Haziran 1990

Atatürk Barajı ve HES = Yılda 8.9 milyar kwh enerji ür.
 Şanlıurfa Tünelleri = Şanlıurfa-Harran, Mardin-Ceylan-
 pınar, Siverek-Hilvan ovaları sulamaları.

Toplam Sulanacak Arazi= 7.3 milyon dönüm

2-Sınır Fırat Projesi;

Birecik(Fındıklı) Barajı ve HES=Yılda 2.3 milyar kwh en.

Karkamış Barajı ve HES =Yılda 800 milyon kwh en.

3-Suruç-Baziki Projesi; 1.465 milyon dönüm arazi sulaması

4-Adıyaman-Kâhta Projesi;

Adıyaman Barajı ve HES= 400 milyon kwh/yıl enerji

Kâhta Barajı = Adıyaman ve Kâhta ovaları sul.

Toplam Sulanacak Arazi= 1.6 milyon dönüm

5-Adıyaman Göksu-Araban Projesi; 233 bin dönüm arazi sul.

6-Gaziantep Projesi; Gaziantep ovası sulaması

Kayacık Barajı

Hancağız Barajı

Toplam Sulanacak Arazi= 890 bin dönüm

B- Dicle Havzası

7-Dicle-Kralkızı Projesi;

Kralkızı Barajı ve HES= 145 milyon kwh/yıl enerji

Dicle Barajı ve HES = 221 milyon kwh/yıl enerji

Dicle Sağ Sahil Ovaları Sulaması=1.26 milyon dönüm arazi

8-Balman Projesi;

Batman Barajı ve HES= 460 milyon kwh/yıl enerji

Batman Sağ ve Sol Sahil Sulaması= 377 bin dönüm arazi

9-Batman-Silvan Projesi;

Silvan Barajı ve HES= 1.5 milyar kwh/yıl enerji

Dicle Sol Sahil Ovaları Sulaması=2.13 milyon dönüm arazi

10-Garzan Projesi;

Garzan Barajı ve HES = 315 milyon kwh/yıl enerji

Garzan Ovası Sulamaları= 600 bin dönüm arazi

11-Ilısu Projesi;

Ilısu Barajı ve HES = 3.7 milyar kwh/yıl enerji

12-Cizre Projesi;

Cizre Barajı ve HES = 1.3 milyar kwh/yıl enerji

Nusaybin-Cizre ve Silopi Ovası Sulamaları = 1.21 milyon dönüm arazi sulaması (14).

GAP'ın en büyük projesi olan Aşağı Fırat Projesini oluşturan barajlardan biri olan Karakaya Barajı, Fırat nehri üzerinde ve Diyarbakır ilinin Çüngüş ilçesi yakınlarındadır. Baraj, beton ağırlık kemer tipindedir. Enerji amaçlı olan Karakaya Barajının temelden yüksekliği 173 m'dir. Baraj gövdesinde 9.5 milyar metreküp su birikmektedir. Baraj gövdesinde iki milyar metreküp beton kullanılmıştır. Baraj gövdesine bitişik inşa edilen hidroelektrik santralın kurulu gücü 1 800 Mw olup, yılda ortalama 7.5 milyar kwh enerji üretme kapasitesine sahiptir.

Fırat nehri üzerinde, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesi yakınlarında inşa edilen Atatürk Barajı, kaya dolgu tipinde bir barajdır. Sulama ve enerji amaçlı olan barajın temelden yüksekliği 169 m'dir. Barajın gövdesi 84.5 milyar metreküp zonlu kaya dolgusu ile yapılmıştır. Baraj inşaatında 50

milyon metreküp kaya ve toprak kazısı yapılmıştır. 2 milyon enjeksiyon delgisi yapılan barajda, kaya çatlaklarına 176 bin ton çimento enjekte edilmiştir. Üç milyon metreküp beton'un kullanıldığı barajda, ayrıca 93 bin ton inşaat demiri ve 35 bin ton çelik ve sac malzemesi kullanılmıştır. 48.7 milyar metreküp depolama hacmi olan baraj gölünde biriken su ile, Şanlıurfa-Harran, Mardin-Ceylanpınar, Siverek Hilvan ve Bozova ovalarında 7.3 milyon dönüm arazi sulanacaktır. Rezervuar alanı 817 km²'yi kaplayan baraj gölü, Adıyaman'da bir ilçe ve on köyü tamamen, iki ilçe, üç bucak ve 69 köyü kısmen, Diyarbakır'da bir köyü tamamen, 11 köyü kısmen ve Şanlıurfa'da 18 köyü tamamen, bir bucak ve 26 köyü kısmen olmak üzere, toplam bir ilçe ve 29 köyü tamamen, iki ilçe, dört bucak ve 106 köyü kısmen suları altına almıştır. Kret uzunluğu 1 664 m olan Atatürk Barajının, herbirinin iç çapı 8 m olan ve toplam uzunlukları 4 km'yi bulan, üç adet derivasyon tüneli mevcuttur. Barajın hemen etkilerinde kurulan hidroelektrik santral binası 49 m genişliğinde, 258 m boyunda ve 55 m yüksekliğindedir. Santralde 300 Mw gücünde sekiz adet ünite bulunmaktadır. 26 Ağustos 1983'te Ata İnşaat tarafından ihalesi alınan Atatürk Barajı, 15 Haziran 1992'de deneme üretimine başlayıp, 25 Temmuz 1992'de ilk iki ünitesi üretime geçmiştir. Tamamı üretime geçtiğinde toplam 2 400 Mw kurulu güce ulaşacak olan santral, yılda yaklaşık 8 900 Gwh enerji üretecektir.

GAP'ta üretilecek enerjinin 1/3'ünü üretecek olan Atatürk Barajı, dünyada dolgu tipi barajlar arasında, gövde dolgu hacmi bakımından 6., yükseklik bakımından 8., göl hacmi bakımından 15. ve hidroelektrik santralının kurulu gücü bakımından 17. sırayı almaktadır.

Baraj gövdesinde kullanılan dolgu malzemesi ile Türkiye sınırlarına 4 m yükseklikte bir duvar örülebileceği veya aynı anda 24 milyon tane 100 w'lık ampulün yakılabileceği düşünüldüğünde, Atatürk Barajının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır (15).

Atatürk Barajında depolanan suyu, Şanlıurfa-Harran ve Mardin-Ceylanpınar ovalarını sulamak amacıyla, bu ovalara iletecek olan Şanlıurfa Tünelinin yapımı devam etmektedir. Tünellerle 327 725 Ha alan potansiyelle, 148 649 Ha alan da pompa ile olmak üzere, toplam 476 374 Ha alan sulanacaktır. Böylece Aşağı Fırat Projesi ile toplam 822 bin Ha alan sulu tarıma açılacaktır. 26.4 km uzunluğunda, 7.62 m çapında, 40 m aralıklı iki tünelden oluşan Şanlıurfa Tüneli, toplam 328 metreküp/sn'lik bir debi'ye sahiptir.

Gaziantep Projesinin birinci ünitesini teşkil eden Hancıoğlu Projesi, Nizip çayı üzerinde inşa edilen Hancıoğlu Barajı ile bu barajdan Gaziantep ovasında mustakilen sulanan net 6 210 Ha sulama alanı olan Hancıoğlu sulamasını

(15) -Şule Çerik, "Dış Tanıtım ve Bir Örnek Olay GAP" (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıldız U.), s.88'den "GAP Tanıtılmalıdır," Barometre, (24 Eylül 1990), s.11

içerir. Hancıoğlu Barajı, Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinin güneydoğusunda, Hancıoğlu köyünün batısında, Nizip çayı üzerinde Kepir sırtı ile Yolağız tepesi arasında inşa edilmiştir. 1985'te Kiska İnşaat'a ihale edilen baraj'da, 1988'de su tutulmaya başlanmıştır.

Gaziantep Projesinin diğer bir alt projesi ise, Kayacık Projesidir. Kayacık Projesi, Kayacık Barajı ve sulama sisteminden oluşmaktadır. Kayacık Barajı, Anıfor deresi üzerinde kurulacaktır. Güneyde Suriye sınırına kadar uzanan az meyilli düz arazilerden meydana gelen proje sahası, doğuda Sacırsuyu, batıda Halep arkı ile sınırlanmıştır.

Kayacık Projesinin gerçekleşmesiyle, Gaziantep ovasında, brüt 13 680 Ha'lık arazinin sulanması imkan dahiline girecektir. Toplam 13 680 Ha'lık arazinin 11 724 Ha'lık kısmı potansiyel ile, geri kalan 1 956 Ha'lık kısmı ise terfi yüksekliği 11 m olan pompajla sulanacaktır. Kayacık Barajı ve tesislerinin maliyeti 1992 fiyatları ile 85.995 milyar TL olarak hesaplanmıştır.

Hancıoğlu Projesinin bazı karakteristik değerleri şöyledir;

1-Baraj Gövdesi

Bölgesi	= DSİ XX. Bölge MÜd. Kahramanmaraş
Üzerinde Kurulduğu Akarsu	= Nizip Çayı
Yeri	= Gaziantep-Nizip-Hancıoğlu
Amacı	= Sulama
Tipi	= Zonlu Toprak Dolgu
Dolgu Hacmi	= 3.6 milyon metreküp
Kret Kodu	= 435 m
Talveg Kodu	= 390 m
Kret Uzunluğu	= 1 955 m
Kret Genişliği	= 10 m
Talveg'ten Yüksekliği	= 45 m
Minimum Su Kodu	= 413 m
Normal Su Kodu	= 432 m
Ölü Hacim	= 12.71 milyon metreküp
Aktif Hacim	= 87.29 milyon metreküp
Toplam Hacim	= 100 milyon metreküp (Nor.su kodu)

2-Baraj Gölü

Maksimum Göl Alanı (Max. su kodunda)	= 870 Ha
Maksimum Göl Uzunluğu	= 8.75 km
Baraja Gelen Yıllık Ortalama Su	= 89.42 milyon m.küp
Regüle Edilen Su (Takviyesiz)	= 55 milyon metreküp
Fırat'tan Takviye ile Regüle Edilen Su	= 83 milyon metreküp
Nizip Çayı Drenaj Alanı	= 1 017 km ²

3-Sulama Şebekesi

Sulama Alanı	= 6 210 Ha
Ana Kanal Tipi	= Klasik
Ana Kanal Uzunluğu	= 49.16 km
Yedek ve Tersiyer Kanal Tipi	= Kanalet
Yedek Kanalet Uzunluğu	= 170.5 km
Tahliye Kanalı Uzunluğu	= 36.68 km
İşletme Bakım Yolu	= 220 km
Sanat Yapıları	= 2 065 adet
Sifon Uzunluğu	= 508 m

Kayacık Barajı ile ilgili değerler aşağıdadır;

1-Baraj

Amacı	= Sulama
Gövde Tipi	= Kaya Dolgu
Kret Kodu	= 603 m
Kret Uzunluğu	= 791 m
Max. Su Seviyesi	= 601 m
Normal Su Seviyesi	= 600 m
Min. Su Seviyesi	= 572.5 m
Kret Genişliği	= 10 m
Ölü Hacim	= 6 milyon metreküp
Aktif Hacim	= 117 milyon metreküp
Max. Rezervuar Sahası	= 1 315 Ha
Talveg'ten Yüksekliği	= 45 m
Temel'den Yüksekliği	= 49.5 m
Gövde Dolgu Hacmi	= 1 684 bin metreküp
Menba Batardo Kodu	= 569 m

2-Sulama Tesisi

Su Alma Yeri	= Kayacık Regülatörü
Şebeke Tipi	= Kanaletli
Ana Kanal Uzunluğu	= 83 km
Yedek Kanal Uzunluğu	= 137 km
Sulama Sahası (Brüt)	= 13 680 Ha
Pompa İstasyonu Kurulu Gücü	= 350 kw

(17)

Dicle havzasındaki, Adıyaman-Göksu-Araban Projesine bağlı olan ve tamamlandığında 1 000 kişiye istihdam imkanı sağlayacak olan Çınar-Göksu Barajında, 15 Mart 1992'de su tutulmaya başlanmıştır. GAP'a dahil 12 projenin en küçük kapsamlısı olan Adıyaman-Göksu-Araban projesinin, sadece Çınar-Göksu Barajında, vereceği sulama hizmetlerinin personeli olarak 1 000 kişiyi istihdam etmesi ile; ve her birinin beş kişilik ailelere sahip olduğunu düşünürsek, direkt olarak 5 000 kişinin faydalanacağını açıkça görürüz. Bu rakkamlara barajla sağlanacak sulamadan faydalanacak çiftçiler ve bunlara diğer hizmetleri sunanlar da eklendiğinde, küçük bir barajdan onbinlerce kişinin faydalanacağı ortaya çıkmaktadır. Bu rakkamları, GAP'ın tamamı için düşündüğümüzde, bu projenin bölge için ne denli önemli olduğunu görürüz.

Özetle GAP, Fırat Havzasında 14 baraj ve 11 HES ile yılda, 20 144 Gwh enerji ve 1.1 milyon Ha sulama, Dicle Havzasında sekiz baraj ve HES ile yılda, 7 641 Gwh enerji ve 627 386 Ha sulama yapacaktır.

Eğer GAP 1992'de tamamen bitebilseydi, Türkiye'de, enerji üretimini %45, sulu tarım arazilerini %50 arttıırırdı.

(16) Gaziantep Projesi Hancağız Barajı, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı DSİ Gen. Müd., DSİ XX. Bölge Müdürlüğü Kahramanmaraş .

(17) Gaziantep Projesi Kayacık Barajı, ibid.,

4.1.GAP ve Safhaları

GAP'ın entegre ve kompleks bir proje olması, GAP'ı oluşturan projelerin, fayda sağlayabilmek için, birbirleriyle etkileşim halinde olmaları zorunludur. Dolayısı ile GAP'tan faydalanabilmek için, tüm alt projelerin tamamlanması gerekmektedir. Ancak projenin tamamının bitmesi için yaklaşık 15 seneye ihtiyaç vardır. 15 sene boyunca sürekli yatırım yapıp, karşılığında bir fayda alamamak sadece Türkiye ekonomisinin değil, sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin dahi kaldıramıyacağı bir yükür. Dolayısı ile projenin tamamı bitmeden, bu projeden faydalanmanın yolları aranmalıdır. Bu düşünceden hareketle, birbiriyle etkileşim oranları az olan, ve işletmeye geçme süreleri kısa olan projelere öncelik verilmelidir. Böylece GAP tamamlanmadan yapılan yatırımların karşılıkları alınmaya başlanabilecektir. Bu ise GAP'ın safhalandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Safhalandırmaya geçmeden önce, bölgesel kalkınma için öngörülen iki temel yaklaşım arasında tercih yapılmalıdır. Bu tercihlerden ilki kalkınmayı, max. sulama ile, diğeri ise max. enerji ile gerçekleştirmeyi önermektedir. Bu iki temel yaklaşım sırası ile, bölge için %7.7 ve %7.3 gibi büyüme hızı oluşturmaktadır. Ancak aynı dönemde ülke için öngörülen %5 büyüme hızının bir hayli üzerinde olacağı için, bu iki alternatif de uygun değildir. Bu yüzden %6.8 ile daha yavaş bir büyümeyi öngören bir alternatif ortaya atılmış ve tercih edilmiştir. Ülke ölçeğindeki büyüme hızına yakınlığı nedeniyle gerçekleşme şansı daha yüksek olan "yavaş gelişme" alternatifine göre, kamu yatırım harcamaları en düşük, yatırım etkinliği ise en yüksek oranda tutulacaktır. Bölgeye olan nüfus akışının en azda tutulduğu bu gelişme alternatifinde, projelerin gerçekleştirilme süreçleri daha geniş bir zamana yayılmakta ve öncelikli olmayan projeler, gelişecek yeni tekniklerle desteklenerek daha sonra gerçekleştirilecektir. Bu alternatifin seçilmesiyle, aşağıdaki olumlu sonuçların ortaya çıkması beklenmektedir.

1) Kamu sektörü kaynaklarının GAP Bölgesine tahsisi, diğer bölgelerin ihtiyaçları ile daha uyumlu bir hale gelecektir.

2) öncelikli projelerdeki ilk yatırımlar daha fazla maliyet etkenliğine kavuşacaktır.

3) Tarla içi geliştirme, sulama tesislerinin gelişmesine daha iyi ayak uydurabilecektir.

4) Yeterli drenaj olmamasından kaynaklanan tuzlanma ve su birikmesi sorunlarını asgariye indirecektir (18).

5) öncelikli projelerin uygulamaya geçmesiyle oluşacak, ve daha önceden kestirilemeyen sosyal, ekonomik, doğal ve teknik problemlerin çözümleri bulunarak, diğer projelerde bu sorunların oluşması önceden önleneyecektir. Sonuç olarak GSBH artış oranının biraz düşük olmasına karşılık, kişi başına düşen payda nisbi bir artış elde edilecektir. Tablo-25'te, 1985-2005 yılları arasında bölgesel kalkınma için öngörülen alternatiflerin etkileri ve 1990 fiyatları ile seçilmiş e-

TABLO-25: Bölgesel Kalkınma Alternatiflerinin Etkileri ve Analizi 1990

	Maksimum Sulama		Maksimum Enerji		Yavaş Büyüme	
	(%)	(%)	(%)	(%)		(%)
GSBH (Milyar TL)	37 566	7.7	34 504	7.3	31 707	6.8
Tarım (//)	7 307	4.3	7 257	4	7 252	4
Sanayi (//)	9 087	10	8 627	9.8	7 527	9.1
İnşaat (//)	2 246	6.5	2 173	6.4	2 012	5.9
Hizmetler (//)	17 671	9	16 446	8.5	14 960	8.1
Nüfus (Milyon)	9 284	3.9	8 228	3.3	7 809	3
Kentsel (//)	6 299	5.5	5 732	5	5 313	4
Kırsal (//)	2 718	1.5	2 496	0.5	2 496	0.7
İstihdam (//)	2 358	4	2 942	3.3	2 796	3.1
Kişi Başına GSBH (Milyon TL)	4 047	3.7	4 193	3.9	4 061	3.7
Marjinal Sermaye/Hasıla	3.71		3.27		3.24	
Toplam Kamu Yatırım İhtiyacı (Milyar TL)	65 560		50 990		46 890	
Dispara İhtiyacı (Milyon US \$)	8 080		7 147		6 490	

Kaynak: GAP Master Plan Faz II Raporu 1988,
GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt-1 1990

ekonomik göstergeler üzerinde değerlendirilmesi yapılmıştır.

GAP Bölgesi için temel kalkınma, bölgeyi öncelikle tarıma dayalı ihracat bölgesi haline getirmektir.

Bölge ekonomisinde, sanayi bitkileri lehinde bir ürün çeşitlendirilmesi, yoğun hayvan yetiştiriciliği, tarıma dayalı sanayileri ve yerel kaynak kullanan sanayileri esas alan bir ekonomik kalkınma sayesinde, yapısal değişiklikler ve kırsal kentsel alanlar arasında, aktif ve olumlu ilişkiler için uygun bir fonksiyonel dağılım yapılmalıdır. Yukarıdaki açıklamaları da göz önüne alarak, daha önce gerekliliğini açıkladığımız safhalandırma, üç kademedен oluşmaktadır.

1. Safha, 1994'e kadar devam edecek gelişmeleri ve kalkışa geçiş hazırlıklarını kapsar. Bunlar;

- Devam eden projelerin bitirilmesi,
- Tarımsal pratiklerin ve daha iyi çeşitlerin yaygınlaştırılması için, tarımsal yayım ve enformasyona önem verilmesi,
- Tüketim malları sanayilerinin düzenli gelişimi,
- Büyük kentlerde su tüketiminin iyileştirilmesi için acil tedbirler,
- Haberleşme olanaklarının geliştirilmesi ve
- Atatürk Barajı sonrası projelerin fizibilite çalışmalarından oluşur.

2. Safha, 1995-2004 döneminde ekonominin yeniden yapılanması ve büyümenin hızlandırılmasıdır. Bunlar ise;

- Yoğun sığır yetiştiriciliğini, kümes hayvancılığını, bağ-bahçe tarımını içeren karışık tarım uygulaması aracılığıyla arazi kullanımının yoğunlaştırılması,
- Yeni tarımsal sanayilerin yayılması,
- Kentsel altyapı ve hizmetlerin daha da geliştirilmesi,
- Stratejik önemde olan temel altyapıların kurulmasıdır.

Bunlar, karayolu ve demiryollarının takviyesi, sanayi sitelerinin geliştirilmesi ve uluslararası havaalanı ve konteyner depoların kurulmasını kapsar.

3. Safha, 2005'ten sonrasını kapsamaktadır. İstikrarlı ve kendi başına büyümek için, bazı altyapılara ve toplumsal hizmetlere, aktif özel sektör yatırımlarının katılması ve önemli kentlerde iletişim, toplantı, yüksek öğrenim, teknolojik gelişme ve uluslararası turizm gibi daha yüksek hizmet fonksiyonlarının gerçekleştirilmesini içerir (19).

Böylece, Türkiye'nin diğer bölgeleriyle olduğu kadar, dış ülkelerle doğrudan bağlantılı, açık bir ekonomiye sahip açık bir toplum hedeflenmektedir. Tüm bu faaliyetlerin belirlirli bir koordinasyon altında yürütülebilmesi için, en önemli faktörlerden biri mekânsal gelişmedir.

Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerini birleştiren "kırık gelişme aksı" boyunca uzanan koridorun konsolidasyonu ve bu koridoru, Diyarbakır-Batman-Siirt, Şanlıurfa-Adıyaman, Gaziantep-Adıyaman ve Şanlıurfa-Mardin-Kızıltepe-Silopi yönlerinde genişletilmesi ve geliştirilmesinin tamamlanması gereklidir.

4.2.GAP ve Sosyo-Ekonomik Gelişme Alanları

GAP'ın entegre bir proje olması nedeniyle,altprojelerce veya safhalandırma ile bölümlendirilmesi mümkün değildir. Bu yüzden öncelikli ve birbiriyle etkileşim içinde olan projeler, Japon'ların hazırladığı planda, altı gelişme alanına ayrılmıştır. Bu bölümlendirmede, kırık gelişme aksı ve gelişme koridorları dikkate alınmıştır.

4.2.1.Diyarbakır-Batman Gelişme Alanı

Diyarbakır gelişme alanı, üretim ve idari hizmetler alanlarında faaliyet göstermek üzere bölümlendirilmiştir. Bu gelişme alanının kısa ve orta vadede temel stratejisi, mevcut şartlar ve imkanlar dahilinde,mümkün olan minimum yatırım karşısında maksimum fayda verecek projelere öncelik tanıyıp, tarımsal verimi arttıracak sulama projelerini ve artan tarımsal ürünü işleyecek sanayi tesislerinin kurulmasını hızlandırmaktır.

Buna göre 1. safhada yapılması gereken öncelikli projelerin başında, Kralkızı Barajı ve HES'inin tamamlanması gelmektedir. Daha sonra Dicle ve Batman Barajları ve HES'leri tamamlanmalıdır. Batman Barajına ek olarak Batman Sağ Sahil Sulama Tesisleri işletmeye açılmalıdır. Diyarbakır-Şanlıurfa yolu kırık gelişme aksı dahilinde iyileştirilmeli ve Bismil-Batman yolu tamamlanmalıdır. Bunlara paralel olarak tarımsal ürünleri depolamak için,hububat siloları,ve gübre ve zirai ilaç gibi tarımsal girdiler için,ana dağıtım depoları yapılmalıdır. Dicle ve Batman Barajlarına bağlı olarak,Dicle Sağ ve Batman Sol Sahil Sulama Projeleri başlatılmalıdır. EBK'ya ait et kombinası iyileştirilmeli ve geliştirilmelidir. Hayvan yemi fabrikaları da genişletilmelidir. Mevcut tesislerin iyileştirilebilmesi için Diyarbakır Kentsel Gelişme Projesi 1. safhada muhakkak uygulanmalıdır.

Dicle Sağ Sahil Sulama Projesi'ne başlamak için öncelikle projenin fizibilite etüdü (FE.) yapılmalıdır. Yağlı tohumlar ve yem bitkileri gibi sanayi bitkileri için uygulamalı tanıtım projeleri yapılmalıdır.

Bunlarla beraber, Dicle Sağ Sahil Pompalı Sulama FE. güncelleştirilmeli ve Batman-Silvan ve Garzan Projelerinin FE.'leri tamamlanmalıdır. Yerel ihtiyaçlar için boru hatlarının uzatılması, araştırması yapılmalıdır.

Devlet tarafından ticari tavukçuluğun teşviki yapılmalı ve yağlı tohum ve yem gibi sanayi bitkileri üretimi geliştirilmesi için tarımsal teknisyenlik hizmeti verilmelidir. Sulama teknolojisi, bitki rotasyonları ve meyilli arazide işletme bazında su amenajmanı yapılmalıdır.

Bu bölgenin, orta ve uzun vadedeki temel stratejisi 1. safhada tamamlanan kırık gelişme aksını, 2. safhaya geçerken, Diyarbakır-Batman yönünde verimli tarım arazilerinden de faydalanarak fiziki bağlantılarını iyileştirmek ve genişletmektir.

2. safhada Dicle Sağ Sahil Pompalı ve Silvan-Batman

sulama projelerine başlanmalıdır. Ancak daha önce Kayser Barajı'nın ve Silvan-Batman Sulama Projelerinin FE.'leri tamamlanmalıdır. Silvan Barajı ve HES yapılmalıdır. Ergani-Hilar mağaraları ve Çayönü turizm yolları yapılmalıdır. Diyarbakır havaalanı sivil hale getirilip geliştirilmelidir. Yemeklik yağ sanayileri kurulmalı ve hayvan yemi fabrikaları daha entegre hale getirilmelidir. Bunlara paralel olarak gelişen yeni problemlerin çözümü için Diyarbakır kentsel gelişmesinin ikinci aşaması tamamlanmalıdır. Ergani-Batman demiryolu yenilemesi araştırması yapılmalıdır. Tarımsal işletmelerde, su amenajmanı, bahçecilik, meyilli arazi ağaçlandırılması ve diğer toprak koruma önlemleri alınmalıdır. Bunlara paralel olarak sosyal hizmetler iyileştirilmelidir. 2005'ten sonrayı kapsıyan 3. safha da ise Dicle Sağ Sahil Pompalı ve Silvan-Batman sulamaları tamamlanmalı ve yemeklik yağ sanayileri geliştirilmelidir.

4.2.2.Şanlıurfa (Greater) Gelişme Alanı

Şanlıurfa alanı da, Diyarbakır alanı gibi üretim ve idari hizmetler faaliyetlerine göre bölümlendirilmiştir. Bu alanın orta ve kısa vadede temel stratejisi, bu alanın kalkınmasının itici gücü olan Urfa-Harran Sulama Projesini uygulamak ve aynı zamanda tarımsal yayım hizmetleri ile yeni arazi idaresini birlikte götürmektir. Ayrıca sulamanın gelişmesiyle oluşacak faaliyetler için gereken altyapıların, iyileştirme çabalarının tamamlanması, olarak belirlenmiştir.

1. safhada, başlanmış olan Urfa-Harran Sulama Projesi tamamlanmalıdır. Mardin-Ceylanpınar Sulama Projesinin birinci aşamasına ve Fırat Sınır Projesine başlanmalıdır. Viranşehir-Ceylanpınar yolu geliştirilmeli, Şanlıurfa-Harran sulaması dahilinde pamuk ekimi yaygınlaştırılmalıdır. Buna bağlı olarak çırçır fabrikaları açılmalıdır. Yemeklik yağ ve hayvan yemi sanayileri kurulmalıdır. Gübre ve zirai ilaçlar için depolar ve tahıl için silolar yapılmalıdır. EBK'ya ait et kombinasi geliştirilmelidir. Şanlıurfa kenti, su ve kanalizasyon rehabilitasyonu yapılmalı ve kentsel gelişme için, kapsamlı planlama çalışması yapılmalıdır. Buna bağlı olarak, kentsel gelişme projesinin birinci aşaması gerçekleştirilmelidir. Turizm enformasyon merkezi ve iletişim kompleksinin birinci aşaması hizmete girmelidir. Bunlarla beraber Siverek-Hilvan ve Bozova pompalı sulamasının FE.'leri güncel hale getirilmelidir. Suruç-Baziki Projesinin ve Şanlıurfa Bölge Havaalanı'nın FE.'leri yapılmalıdır. Devlet Üretme Çiftliğinde yapılacak değişiklik için, kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır. Ticari tavukçuluk geliştirilmelidir. Topraksız ve az topraklı çiftçilerin işletmelerinde su amenajmanı için örgütlenme sağlanmalıdır. Sulama koşullarındaki bitki türleri, desenleri ve rotasyonları hakkındaki araştırmaların yoğunlaştırılması gerekmektedir. Sulamalı tarım için tarımsal yayım hizmetleri ve bu hizmeti sunacak personelin iş başında eğitimi sağlanmalıdır. 1. safhada mutlaka üst düzey eğitim ve araştırma kurumları kurulmalıdır.

Şanlıurfa gelişme alanının uzun dönemdeki temel stratejisi ise, iyileştirilmiş ve geliştirilmiş altyapı ve sosyal hizmetleri sunarak, Şanlıurfa'yı bölgesel bir merkez haline getirmek ve komşu alanlarla bağlantıları geliştirerek ekonomik koridoru genişletmektir.

2. safhada, 1. safhada başlanan Mardin-Ceylanpınar Sulaması birinci aşaması ve Fırat Sınır Projeleri tamamlanmalıdır. Siverek-Hilvan Pompalı Sulama Projesine başlanmalıdır. Bozova Pompalı Sulama Projesi yapılmalıdır. Çırçır fabrikalarının açılması sonucu tekstil sanayi genişletilmelidir. Şanlıurfa Bölge Havaalanı ve kent su ve kanalizasyon ikinci aşaması tamamlanmalıdır. Şanlıurfa kentsel gelişmesinin ve iletişim kompleksinin ikinci aşamaları da bitirilmelidir. Bunlarla beraber bölge içi konteyner deposu FE yapılmalıdır. Genel ve yerel yönetimlerce kentsel gelişme ve sanayinin yer seçimi ile ilgili yönetmelikler çıkarılmalıdır. Sanayi artıkları deşarjını ve gübre ve zirai ilaçlamayı denetliyecek çevresel önlemler alınmalıdır.

3. safhada, daha önce başlanmış olan Siverek-Hilvan Pompalı Sulaması tamamlanmalıdır. Suruç-Baziki Projesi bitirilmelidir. Bölge içi konteyner deposu kurulmalıdır. Şanlıurfa'nın haberleşme, eğitim ve teknolojik gelişmesi için fonksiyonları daha da geliştirilmelidir.

4.2.3. Gaziantep (Gateway) Gelişme Alanı

İhracata dönük ihtisaslaşmış imalat faaliyetlerini içeren Gaziantep alanının, kısa ve orta vadedeki temel stratejisi, bölgenin iç ve dış ticaret merkezi olması için belediye sınırları içindeki altyapı ve hizmetleri geliştirmektir. Ayrıca sanayi tabanını çeşitlendirmek için, özel sektör yatırımlarını yeni sanayi kollarına çekecek teşvik tedbirlerinin alınmasını sağlamaktır.

Bu alanda 1. safhada, Gaziantep Projesi Hancıoğlu Sulaması tamamlanmalıdır. Gaziantep-Araban yolu iyileştirilmelidir. E-24 karayolu genişletilip, geçiş şeritleri ilave edilmelidir. Gaziantep kent su ve kanalizasyonunun birinci aşaması tamamlanmalı ve mevcut demiryolu tesislerinin rehabilitasyonu yapılmalıdır. Adıyaman-Göksu-Araban ve Gaziantep Projeleri FE.'leri bitirilmelidir. Fevzipaşa geçidinin iyileştirilmesi ve Şanlıurfa'ya dek demiryolunun uzatılması da dahil, demiryolunun takviyesi ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır. Merkezi ve yerel yönetimlerce özel sektör, sulamanın geliştirilmesi için, teşvik edilmeli ve kentsel gelişme ve endüstriyel yer seçimi ile ilgili yönetmelikler hazırlanmalıdır. Belirli kuruluşlarca teknik-eğitim faaliyetleri yürütülmelidir.

Gelişme alanının uzun vadedeki temel stratejisi, Gaziantep'i ihracata dönük yüksek seviyede ihtisaslaşmış bir sanayi merkezi haline getirmektir. 2. safhada, Adıyaman-Göksu-Araban Projesine başlanmalı ve tamamlanmalıdır. Gaziantep kent su ve kanalizasyon ikinci aşaması tamamlanmalıdır. Gaziantep Projesinin Hancıoğlu hariç, diğer projelerine başlanmalıdır. Yavuzeli-Kasaba köyü ve İslahiye-Yesemek kö-

yü turistik yolları tamamlanmalıdır. Fevzipaşa geçidinin iyileştirilmesi ve Şanlıurfa'ya demiryolu götürülmesi projesi tamamlanmalıdır. Ayrıca sanayi atık suları deşarjı yönetmeliğı çıkarılmalıdır.

3. safhada, Adıyaman-Göksu-Araban Projesi'nin sulama tesisleri bitirilmeli ve Gaziantep Projesi tamamlanmalıdır.

4.2.4.Siirt Gelişme Alanı

Siirt gelişme alanı, üretim ve idari hizmet faaliyetleri alanı olarak bölümlendirilmiştir. Siirt gelişme alanında kısa ve orta vadede temel strateji, hayvancılığın geliştirilmesi ve su şebekesi, sağlık hizmetleri ve köy yolları gibi sosyal hizmetleri ve kırsal altyapıyı geliştirmek olarak belirlenmiştir. Böylece sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bu bölgede, temel insan ihtiyaçlarının karşılanması sağlanacaktır.

1. safhada özellikle, başlanmış olan Siirt kent suyu projesi tamamlanacaktır. Garzan Barajı ve HES Projesi ile Garzan-Kozluk Sulama Projesi başlatılmalıdır. Köy yolları programı sürdürülmelidir. Kırsal kesimdeki küçük faaliyetler için, küçük ırmaklarda barajlar oluşturulmalıdır. Hayvancılığı geliştirme programı uygulamaya konmalıdır. Modern mezbahalar ve et işleme sanayileri kurulmalıdır. Ayrıca Botan nehri HES'i için, kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır. Eğimli araziler için ağaçlandırma ve kontrol faaliyetleri yürütülmelidir. Hayvancılık ürünleri için, kalite standartı tespit ve kontrolü yapılmalı ve pazarlama kanalları oluşturulmalıdır.

Bölgede uzun vadede turizm, jeotermal gibi başka kaynakları araştırarak ekonomi, çeşitlendirilmek zorundadır.

2. safhada, Botan nehri boyunca küçük HES'ler gelişim projesi başlatılmalı ve küçük barajlar projesi devam etmelidir. Hayvan postu, derisi ve hayvan yemi sanayileri kurulmalıdır. Bununla beraber enerji üretimi, sanayide ısıtma, dinlenme ve ev kullanımı için jeotermal kaynakların geliştirilmesine ilişkin kapsamlı çalışmalar yapılmalı, bunlar için bir araştırma merkezi kurulmalıdır. Yönetimlerce hayvancılık ürünleri işleme sanayileri organik artıklarını kontrol için, çevre yönetmeliğı çıkarılmalıdır.

3. safhada, Garzan Barajı ve HES ve Garzan Sulama Projeleri tamamlanmalı, deri ürünleri sanayi geliştirilmeli, buna bağlı olarak turistik gelişme sağlanmalı ve jeotermal kaynaklardan yararlanılmalıdır.

4.2.5.Adıyaman Gelişme Alanı

Özel kaynaklara dayalı üretim ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösterecek şekilde bölümlendirilen Adıyaman Gelişme Alanının, kısa ve orta vadedeki temel stratejisini, Gaziantep'teki sanayilerin geri bağlantılarını geliştirmek ve Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa'dan gelecek turistler için, turizmi teşvik etmek gibi komşu illerle fiziki ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek, oluşturmaktadır.

1. safhada, Adıyaman-Kâhta Projesi'nin kapsamlı bir şekilde FE. yapılmalı ve bu projeye bağlı Çamgazi Sulaması uygulanmalıdır. Kâhta-Gerger karayolunun güzergâhı yeniden düzenlenmeli, asfalt ve taş döşemeleri yapılmalıdır. Şanlıurfa'ya Atatürk bağlantısını sağlayacak köprü ve yollar yapılmalıdır. Antepfıstığı işleme tesisi ve turizm eğitimi ve enformasyon merkezi kurulmalıdır. Bunlarla beraber Atatürk geçidinin karşılaştırmalı FE. yapılmalıdır. Turizmin gelişmesi için kapsamlı bir çalışma yapılmalı ve Nemrut dağının milli park yapılması çalışmaları devam etmelidir. Ayrıca Atatürk rezervuarı çevresinde ağaçlandırma yapılmalıdır.

Bu alanda orta ve uzun vade için geliştirilen temel strateji, Atatürk Baraj gölünden faydalanarak sulama, turizm ve balıkçılık gibi suya dayalı ekonomik faaliyetleri geliştirmek olarak belirlenmiştir.

2. safhada, daha önce FE. yapılan Adıyaman-Kâhta Projesine başlanmalıdır. Adıyaman-Çermik yolu ve Atatürk geçidi tamamlanmalıdır. Üretim havuzları araştırma ve eğitim tesislerini kapsıyan, bir balıkçılık merkezi kurulmalıdır. Nemrut parkı, Atatürk Dinlenme alanı için turistik tesisler kurulmalıdır. Ayrıca balıkçılık kompleksi için yönetim örgütü ve rezervuar su kalitesi izleme istasyonu kurulmalıdır. Atatürk Dinlenme alanı belirlenmeli ve bu alanda bir üniversite kampüsü kurulmalıdır.

3. safhada ise, Adıyaman-Kâhta Projesi tamamlanacaktır. Balıkçılık kompleksi tesislerinin genişletilmesi, ürün işleme birimi gibi, 2. aşama projeleri tamamlanmalıdır. Nemrut Parkı ve Atatürk dinlenme alanı turizm tesisleri daha da geliştirilmelidir.

4.2.6. Mardin (Frontier) Gelişme Alanı

Tarım ürünlerinin işlenmesi ve ticari alanda faaliyet göstermesi için bölümlendirilen, Mardin gelişme alanının kısa ve orta vadedeki temel stratejisi, planlanan sulama projelerinin en elverişlilerini uygulamaya sokmak ve E-24 karayolunu uluslararası transit trafiğe tam anlamıyla hizmet verecek şekilde iyileştirmektir.

1. safhada ilk önce, Silopi-Nurduş ve Nusaybin Sulama Projeleri tamamlanmalıdır. E-24 karayolunun bakım ve onarımı ile Savur yolunun rehabilitasyonu yapılmalıdır. Gübre ve zirai ilaçlar için dağıtım depoları kurulmalı ve hayvancılık geliştirme programı uygulamaya sokulmalıdır. Bununla beraber Mardin-Ceylanpınar sulaması ikinci aşama FE.'nin güncelleştirilmesi de dahil olmak üzere Cizre Projesinin kapsamlı bir FE.'dü yapılmalıdır. İşlenmeye elverişli bitkilerin bir an önce tespit edilmesi ve acil işletme için asfaltlı yataklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bahçe bitkileri üretimini arttırmak için pazara ilişkin bilgiler, diğer teşvik önlemleri, birincil tarım ürünleri ve mamul maddeler için ihrac pazarlama kanalları oluşturulmalıdır. Transit taşımacılığın hızlanması için sınırındaki gümrük ve diğer hizmetlerin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Uzun vadede ticareti ve hayvancılık faaliyetlerini canlandırmak amacıyla, komşu illerle iç bağlantıların güçlendirilmesi, temel strateji olarak belirlenmiştir.

2. safhada Mardin-Ceylanpınar Sulaması ikinci aşamasına başlanmalıdır. Ilısu Barajı ve projesi ve Silopi sulaması uygulanmalıdır. Kirkemir-Hezil Barajları ve HES'leri ile Nusaybin-Cizre-İdil pompalı sulaması projeleri uygulanmalıdır. Mardin-Diyarbakır karayolu ile Cizre-Şırnak yolunun iyileştirilmesi tamamlanmalıdır. Sebze, meyva işleme sanayileri kurulmalı ve asfaltit yatakları işletmeye açılmalıdır. Ayrıca sınırda bir ticaret merkezi açmak için FE. yapılmalı, bu merkezin serbest ticaret bölgesi haline getirilmesi için kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır. Nizip-Nusaybin demiryolu düzenlemesi ve trafik potansiyeli araştırması ile Nusaybin'den demiryolunun uzatılması için, başka bir araştırmanın yapılması gereklidir.

3. safhada ise, Mardin-Ceylanpınar Sulaması ikinci aşaması ile Nusaybin-Cizre-İdil pompalı sulaması tamamlanmalıdır. Cizre Barajı ve HES uygulanmalıdır. Sınırda, konteyner ve eşya depoların bulunduğu, serbest ticaret, ürün işleme, montaj bölgelerinin bulunduğu, bankacılık ve diğer ticari hizmetler içeren bir ticaret merkezi kurulmalıdır. Asfaltit işletmeleri genişletilmelidir.

Altı gelişme alanında, 1. safhada yapılması gereken öncelikli sulama ve hidroelektrik projeleri, Tablo-26'da gösterilmiştir.

Bölgede, 1. safhada yapılacak yatırımlar için sadece 1990-91 yıllarında, 1990 fiyatlarıyla iki milyar ABD Doları harcanmıştır. 1994 yılına kadar toplam 2.85 milyar ABD Doları daha harcanacaktır. Bu rakkam 1992 fiyatlarıyla 20.24 trilyon TL civarındadır. Tablo-27'de 1. safha yatırım değerleri verilmektedir. Yavaş gelişme trendine göre, 1988-2005 döneminde, 3. safha tamamlandığında bölgeye yapılan toplam yatırım 1990 fiyatları ile, yaklaşık 20.31 milyar ABD Doları civarında olacaktır. Bu rakkam 1992 fiyatlarıyla yaklaşık 144 trilyon TL'ye denk gelmektedir. Tablo-28'de sektörel olarak bölgeye yapılan yatırımlar görülmektedir.

5.GAP'ta Elde Edilecek Hizmetler ve Ürünler

Bölgenin ülke ekonomisi içindeki yerini büyük çapta etkileyebilecek olan GAP'ta, lokomotif durumundaki tarım ve tarıma dayalı sanayi, bölge gelişiminin temelini oluşturmaktadır. Sulama sonucu ortaya çıkacak yeni bitki desenesinin belirlenmesinde değişen ekolojik şartlar kadar, iç ve dış pazarlarda oluşacak talep de, etkili olacaktır.

Sulama projeleri uygulamaya alındıkça, özellikle buğday ve baklagiller, ana ürün olarak hakim olacak, ve pamuk ekilen alanlar hızla gelişecektir. Bu ürünlere ek olarak pazarlanabilirlik ve agro-ekoloji de göz önüne alındığında, soya fasülyesi, ayçiçeği, kolza ve aspir gibi yağlı tohumlar, meyva ve sebzeler ve yüksek verimli sorgum, mısır ve fiğ gibi kaba ve dane yem bitkileri uygulanabilecektir. Bölgede kıışları sebze, yağlı tohumlar veya baklagiller, yazları pa-

TABLO-26: Öncelikli Sulama ve Hidroelektrik Projeleri

İller	İnşa Halinde	İnşa Edilecek	Brüt Sulanacak Alan (Ha)	Kurulu Güç (MW)
Adıyaman		Koçali-Fatmaş (S,E) Büyükkay (S,E)	21 605 12 322	62 30
Diyarbakır	Dicle-Kralkızı-1 (S,E)	Kralkızı-2 (S) Batman-Silvan (S,E)	74 047 213 000	- 150
Gaziantep		Kayacık Barajı (S) Birecik Pompalı Sistemi (S) Çataltepe Bar. ve Gaziantep su (S,S)	2 896 55 960 11 937	- - -
Mardin		Mardin-Ceylanpınar (S) Ilsu (E)	230 130 -	- 1 200
Sirt	Batman Sulama (S,E) Garzan-Kozluk (S)	Hezil-Silopi (S,E)	32 000	173
Şanlıurfa	Urfa Tüneli (S,E,S) Urfa Sulama (S) Haran Sulama (S)	Birecik (E) Karkamış (E)	- -	672 180

Not: S=Sulama, E=Enerji, Ş=Su Şebekesi
Kaynak: GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 1, Haziran 1990

TABLO-27: Tahmini Yatırım Çizelgesi Safha-1, (1) (1990-1994)

SEKTÖRLER (Milyar TL)	1990	1991	1992	1993	1994	TOPLAM
1.TARIM						
Dicle-Kralkızı Sulaması	514	501	454	436		1906.7
Batman Sağ Sahil Sulaması	256	158				414.5
Batman Sol Sahil Sulaması	68	254	196	70		590
Şanlıurfa-Harran Sulaması	502	558	525	510	421	2519
Mardin-Ceylanpınar-I Sul.		456	688	686	824	2656.9
Hancağız Sulaması	55					55
Batman-Silvan Sulaması				571	837	1409.3
Diğer Projeler (*)	29	30	32	34	35	161.6
Ormanlaştırma	71	75	79	82	87	396.3
Toplam	1497	2035	1977	2392	2206	10 109
2.MADENCİLİK						
Madenköy Bakır istihracı	43	45	46	48	49	232.6
Mazıdağı Fosfat	27	28	29	29	30	145.5
Petrol	164	167	174	179	184	870.1
Asfaltit	16	16	16	17	18	84.9
Toplam	251	258	266	274	282	1333.3
3.İMALAT SANAYİ						
Stratejik Sanayiler	78	80	83	85	88	417.9
EBK Et kombinaları	19	20	20	21	22	104.4
Ergani Bakır işletmesi	19	20	20	21	22	104.4
Mazıdağı Gübre	197	202	208	215	220	1044.9
Diğer KİT'ler	225	232	238	246	254	1198.2
Toplam	541	556	573	590	608	2870.8
4.TURİZM						
Turizm Enformasyon Mer.	4	4	4	5	5	24.3
Turizm Eğitim Merkezi	7	8	9	9	10	45.2
Toplam	11	12	13	15	16	69.6
5.ENERJİ						
Atatürk Barajı ve HES	1469	867	372			2709.9
Batman Barajı ve HES	426	404				830.3
Birecik Barajı ve HES		71	142	395	648	1258.8
Dicle Barajı ve HES	230	215				446.5
Dipni Barajı			30	153	153	337.1
Karkamış Barajı ve HES		35	109	109	234	489
Kralkızı Barajı ve HES	232	216				449.3
Urfa Tüneli	487	487	473			1448.3
Diğer Projeler (**)	37	41	46	52	59	238.2
Enerji Nakil ve Dağıtım	108	121	138	154	174	698
Kırsal Elektrifikasyon	27	30	34	39	43	174.1
Toplam	3020	2493	1348	904	1313	9080
6.SAĞLIK						
Hastaneler	20	22	27	32	38	141.4
Dispanserler	2	2	2	3	3	13.9
Toplam	22	25	30	35	41	155.3

TABLO-27: Tahmini Yatırım Çizelgesi Safha-1, (2) (1990-1994)

SEKTÖRLER (Milyar TL)	1990	1991	1992	1993	1994	TOPLAM
7.ULAŞTIRMA						
Bismil-Batman Yolu						61.3
Şanlıurfa-Diyarbakır Yolu						188
K.Maraş-Gaziantep Yolu						55.7
E-24 Geçiş Şeritleri						62.6
E-24 Islahı(Ş.Urfa-Sınır)						160.2
Kâhta-Gerger Yolu						68.9
D.bakır-A.yaman Yeni Bağ.						320.4
At.Bar.Gölü Çevres.Yollar						171.3
Ergani-Dicle-Hani Yol Prg						92.6
G.Antep-Ş.Urfa Otoyolu						34.8
Gataköprü-Kulp-Lice Yolu						111.4
Midyat-Cizre Yolu						111.4
Kırsal Yolu Programı						644.3
Demiryolları Takviyesi-I						585.1
İskenderun Limanı Islahı						208.9
İs.Dem.Çel.Liman Değişik.						278.6
Askeri Boru Hatları Rehb.						278.6
Karayolları Bakım/Onarım						696.6
Havacılık Hizmetleri						1044.9
Demiryolları Bakım/Onarım						557.3
Haberleşme						2698
Toplam						4997
8.KONUT						
Toplam	91	95	98	101	105	492.5
9.EĞİTİM						
Toplam	98	107	119	131	146	533.6
10.DİĞERLERİ						
Ş.Urfa Kent Su ve Kanal.						342
G.Antep Kent Su ve Kanal.						367.1
D.bakır Kent Su ve Kanal.						266.8
Siirt Kent İçmesuyu						121.2
Diyarbakır Kentsel Gel.-I						139.3
Şanlıurfa Kentsel Gel.-I						139.3
Haberleşme Kompleksi-I						34.8
Su ve Kanalizasyon						287.7
Kentsel Gelişme						348.3
Toplam						2046.7
Genel Toplam	7311	7496	6484	6659	7101	35 054

Kaynak: GAP Master Planı Nihai Raporu Cilt-3 (1992 Fiyatı)
Diğer Projeler;

(*) =Yağlı tohum ve dane bitkileri uygulamalı tanıtımı,
Tahıl depolama tesisleri, Hayvan ıslah programı ve Tarımsal
girdi dağıtım depoları.

(**) =Küçük barajlar proj., Adıyaman-Gölbaşı Termik Santrali

TABLO-28: GAP Bölgesi Kamu Yatırımları Sektörel Dağılımı (1988-2005) (1992 Fiyatlarıyla) (Trilyon TL)

Sektörler	Yatırım
Tarım	42.481
Enerji	25.392
Madencilik	6.36
İmalat Sanayi	19.087
Ulaşım	37.131
Konut	2.424
Eğitim	5.087
Sağlık	1.532
Turizm	0.257
Diğer Hizmetler	4.458
Toplam	144.225

Kaynak: GAP Master Plan Faz II Raporu, 1988

TABLO-29: Önerilen Ürün Deseni (%)

Ana Ürünler	Toplam Alandaki Pay
Buğday	25
Arpa ve Dane Yem Bitkileri	15
Mercimek ve Kuru Fasülye	8
Pamuk	25
Kış Sebzeleri	2
Çok Yıllık Bitkiler	20
Alt Toplam	95
İkincil Ürünler	
Soya Fasülyesi	10
Mısır ve Yem Bitkileri	8
Yerfıstığı	5
Ayçiçeği	5
Susam	5
Sebzeler (*)	6
Alt Toplam	39
Toplam	134

Kaynak: GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 1, Haziran 1990
(*) Domates ve patates dahil

muk veya mısır, kışları buğday, yazları yağlı tohum, mısır veya sebze gibi rotasyonlarla Tablo-29'da öngörüldüğü gibi üretim yapılabilir.

Yavaş gelişme trendi ile ortalama %6.8'lik büyüme hızıyla tarımda uygulanacak bu yeni ürün deseni, tarımsal sektörün %4 büyüme hızıyla hesaplandığında 2005'te ulaşılması beklenen tarımsal üretim düzeyi Tablo-30'daki gibi olacaktır.

Ürün deseninin çeşitlenmesi ve miktarının artmasıyla tarıma dayalı sanayiler büyük önem kazanacaktır. Hammaddesine göre bunlar, sırasıyla;

- Buğdayla ilgili sanayiler: Un, makarna, irmik, hazır şehriye, bisküi
- Pamukla ilgili sanayiler: Çirçir, merserize pamuk ipliği, yünlü ve pamuklu dokumalar, giyim
- Yağlı tohumlarla ilgili sanayiler: Ham ve rafine yemeklik yağ, margarin, hayvan yemi
- Meyve ve sebze sanayi: Konserve, meyvasuyu, antepfıstığı işleme
- Hayvansal ürünler sanayi: Hayvan kesimi, postlar ve deriler, entegre et ve süt mamülleri, deri ürünleri, modern tavuk kombinası
- Etil alkol üretimi
- Kağıt ve tekstil sanayi için nişasta üretimi
- İlaç sanayi: Karbon kaynağı, ilaç dolgu maddesi, antibiyotikler, hormonlar, vitaminler, tıbbi alkol vd.
- Gübre sanayi
- Tarım alet ve makineleri: Özellikle sulama alet ekipmanı
- Seracılık sanayi: İlgili malzeme imalatı
- Zirai mücadele ilacı

TABLO-30: GAP Bölgesinde Tarımsal Üretim (2005) (1 000 ton)

Ürün	Üretim
Buğday	3 270
Arpa	1 625
Mercimek	705
Pamuk	478
Domates	1 024
Diğer Sebzeler	1 181
Patates	325
Kuru Fasülye	53
Susam	70
Yerfıstığı	85
Ayçiçeği	91
Soya Fasülyesi	158
Mısır	150
Pirinç	83
Üzüm	786.6
Antep Fıstığı	124.7
Çok Yıllık Bitkiler	53.3
Yem Bitkileri	704.6
Dane	96.4
Ot	265.4
Et	183.1
Süt	1 718.3
Yumurta	34

Kaynak:1)GAP Master Plan Nihai Raporu, Cilt 1, Haziran 1990
2)GAP Master Plan Faz II Raporu, 1988

- İnşaat malzemeleri sanayi: Beton bloklar, kremit ve tuğla, su boruları, mermer işletmeciliği, Urfataşı yapı elemanları, kanal, kanalet, dikenli tel imalatı vb.
- Paketleme ve ambalaj sanayi
- Basım ve yayıncılık
- Halıcık
- Muhafaza ve depolama sanayi: Soğuk hava depoları vb.
- Tarla artıkları değerlendirme sanayi (20).

Projenin getireceği ekonomik gelişme neticesinde, bölgede istihdam imkanları artacak ve bölge güç verme niteliğinden, güç alan bir bölge niteliğine geçecek ve nüfus artacaktır. Bölgede sanayi ve hizmet sektöründe beklenen muhtemel gelişmeler, şehirleşmeyi üst düzeye çıkartacak ve şehirleşme hızla büyüyecektir.

Bölgenin ekonomik yapısındaki değişmeyi sektörler itibarıyla belirlemek gerekirse, 1985'ten 2005'e, tarım sektörü %40'tan, %23'e, inşaat sektörü %7'den, %6'ya düşecek, sanayi sektörü %16'dan %25'e ve hizmet sektörü ise %37'den %46'ya yükselecektir. Bu arada GSBH 3.75 kat artacaktır. Kişi başına düşen milli gelir bölgede, 639 Dolardan 1 321 ABD Dolarına çıkacaktır. Aynı zamanda Bölge'nin Türkiye'ye oranı %47'den %55'e yükselecektir.

Sonuç olarak GAP'ın gerçekleşmesiyle elde edilecek ekonomik ve sosyal gelişme, sadece gelir düzeyini yükseltmek ve bölgeler arası dengesizliği gidermekle kalmayacak, ülkenin kalkınmasına önemli bir katkıda bulunacaktır. Özellikle tarımsal ürün artışı ve dolayısı ile gelişecek tarımsal sanayide uygulanacak yeni teknoloji ve teşvikler, uluslararası pazarlarda, rekabet şansını çok yüksek düzeylere çıkartacaktır.

II. BÖLÜM

GAP ile ilgili Muhtemel Pazarlama Problemleri

1.GAP Pazarlama Anlayışı

Toplumsal pazarlama anlayışı, dünyamızın küreselleşmesiyle yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Bunda, manyetik dalgalarıyla adeta dünyamızı yeniden küreselleştiren medya'nın büyük etkisi vardır. Çevre sorunlarından, ulusal ve uluslararası politikalara, hukuki problemlerden, tüketicinin artan refahına paralel olarak beklentilerinin değişmesine kadar, tüm beşeri münasebetlerden ayrı, hiç bir faaliyetin yürütülemeyeceğinin anlaşılması, bu anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Toplumsal refahı arttırma amacı taşıyan faaliyetleri de, bu anlayışla bağdaştırabiliriz.

Temelini toplumsal pazarlama anlayışının oluşturduğu modern pazarlama anlayışına göre, bir işletme, tüketici ihtiyacı ve isteklerini, koordineli veya birbiriyle bütünleşmiş pazarlama çabalarıyla tatmin etmeli, ve bu yoldan kendi amaçlarına ulaşmalıdır. İşletme yerine, herhangi bir organizasyonu koyarsak, aynı şekilde, o örgütün, hizmete yöneldiği hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılama yoluyla, kendi amaçlarını gerçekleştirmesi söz konusudur (1).

Yukarıdaki organizasyon yerine GAP'ı koyarsak, yöneldiği hedef kitle, bölge halkı ve hedefi ise, yöre halkının yani, toplumun sosyal refahını ve paralelinde tüketici faaliyetlerini yükseltmek olarak ele alırsak, modern pazarlama anlayışına çok iyi bir örnek vermiş oluruz.

2.Mikro Çevre Faktörlerinin Uygun Hale Getirilmesi

Pazarlama, pazarlamayı gerçekleştiren tüm faaliyetlerin koordinasyonu sağlanarak, uyum içinde gelişmesini sağlayan faktörlerin tümünü kapsar. Pazarlamanın faaliyetlerini etkileyen bu faktörleri iki ana gruba ayırabiliriz.

- Kontrol dışı faktörler,
- Kontrol edilebilir faktörler.

Kontrol edilebilir faktörler, genellikle işletme içi faktörler olup pazarlama organizasyonunun başarısı bu faktörlerin, kontrol dışı faktörlere uyum oranına bağlıdır.

Kontrol dışı faktörler ise işletmenin dışındaki faktörler olup, bunlar da kendi aralarında "Mikro ve Makro Çevre Faktörleri" olarak ikiye ayrılır.

Kontrol dışı faktörlerden ilki olan mikro çevre faktörleri, işletme dışı faktörler olmasına karşın, mevcudiyetleri işletmeye bağlı olduğundan kontrol edilmesi, en azından etki altında bırakılması mümkündür. Bunlar;

- Pazar
- Üretim Faktörleri Sahipleri
- Aracılar (Dağıtım Kanalları) dır.

(1) Prof. Dr. İsmet Mucuk, Pazarlama İlkeleri, İstanbul, Der Yayınları, Ocak 1991, s.10-11

Mikro çevre faktörlerinin uygun hale getirilebilmesi için, bu faktörler tek tek ele alınacaktır.

2.1.Hedef Pazarların Belirlenmesi

Herhangi bir işletmenin amacına ulaşması için yapması gereken ilk iş, hedef pazarını belilemesidir. Kalkınmak için temel strateji olarak ihracatı benimseyen GAP Bölgesi kapsamında olaya bakıldığında, hedeflenen pazarlar, ulusal ve uluslararası pazarlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ulusal pazarlar ise bölge içi ve dışı olmak üzere, ikiye ayrılabilir. Hedef pazarın belirlenmesinde etkili olan faktörlerin başında, üretimi yapılacak mal ve hizmetin niteliği gelmektedir. Her mamulun pazarı farklı olduğundan, üretilen mamüle göre pazar belirlenir. Ayrıca pazarda yönelinen hedef kitlenin ürüne verdiği değer ve ürünün gerçek değeri, hedef pazarın belirlenmesinde etkili faktörleri oluşturur.

Bölgede sulu tarıma geçilmesiyle tahıl ve baklagillerden, endüstri bitkileri üretimine yönelik gözlenecektir. Pamuk üretimi, GAP'tan sonra yaklaşık dokuz kat artarak, bölge içindeki üretim payı %2.8'den %25'e yükselecektir. Kendilerine hedef pazar olarak, endüstri bitkileri pazarlarından herhangi birini ve özellikle pamuğu seçen işletmelerin karşılaşacağı sorunları şöyle sıralayabiliriz. Dünyanın en kaliteli pamuğunu üreten Mısır ve Hindistan, ihrac ettikleri pamuktan fazla bir fayda sağlayamamaktadırlar. Çünkü pamuk ithalatçısı ülkeler, işlenmemiş pamuğa fazla değer vermemektedirler. Uluslararası pamuk piyasasını hedef olarak belirleyen bir işletmeci, bu unsuru göz önüne almak zorundadır. Tahıl üretimine karşı bir hayli kârlı olan endüstri bitki üretimine, çoğu işletmeci tarafından yönelinmesi; ulusal pazarda, pamuk sanayilerinin hedef pazar olarak belirlenmesiyle artan üretim; pazarlama kanallarının tam oturmaması; endüstri bitkileri sanayilerinin tam anlamıyla kurulamaması yüzünden ürünlerin değerlendirilememesi, pazarlama konusunda bilinen ve bilinmeyen bir çok problemin oluşumuna sebep olacaktır. Bunların başında ise arz artışı-na talep artışının yetişememesi ve denge fiyatının düşük olması gelmektedir. Denge fiyatı ancak maliyetleri karşılayabilecek seviyelerde kalacaktır. Bu gibi problemlerin varlığından habersiz olan işletmeler, seçtikleri hedef pazarın yanlışlığını veya zamansızlığını anlayarak hedef pazarlarını değiştireceklerdir. Ekonomide bu dönemi, "çılgın üretim dönemi" olarak adlandırabiliriz. GAP sonrasında, böyle bir dönemin yaşanması ve hedef pazarlarının yanlış belirlenmesi beklenmektedir. Tablo-31'de, GAP'ta üretilen ürünlerin ilk dönemdeki hareketliliği görülmektedir.

Tablo'dan da görüldüğü gibi ilk dönemde oluşacak üretim patlamasına, pazarlama kanalları ve sanayi, cevap veremeyeceğinden üretim fazlalığı oluşacaktır. Amaçlarına ulaşamayan işletmeler, sonraki dönemlerde hedef pazarlarını değiştireceklerdir. En fazla üretim düşüşü, 560 bin tonla domates'te olacaktır. Bugünkü kapasiteyle bile yeterli üretime ulaşan ve çoğu zaman tarlada kalan domates,

TABLO-31: GAP Sonunda Üretim Hareketleri (1 000 Ton)

Ürün	1985	Tam Sulama Sonu	2005 Sonrası	Fark	(%)
Bugday	1 994	3 279	3 270	- 9	- 0.2
Arpa	1 040	1 476	1 625	+149	+10
Mercimek	533	566	705	+139	+24.5
Pamuk	177	859	478	-381	-44.3
Domates	215	1 584	1 024	-560	-35.3
Diğer Sebzeler	1 066	1 368	1 181	-187	-13.6
Patates	5	590	325	-265	-44.9
Kuru Fasulye	2	95	53	- 42	-44.2
Susam	16	107	70	- 37	-34.5
Yerfıstığı	0	156	85	- 71	-45.5
Ayçiçeği	5	160	91	- 69	-43.1
Soya Fasulyesi	0	316	158	-158	-50
Mısır	16	281	150	-131	-46.6
Pirinç	11	108	83	- 25	-23.1

Not: Tablo'nun oluşturulmasında GAP Master Plan Nihai Raporu
Cilt 1'den yararlanılmıştır.

pazarlama kanallarının yetersiz kalması ve dayanıksız bir sebze olduğundan en fazla vaz geçilen ürün olacaktır. Bunu, 381 bin ton düşüş göstereceği tahmin edilen pamuk izleyecektir. Endüstri bitkisi olan pamuğun kullanım alanları, tam belirlenemeyeceği ve pazarlanamayacağı için vaz geçilecektir. Nişasta sanayinin öncelikli sanayi olmaması ve daha Türkiye'de bile gelişmemesi, patates tüketimini engelleyecektir. Hedef pazarını yeniden belirleyen patates üreticisi, 265 bin ton düşüşle üçüncü sırayı alacaktır. Bunlara karşı klasik ürün olan ve pazarlama kanalları daha iyi bilinen arpa ve mercimek üretimi, 149 bin ve 139 bin ton artarken, nispi bir azalış gösteren buğday ise, yerini koruyacaktır.

Yüzdelere itibarıyla bakıldığında, bölge işletmelerine yabancı olan soya fasülyesi ve yer fıstığında, hedef belirlenmesindeki hatalar %50 ve %45.5 civarında olup, bu oranlarda üretim düşüşü gözlenecektir.

Kayıplara sebep olacak böyle düşüşleri baştan önlemek ve minimuma indirmek için, bölge bazında makro ölçekli bir üretim planlaması yapılmalı ve üreticilere, hangi illerde, hangi ürünleri ne kadar üretecekleri, inandırıcı bir şekilde anlatılmalıdır.

Tarımsal işletmelerde, hedef pazarın belirlenmesinde yapılan hatalar bir sonraki dönem telafi edilebilir. Ancak bu problem, tarımsal sanayi için daha önemlidir. Müteşebbüsler potansiyel pazarları araştırıp, kendilerine fayda sağlayacak ürünün pazarını hedef olarak seçmelidirler. Hedef pazarın seçimini belirleyen ürünün seçiminde ise, üretim girdilerinin bölge içinde karşılanabilirliğini, üretim hakkındaki yasa ve yönetmelikleri, hedef pazarın ve hedef kitlenin oluşturduğu fırsatları ve tehditleri araştırmak, önem kazanmaktadır.

2.1.1. Pazar Çeşitleri ve Pazar Bölümlendirme

Pazarın çeşidi, hedeflenen pazarın tüketicisinin özelliklerine göre değişir. Tüketiciler, nihai tüketiciler ve endüstriyel tüketiciler olarak iki ana gruba ayrılırlar. Dolayısı ile bu tüketicilerin satın aldığı mallar da, tüketim malları ve endüstriyel mallar olarak ikiye ayrılır. Tüketim malları, kişilerin ve ailelerin özel ihtiyaçlarını karşılayan mallardır. Endüstriyel mallar ise sadece sanayi mamulleri olmayıp, ara mallar, tamamlayıcı mallar, nihai tüketiciye verilen hizmetleri destekleyici mallar vb.'dir.

Hedef pazarın belirlenmesinden sonra, muhatap olunacak hedef kitlenin, pazarlamayı etkileyecek faktörleri de farklıdır. Endüstriyel tüketiciler, iş yapma ve kâr amacı güdüklerinden, pazarlama faaliyetlerine daha rasyonel bakmaktadırlar. Ancak nihai tüketicilerin bu faaliyetler hakkındaki değer yargıları belirsizdir ve kestirilemez.

2.1.1.1. Tüketici Pazarlarının özellikleri

Tüketici pazarlarını etkileyen faktörleri üç ana grupta inceleyebiliriz. Bunlar;

- 1) Demografik özellikler
- 2) Ekonomik özellikler
- 3) Tüketici davranışlarıdır.

2.1.1.1.1. Tüketici Pazarları Demografik özellikleri

Tüketici pazarının bulunduğu coğrafyanın nüfusu, genel olarak pazarın büyüklüğü ve hacmi üzerinde oldukça etkilidir. Nüfusun miktarı, coğrafi dağılımı, yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi, işgücü vb. özellikleri pazarı etkileyen faktörlerdir.

Nüfusun miktarı, üretim kapasitesini; nüfus artış hızı, ileriye dönük planların yönünü; nüfusun coğrafi dağılımı, dağıtım kanallarının seçimini; nüfusun yaş ve cinsiyeti, ürün alternatiflerini; nüfusun eğitim seviyesi ve işgücü kapasitesi ise pazarlama karması ve ürün kalitesini etkiler. Kabaca özetlediğimiz etken ve etki ilişkisi, gerçekte çok karmaşık olup, pazarlamanın çeşitli açılardan sonuçlarına, faktörlerin etki oranı, farklı farklıdır.

2.1.1.1.2. Tüketici Pazarları Ekonomik özellikleri

Demografik özellikler hedef pazarın talebi hakkında genel bir fikir verse de, ekonomik özellikler, talebin gerçek değerini ortaya çıkaran etkenlerdir. Bu etkenlerin başlıcaları, ekonominin genel durumu, krediler, gelir, gelir dağılımı ve harcama biçimi şeklinde sıralanabilir.

Ekonominin genel durumu yani enflasyon, buna bağlı olarak faiz oranları, tasarruf yöntemlerinin etkinliği ve güncel değerleri ve GSMH, tüketicilerin satınalma eğilimlerini etkiler.

2.1.1.2. Endüstriyel Pazarlar ve Çeşitleri

Endüstriyel pazarlar, endüstriyel tüketicilere hitap ederler. Nihai tüketiciler dışında kalan tüm tüketiciler, endüstriyel tüketici veya alıcıdır. Bu yüzden endüstriyel pazarlar, pazarlama faaliyetlerinde zannedildiğinden çok daha fazla yer kaplar. Örneğin, ABD'de tüm üretilmiş malların %50'si endüstriyel pazarlarda pazarlanmış, tarımsal ürünlerin %80'i, tüm maden, orman ve deniz ürünleri, endüstriyel mal olduğu için işlenmek amacıyla, işletmelere satılmıştır (2).

Olaya GAP kapsamında bakıldığında, bölgede oluşacak pazar çeşitlerinden en büyük yüzdeye sahip olanı da endüstriyel pazarlar olacaktır. Sulu tarımda endüstriyel bitkilerin üretilmesi sonucu, endüstriyel pazarlar tarlalara kadar girecektir. Dolayısı ile endüstriyel pazar sorunları, tarlalardan başlayacaktır. Günümüzde tipik bir tüketici gibi duygu, güdü ve önyargılarıyla pazarlama yapan işletme sa-

(2) Ibid., s.94'ten Stanton and Futrell, Fundamentals of Marketing, 8 th ed. (New York: McGraw-Hill Book Co., 1987), s.136

hipleri, yani çiftçiler ve aracılar, endüstriyel pazarın ilk iki halkasını oluşturacaklarından, rasyonel davranmayı öğrenmek zorundadırlar. Bu yüzden tarımsal yayım faaliyetleri ile beraber, endüstriyel pazarın sınırları ve kuralları şimdiden işletme sahiplerine anlatılmaya başlanmalıdır.

Tüm imalatçı ve aracılar fabrika, büro ve depo gibi birimlere sahip olduğu için burada bulunan mamul, makina ve techizatların hepsi endüstriyel mallardır. Bu yüzden endüstriyel pazar, çok geniş kapsamlıdır.

İmalat sanayi, ziraat, ormancılık, balıkçılık, madencilik, inşaat, ulaştırma, enerji, su vb. temel hizmet sektörleri, toptan ve perakende ticaret sektörü, finans, sigorta ve emlakçılık sektörü, hükümet faaliyetleri ve kâr amacı güdmeyen örgütler, bu pazarlar içinde faaliyet gösterirler (3). Çok geniş bir alana sahip olan endüstriyel pazarı, dört ana grup altında inceleyebiliriz.

- 1) Üretici pazarları
- 2) Satıcı işletme pazarları
- 3) Hükümet pazarları
- 4) Kurumsal pazarlar (4).

2.1.1.2.1.Üretici Pazarları

Üretici pazarları, endüstriyel pazarın en geniş pazar çeşitidir. Üretici pazarlarının tüketicileri, işletmelerinde üretim yapmak için gerekli olan hammadde, işlenmiş madde, yarımamul ve üretimi destekleyen hizmetler için gereken araç ve gereçleri satın alan endüstriyel alıcılardır. Satışta malı içine koymak için poşet alan bir bakkal, üretim için tohum alan bir çiftçi, fabrikası için makine ve enerji satın alan bir fabrikatör, idari işler için büro araç ve gereci alan şirket vb. birer üretici pazarları tüketicisidirler.

Tarım, ormancılık, balıkçılık, madencilik, inşaat, ulaşım, haberleşme ve çok çeşitli hizmet endüstrileri üretici pazarlarını oluşturur.

2.1.1.2.2.Satıcı İşletme Pazarları

Araç işletmelerin oluşturduğu pazarlara, satıcı işletme pazarı denir. Üreticiden nihai tüketiciye direkt satılan mallar haricindeki tüm mallar bu pazarın malıdır. Bu pazarda, genellikle toptancılar ve perakendeciler bulunur.

2.1.1.2.3.Hükümet Pazarları

KİT ve buna bağlı kuruluşlar, ordu, belediyeler, devlet teşkilatına bağlı kurumlar, hükümet pazarını oluştur. Ülkenin GSMH'sının büyük bir kısmı bu pazarda harcanır.

(3) Ibid., s.94

(4) Ibid., s.94'ten William M. Pride and O.C.Ferrel, Marketing, 6 th ed. (Boston: Houghton Mifflin Co.,1989) s.151-154

Devlet, tarım, ormancılık, madencilik ağırlıkta olmak üzere sürekli ve periyodik alıcı durumundadır. Bu yüzden bu pazar büyük bir iş hacmine sahiptir. Buna bağlı olarak çok sayıda üretici ve satıcı işletme, devlete çok çeşitli mal ve hizmet satarlar.

Alımlar genellikle ihale usulü ile olur. Bazen de müteahhitlerle kontrat yazılarak mal ve hizmet satın alınır. Ancak bürokrasi ve buna bağlı gecikmeler, bu pazarın dezavantajlarıdır.

2.2.Üretim Faktörlerinin Desteklenmesi

Bölgede sanayileşmenin gerçekleşmesi için tarladan fabrikaya kadar tüm işletmelerin, kuruluş aşamasından üretim aşamasına kadar, başta sermaye, toprak ve emek olmak üzere üretim faktörleri, desteklenmelidir. Bu destek, başta devlet olmak üzere, proje ile ilgili olan özel sektör ve tüm kurum ve kuruluşlarca çeşitli seviye ve boyutlarda olmalıdır.

Bu amaçla şimdiye kadar yapılmış en iyi çalışma, (EKA) Ekonomik Kalkınma Ajansı'nın kuruluş çalışmalarıdır. Ulaşım ve altyapı projesinin ilk çıktılarının veri olarak kullanılmasıyla oluşan Ekonomik Kalkınma Ajansı Model Etüdü Projesi tamamlanmış olup, final raporu ve on adet FE. 20 Aralık 1992'de GAP Yüksek Kuruluna sunulmuştur.

Başlangıçta GAP idaresine bağlı olarak çalışacak EKA'nın serbest piyasa düzeni içerisinde özel teşebbüsü teşvik ederek ve yönlendirerek, bölgede kalkınmayı hızlandıracaktır. EKA, yatırımcılara ve işletmelere danışmanlık yapacak, bilgi verecek, onları yönlendirecek, izleyecek, finans bulmada yardımcı olacak, sanayi arazisi ve tesisi temin edecek, işgücü eğitecek ve tanıtım yapacaktır. Mayıs 1992'de faaliyete başlayan EKA ile, bölgede yatırım yapmış ve yapacak müteşebbüs yalnız bırakılmayacaktır.

2.2.1.Sermayeyi Bölgeye Çekme Çalışmaları

Genel pazarlamada pazarlananlar, mallar, hizmetler, fikirler olarak üç ana gruba ayrılırlar. Ancak bunlara, dördüncü bir grup olarak ihtiyaçları da ekliyebiliriz. Diğer bir deyişle, ihtiyaçları karşılamak için pazarlanan diğerler olan mallar, hizmetler, ve fikirlerin yanı sıra, ihtiyacın kendisi de pazarlanabilir. Buna örnek olarak yabancı ve yerli sanayiye bölgeye çekme çalışmalarını gösterebiliriz. Bu da bir pazarlama faaliyetidir.

Bu çalışmaları, mevcut sermayenin desteklenmesi, yerli ve yabancı sermayelerin bölgeye çekilmesi olarak üç grupta inceliyebiliriz.

Bölgede kuru tarımdan sulu tarıma geçileceği için, tarla üretiminde alet ve ekipmanların miktarları ve teknolojileri geri kalacaktır. TCZB ve TZDK, bölgedeki işletmeleri kredi vb. yöntemlerle modern ve yeterli teçhizatla donatılması için desteklemelidirler.

Bölgedeki mevcut sanayilerde, makina ve teçhizat çok

çeşitlidir. Bazıları yerel olarak imal edilmiştir. Bazıları ise daha önce kullanılmış ithal araçlardır. Genel olarak metal ürünleri, ağaç ürünleri ve tekstil sanayinde eski model makina ve teçhizat kullanılmaktadır. Modern teçhizat kullanımı sadece Gaziantep'te yaygınlaşmıştır.

İhracat için sanayileşmeyi hedefleyen bu bölgedeki mevcut sanayilerin, kaliteli ürün üretebilmeleri için gerekli olan modern makinalarla donatılabilmesi, uygun şartlarda krediler ile desteklenmelerine bağlıdır. Bununla beraber yabancı kaynaklar araştırılmalıdır. GAP'ta yapılan kamu yatırımlarında, Alman kökenli parçaların kullanılması kaydı ile, Alman Kredi Enstitüsü (KfW)'nin finans kolaylığı sağladığı bilinmektedir. Benzer yabancı kredi alımlarında, daha rasyonel davranılmalı, öngörülen şartlar daha dikkatli incelenmelidir.

Yerli yatırımcılar, bölgeye yatırımı teşvik için çıkarılan kanunların yetersiz olduğundan yakınmaktadır. Özellikle holdingler seviyesindeki sermayelerin bölgeye gitmesini engelleyici hükümler içeren kanunların iyileştirilmesi gereklidir.

Hernekadar 1. safhada yabancı sermayenin bölgeye çekilmesi mümkün görülme de, ABB, Noell ve Sulzer gibi Alman şirketleri, GAP'ın konstriksiyon yöntemlerine iştirak etmişlerdir. (5) Bununla beraber EKA, Yabancı Sermaye Derneği (YSD) ve Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği (YASED) ile sıkı bir ilişkiye girmelidir. Uluslararası alanda, uluslararası şirketlere ve yabancı müteşebbüslere, GAP'ı ve bu bölgede fırsat içeren sektörleri yeterince anlatmalıdır.

2.2.2. Üretim Alanlarının Belirlenmesi

Belirlenen arazi kullanım stratejisinin temel sorunlarından birisi, organize sanayi siteleri arazi tahsisidir. Bu sitelerin, yerleşim merkezi ve ulaşım kanallarına uzaklığı ve altyapı gibi faktörleri ile birlikte düşünülerek dikkatlice planlanması gerekmektedir. Bu faaliyetler için genel ve yerel yönetimlere oldukça iş düşmektedir. Ayrıca yeni kurulan EKA'nın da özel sektöre bu konuda yardımcı olması beklenmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa Belediyesi, organize sanayi bölgesine ait üstyapı proje ihalesine bir an önce başlanmalıdır. Bunun için, kentsel gelişme ve sanayinin yer seçimi ile ilgili yönetmelikler çıkarılmalıdır. Merkezdeki dağınık haldeki küçük işletmeler bir araya toplanmalıdır. Diyarbakır'da ise organize sanayi bölgesi ilerleme kaydedememiştir. ODTÜ ile yapılan yer seçimi hala sonuçlandırılmamıştır. Gaziantep gelişme alanının kısa ve orta vadedeki temel stratejilerinden biri, sanayi tabanını çeşitlendirmek için özel sektör yatırımlarını, yeni sanayi kollarına çekecek teşvik tedbirleri almak olduğu halde, Gaziantep'te il ve ilçe merkezleri için yapılan altyapı harcamaları Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi için yapılmamış-

(5) Michael Bierhoff, "Almanya'nın GAP'a bakışı" (Alman Büyükelçiliği mektubu), Ankara, 19 Mayıs 1992.

tır. Buna rağmen organize sanayi bölgesi dolmuştur. Özel sektörün en çok yatırım yapmak istediği il olan Gaziantep'te, kentsel gelişme ve sanayi yer seçimi ile ilgili yönetmelikler çıkarılmalı ve yeni bir organize sanayi bölgesinin kurulma çalışmaları bir an önce başlatılmalıdır.

2.2.3. Toprak Reformu Alternatifleri

Bölgenin en büyük sorunlarından biri, toprak dağılımı ve kullanımındaki dengesizlik ve adaletsizliktir.

Bölgede toprak mülkiyeti son derece ilginç bir tablo oluşturmaktadır. «supra., s.4» Başta GAP'ın önemli bir kısmını oluşturan Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin olmak üzere, bölgedeki illerin hepsinde büyük toprak mülkiyeti güçlü ve yaygın bir biçimde görülmektedir. Bölgenin toprak dağılımı, eşitsizliğin temel göstergelerinden biridir.

Bölgedeki kırsal ailelerin sayısı, 1985 itibarıyla 326 bin olarak tahmin edilmiştir. Bunlardan 125 bininin (%38.4) hiç toprağı ve hayvanı yoktur. Bu oranlar Diyarbakır'da %45.51, Siirt'te %44.6 ve Şanlıurfa'da %42.1 civarındadır. Diğer uçta ise çiftçi ailelerinin %8'i, tarımsal toprakların %51'ine sahiptir. Bu grupta ortalama işletme büyüklüğü, aile başına 57 Ha'dır. Sayıca en fazla işletmeler, 1-5 Ha'a sahip olanlardır. Bu oran, çiftçi ailelerin %40.7'sidir. Bu küçük aile tarım işletmesi deseni, Gaziantep ve Adıyaman'da çok belirgindir. Bölgedeki araziler, hazine arazileri, mülkiyetli araziler ve köy topluluklarına ait araziler olarak sınıflandırılır. Hazine arazileri, ormanlık ve çalılık araziler, meralar, özel kuruluşlara kiralanmış tarımsal araziler ve devlet çiftlikleri vb. kullanıma bırakılan arazilerdir.

Büyük toprak mülkiyetinin bölgede bu kadar yaygın olmasının tarihi nedenleri vardır. Osmanlılar döneminde, yöredeki topraklar yarıbağımsız aşiretlerin reislerine aitti. Bu toprakların üzerinde yaşayan insanlar da beylerin malı sayılıyordu. Bey öldüğünde mülk oğullarına geçmekteydi. Bu toprak rejimi, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar sürdü. Bu güne kadar çıkarılan yasalar, büyük mülkiyetin güçlenmesi yönünde işlemiştir.

1945'te çıkartılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" (ÇTK), büyük mülkiyet yararına işlemiştir. Tasarı durumunda iken büyük mülk sahipleri zararına köktenci maddeler içeren metin, aralarında büyük mülkiyet kesiminden güçlü temsilcilerin bulunduğu Meclis'te, değişmiş ve yumuşatılmıştır. Bu ise, büyük mülk sahiplerinin toprakları üzerindeki egemenliklerini arttırmıştır. Toprakların pazar için üretim yapan büyük çiftliklere dönüştürülmesiyle, önceleri beylerin topraklarında ortakçı olarak barınan büyük bir kesim ise, tarım işçisi konumuna gelmiştir.

Uygulamasına 1950'de başlanan yasanın, Şanlıurfa'daki uygulaması sonucunda, 1 190 Ha vakıflardan, 370 Ha kişilerden olmak üzere, toplam 1 560 Ha alan kamulaştırılmıştır. Bu yasa uyarınca, toprak dağıtım işlemleri, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nün oluşturduğu komisyonlarca yapıl-

miş, hazine topraklarının belirlenmesinde kadaastro yöntemi uygulanmadığı için, bu toprakları işleyen ailelerden toprak alınamamıştı. 1961 Anayasasından sonra 25 Temmuz 1972'de " Ön Tedbirler Yasası " ve Haziran 1973'te 1757 sayılı " Toprak ve Tarım Reformu Yasası " (TTR) çıkarıldı. Bu yasa uyarınca, bölgesel uygulama öngörülüyor ve ilk olarak, Şanlıurfa toprak ve tarım reformu bölgesi ilan ediliyordu. Yasanın 14. maddesine göre bir bölgenin TTR bölgesi ilan edilmesini izleyen üç ay içinde, " tarım arazisi sahipleri veya malik sıfatıyla zilyedleri " sahip oldukları toprak miktarı ve niteliği konusunda bildirim vermekle yükümlü tutuluyordu. Bu üç ayın bitiminde, bölgede toprak reformu uygulaması sona erinceye kadar, satış ve devir işlemi yapılamıyacaktı. Bu süre ise üç yılı geçmiyecekti.

Yasanın getirdiği üç aylık süre içinde büyük toprak sahipleri, topraklarını aile üyeleri veya mirasçıları arasında dağıtmış veya satmıştır. Üç ay sonunda büyük topraklar oldukça parçalanmıştı. Ayrıca üç yıl içinde uygulama bitirilememiş, devir satış hakları yeniden doğmuştu. Kamulaştırmada, aile bir bütün olarak kabul edilmişti, aile reisleri, kadınlar ve reşit olmayan çocukların toprakları birlikte ele alınıyordu. Bu durum, bir çok kişinin eşinden boşanarak bağımsız aile başkanı olmasına veya küçük çocuklarının yaşlarının büyüülmesiyle toprakların aile içinde dağıtılmasına yol açmıştır.

1 Kasım 1973'te başlayıp, 10 Mayıs 1978'de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen uygulamanın başlangıcından bitimine değin, Şanlıurfa'da 1 613 aileden 1 616 bin Da (161 bin Ha) alan kamulaştırılmış, bunun yalnızca 231 bin Dekarı (23 bin Ha) 1 218 aileye dağıtılmıştı. Oysa 75 700 aile toprak istemiyle bildirge vermişti. Bunların sadece 10 507'si incelenmiş, bunlardan ise 5 404'ü kabul edilmişti. Sonuç olarak 75 700 aileden 1 218 aileye ortalama 190 Da dolayında toprak dağıtılmıştı.

Bu arada, bedeli ödenerek kamulaştırılan toprakların dağıtılan bölümünden geriye kalan toprakların büyük bölümü eski sahiplerince düşük fiyatlarla kiralanarak işletilmişti. Böylece, Şanlıurfa topraklarının eşitsiz dağılımını gidermek amacıyla yapılan reform uygulaması başarıya ulaşamamıştı.

Diyarbakır'da 1950'den bu yana topraksız aile sayısı artarken, topraklı aileler içinde az topraklılar sayı olarak çok büyük bir grup oluşturdıkları gibi, toprakların giderek daha azalan bir bölümünü işletmektedirler. Topraksızlık oranı 1950 Ziraat Sayımlarında %37.1 iken, 1964 envanter çalışmasında %47 olmuş, 1980 ortalarında Toprak İskân Genel Müdürlüğünün araştırmalarına göre %45.1 olarak bulunmuştur.

Topraklı ailelerin kendi içindeki toprak dağılımına bakıldığında, bu dağılımın da giderek dengesizleştiği açıkça görülmektedir. 1950'lerde 50 Da'dan az toprağı olanlar toplam işletmelerin %67'sini oluştururken, 1970 tarım sayımlarında bu oran %57'ye düşmüş, bu işletmelerin işlediği toprağın toplam ekili topraktaki payı ise %25'ten %8'e in-

miştir.

200 Da'lık bir toprak parçasının büyük mülkiyet ifade ettiği Diyarbakır'da, 1 000 Da üzerindeki mülklerin genişliği 1 160 300 dekarı bulmaktaydı. Bu topraklar 286 aile adına 441 kişinin mülkiyetindeydi. Bu mülkiyetin %'ü de 34 kişinin elinde bulunuyordu. (Tablo-32)

TABLO-32: Diyarbakır'da Büyük Mülkiyetin Dağılımı, 1970

Arazi (Da)	Arazi Payı (%)	Malik Sayısı
1 000- 2 500	36.5	297
2 500- 5 000	18.6	63
5 000-10 000	19.5	47
10 000+	25.4	34

Kaynak: Doç. Dr. Rifki Arslan "Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme", (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İ.U.İ.F., 1975

Diyarbakır'da, arazilerin %89.8'i mülk sahiplerince işlenirken %5.3'ü kiracılarca, %4.9'u ise ortakçılarca işlenmektedir (6).

GAP Bölgesinde kadaastro ve arazi sahipliliğinin bir esasa bağlaması çalışmaları halen sürmektedir. Köylerdeki kadaastro çalışmalarının %60'ı bitirilmiş olmasına rağmen, arazi anlaşmazlıkları halledilememiştir. Tablo-33'te bölgedeki arazi sahipliliği oranları gösterilmiştir.

İşletilen toprakların, %87'si mülk sahiplerince, %3'ü kiracılarca ve %10'u ortakçılarca işletilen Şanlıurfa'da, Harran ve diğer sulama projelerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi ve işletilebilmesi için, topraksız ve az topraklı çiftçilerin teşkilatlanması gerekmektedir. Bu tür teşkilatlar, tarla içi su idaresi ve tarımsal verimliliğin geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Dolayısı ile Anayasa Mahkemesinin, Toprak Reformu Yasası'nı iptal etmesinden sonra, bölgedeki toprak sahipliliği durumunu öncelikle düzenlemeye ihtiyaç vardır. 1984'te çıkarılan 3083 sayılı yeni yasa, Urfa-Harran sulama alanlarındaki toprak dağılımını düzenlemekte ise de, devlet arazi tapularının güvenciliği açısından, gelecekteki tarım reformu mevzuatı açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunun için alması gereken kurumsal önlemleri ise şöyle özetliyebiliriz.

Büyük işletmelerdeki ürün deseni, mülkiyete ilişkin belirsizlik yüzünden, tavsiye edilen optimum desenden sapma gösterebilir. Büyük toprak sahipleri, üretim değerini veya kârını en yüksek düzeye çıkarmak yerine, işgücü kullanımını en azda tutmayı tercih edebilir. Bu yüzden topraksız ortakçı ve kiracıların, toprak sahipleri karşısındaki konumlarını güçlendirmek için tarımsal yayım hizmetleri ve organizasyon çabaları, büyük işletmelerde yardımcı olarak çalışan topraksız çiftçilere yönelmelidir. Topraksız yarıcılara ve

(6) Çuk. Un., loc. cit., s.129

TABLO-33: GAP Bölgesinde Arazi Sahipliliğinin Oransal Dağılımı (%)

Sahiplik Biçimi (Ha)	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	GAP
Topraksız	22.1	45.1	28.6	41.3	44.6	42.1	37.2
1- 5	58.3	41.3	37.4	46.7	46.6	26.8	42.9
5- 20	16.7	10.3	27.1	9.6	7.2	23.4	15.7
20- 50	2.8	2.1	6.5	1.6	1	5.1	3.2
50-100	0.7	0.7	0.1	0.5	0.5	1.9	0.7
100+	0.3	0.5	0.3	0.1	0.1	0.7	0.3

Kaynak: DPT; Mulga. Toprak İskân Genel Müdürlüğü

kiracılara kredi ve diğer girdilerin temini, onların toprak sahipleri karşısındaki durumlarının düzelmesine yardımcı olacaktır. Aynı tür düzenlemeler Ceylanpınar gibi kamu arazileri için de düşünülmelidir.

Hem sosyal hem de ekonomik açıdan, 1-5 Ha toprağa sahip ailelerin elindeki toprakların arttırılmasına, ilk öncelik verilmelidir. Emek kullanımının ve bitki yoğunluklarının bu tür işletmelerde, çok daha yüksek olması muhtemeldir. Toprağın yeniden dağıtımı küçük çiftçilerin oranını arttıracığı için, hükümetin tarım reformu tasarısının geleceğini bir an önce açıklığa kavuşturmak gerekir.

Orta büyüklükteki aile işletmeleri açısından, kooperatiflerin kurulmasına öncelik verilmelidir. Bu kooperatifler modern girdiler sağlayacak, pazarlamayı üstlenecek ve çiftçileri tarla içi su kullanımı ve tarımsal yayım hizmetleri de dahil olmak üzere, diğer faaliyetler için organize edecektir. Aynı zamanda bu kooperatifler, ürün desenlerinin ve sulama suyundan adil bir şekilde faydalanmanın tartışıldığı birer forum olacaktır.

Hem küçük işletmeleri hem de toprak dağılımını ilgilendiren bir diğer kilit mesele, arazi toplulaştırılmasıdır. Halen mevcut işletmelerin gayri muntazam biçimleri ve parçalanmışlıkları, rasyonel bir kanal güzergâhı planı yapmasını engellemektedir. Ayrıca arazi tasviyesini geciktirmekte ve maliyetleri arttırmaktadır.

Arazi toplulaştırmasına alternatif olarak öne sürülecek diğer bir fikir de şöyle açıklanabilir.

Özellikle topraksız ve az topraklı çiftçilerin yararlanmasını sağlamak amacıyla, kamu arazilerinde, devlet üretme çiftliklerine benzer çiftlikler kurulabilir. Bu çiftliklerin başına, yüksek okul mezunu, işletme bilgisine sahip yöneticiler getirilmeli ve teknik işler için ise, ziraat mühendisleri ve teknisyenlerinden yararlanılmalıdır. Bu çiftlikler anonim şirket gibi bir hukuki yapıya sahip olmalı ve hisse senetleri topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmalıdır. Böylece modern alet ve ekipmanlarla ve doğru girdilerle yapılan üretim sayesinde verim yükselecek ve işletme mezunu profesyonel yöneticilerle yönetilen bu çiftliklerde, pazarlama sorunları minimuma inecek ve kârlılık artacaktır. Çiftçiler hisse senetleri oranınca kâr payı alacaklardır. Tohum yetiştiriciliği ve hayvan besiciliğinin de yapılabileceği bu modern tesislerde, çiftçiler modern üretim tekniklerini de öğreneceklerdir. Ayrıca bu tür çiftlik şirketlerinin sağladığı sosyal ve ekonomik bazı avantajları da vardır.

Üretim alanları yüzölçümü küçüldükçe, ekilen arazi yüzdeleri de düşecektir. Halbuki böyle büyük üretim çiftliklerinde sınırlara yaklaşıldıkça, üretim dışı kalan toprak miktarı azalacaktır. Traktör vb. pahalı tarım aletlerinin yetersiz olduğu bölgede talep, minimum düzeye düşürülecektir. Bir çok küçük üretim alanında ihtiyaç duyulan traktör sayısı, toplam aynı alana sahip bir çiftlik şirketinde yarı yarıya düşecektir. Böylece yavaş gelişme trendine sahip sanayide, makina üretimine zaman tanınacaktır. Kadaastro

işlemleri kolaylaştırarak, sınır anlaşmazlıkları ve miras paylaşımı gibi hukuki sorunlar ortadan kalkacaktır.

Bununla beraber dikkat edilmezse, dezavantaj olacak unsurlar da mevcuttur. Daha önce de toprak dağılımındaki adaletsizliği gözlemek için çıkarılan yasalar, delinerek başarısızlığa uğratılmıştır. Bu uygulamadan da büyük toprak sahiplerinin, bu tür çiftliklerin hisse senetlerini ele geçirebilme imkanları hukuki yollarla kapatılmalıdır. Aynı zamanda eğitim seviyesi düşük olan bu çiftçilere hisse senedi kavramı iyi anlatılmalı ve sistem oturtulmalıdır.

2.2.4.İşgücü ve İstihdam Problemleri

GAP Bölgesindeki küçük kuruluşlarda istihdam, üç grupta biçimlenmiştir.

1) Küçük atölyeler ve fabrikalarda bilfiil çalışan mal sahipleri,

2) Çırak ve kalfalar gibi bağımlı işçiler,

3) Sabit sürekli akitlerle çalışan mevsimlik işçiler.

Tarım kesiminin ağırlık kazandığı GAP Bölgesinde, 1975 yılında %76 olan tarımda çalışanlar oranı, 1985'te %71'e düşmüştür. 1975'te bölgede çalışma çağı nüfusu olan 13-64 yaşındakiler, toplam nüfusun %52.3'ü ile 1 681 209 kişiydi. Bu dönemde bölgedeki faal nüfus sayısı ise 1 256 481 kişi idi.

1975-85 yılları arasında bölge nüfusu %20.6 artarken, aynı dönemde, çalışma çağı nüfusu %36.1 oranında artmıştır. Buna karşın bölgedeki faal nüfus artışı ise %21.6'da kalmıştır. Faal nüfus oranının, çalışma çağı nüfusu oranından %15 az olması, bölgedeki işsizliğin yükseldiğini göstermektedir. Ayrıca bölgeden dışarıya olan göç, faal nüfusu azaltmaktadır. Tablo-34,35 ve 36'da bu oranlar gösterilmektedir.

TABLO-34: GAP Bölgesi Yaş Grupları Nüfusu, 1975-80-85

Yaş Grupları	1975 (Kişi) (%)	1980 (Kişi) (%)	1985 (Kişi) (%)
0-12	1 419 036 44.2	1 594 427 44.7	1 883 576 43.8
13-64	1 681 209 52.3	1 847 434 51.8	2 228 470 53.2
65+	112 286 3.5	125 767 3.5	131 627 3.1
Toplam	3 212 531 100	3 567 628 100	4 303 567 100

Kaynak: DiE, Genel Nüfus Sayımları, 1975-80-85

Tablo-35 ve 36'dan da görüldüğü gibi, bölgede tarım sektörü her zaman başı çekmiştir. Tarımsal işletmelerde faaliyetinde bulunan ailelerin nüfus ortalaması 10.38 kişidir. Bunun %50.2'si erkek, %49.8'i kadındır. İşletmelerde nüfusun %49.8'i 15 yaşının altındadır. İşletme büyüklüklerine paralel olarak nüfusun da büyüdüğü gözlenmektedir. Nüfusun %24.3'ü 0-6, %25.5'i 7-14, %43.6'sı 15-49 yaşları arasında olup faal nüfusun önemli bir kısmıdır. %5'i 50-65 ve

TABLO-35: GAP Bölgesi illerinde Sektörel İstihdam, 1985

Sektörler	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Haradin	Siirt	Sanlıurfa	GAP	İşgücü Katsayısı (Bin TL/İşçi)
Tarım	143 228	235 029	167 778	192 817	134 332	210 812	1 082 006	1 356
Top. Sanayi	6 201	9 262	43 937	5 448	6 469	9 074	80 391	7 240
İmalat San.	5 077	8 247	43 293	4 834	5 762	8 898	76 109	5 689
Madencilik	1 102	503	215	578	610	58	3 066	31 148
Elk./Gaz/Su	22	512	429	36	97	120	1 216	43 688
İnşaat	3 381	12 353	12 337	6 516	4 161	10 362	49 110	5 620
Hizmetler	18 487	70 969	90 838	41 767	32 138	55 573	309 772	4 468
Tanımlanamayan	923	885	1 687	709	766	1 596	6 556	-
Toplam	172 220	326 577	316 577	247 267	177 866	287 417	1 527 845	-

Kaynak: DİE

TABLO-36: GAP Bölgesi Sektörel İstihdam Dağılımı

Sektörler	Toplam GAP İstihdamı			Toplam İstihdam (%)			Yıllık Artış Hızı (%)		
	1975	1980	1985	1975	1980	1985	(75-80)	(80-85)	(75-85)
Tarım	966 023	920 829	1 086 676	76.88	71.67	71.12	-0.95	3.37	1.18
Madencilik	3 121	4 529	3 079	0.25	0.35	0.2	7.73	-7.43	-0.13
İmalat San.	49 660	67 700	76 437	3.95	5.27	5	6.39	2.46	4.41
Elk./Gaz/Su	436	909	1 221	0.03	0.07	0.08	15.83	6.08	10.85
İnşaat	54 408	43 778	49 322	4.33	3.41	3.23	-4.25	2.41	-0.98
Ticaret	37 097	47 883	61 802	2.95	3.73	4.65	5.24	5.24	5.24
Ul./Hab.	26 183	30 275	37 861	2.06	2.36	2.48	2.95	4.57	3.76
Bank./Sig.	2 961	6 398	5 891	0.24	0.5	0.39	16.66	-1.64	7.12
Hizmetler	28 535	35 826	50 784	2.77	2.79	3.32	4.66	7.13	5.93
Kamu Hiz.	88 058	126 722	154 771	7.01	9.86	10.13	7.55	4.08	5.8
Toplam İst.	1 256 481	1 284 849	1 527 845				0.45	3.53	1.97
Toplam Nüf.	3 212 531	3 567 628	4 303 567				2.12	6.82	2.97
İşgücü (%)	39.11	36.01	35.5						

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, DİE

%1.6'sı 65 yaşının yukarısını kapsamaktadır.

Çukurova Üniversitesince yapılan araştırmalarda, incelenen işletmelerde işgücü varlığının nüfus dağılımına benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Tablo-37'deki katsayılar kullanılarak erkek işgücü birimine göre işletmelerin işgücü varlıkları incelendiğinde en fazla işgücünün 250 Da'dan fazla arazi işleyen işletmelerde olduğu görülür. En az işgücü ise 50 Da'dan az arazi işleyen işletmelerde bulunmaktadır. Araştırma alanında bulunan 5.67 EİB işgücünün, %55.6'sı erkekler tarafından, %44.4'ü kadınlar tarafından oluşturulmaktadır. İncelenen işletmelerde 1-50 Da arasındaki grupta 4.82 EİB, 51-100 Da arasındaki grupta 5.07 EİB, 101-250 Da işleyen işletmelerde 7.29 EİB'lik işgücünün olduğu belirlenmiştir.

TABLO-37: İşgücünün Erkek İşgücü Birimine Çevrilmesindeki Katsayılar (EİB)

Yaş Grupları	Erkek	Kadın
0- 6	-	-
7-14	0.5	0.5
15-49	1	0.75
50-65	0.75	0.5
65+	-	-

Kaynak: F. Açıll, R. Demirci, Tarım Ekonomisi Dersleri, A.U. Zir. Fak. Yayınları No=880, Ders Kitabı:245, 1984, Ankara, s. 97

Bölgede bugünkü tarım şartları altında yaklaşık 1.3 milyon kişinin tarım sektöründe istihdam edildiği hesaplanmaktadır.

Kuru tarım şartlarından sulu tarıma geçildiğinde bölgede oluşacak yeni ürün desenini baz alan çalışmalar ise yaklaşık 3.5 milyon kişinin bu bölgede istihdam edileceğini göstermektedir (7). Yaklaşık 2.2 milyon kişi, güç potansiyelinin artması, işsizliğin yüksek olduğu bölge için avantaj olduğu gibi, işgücü ücretlerinin düşük olması da işletmeler için bölgenin sağladığı diğer bir avantajdır.

Tarımsal işgücü ihtiyacının en yoğun olduğu Ekim ayında, günde hektar başına; domates ve sebzelerde 45, patates-te 35, mısır ve pirinçte 30, soya fasülyesi ve yerfıstığının-da 20, pamukta 18, yağ bitkilerinde 16, yoncada 15, bakla-gillerde 12, meyvalarda 10, şeker pancarı ve üzümde 9, buğ-day ve arpada 6 ve antepfıstığında 5 işçi gerekmektedir. 1985'te bölgede, işgücü katsayısı 1992 fiyatlarıyla 9.7 milyon TL/işgücü olarak belirlenmiştir.

(7) Y. Ergül, "GAP ve Nüfus Hareketleri" (Yayınlanmamış Master Tezi), Yıldız Ün. Fen Bil. Enst., 1990, s. 60

Bölgedeki insan kaynaklarının gelişimi, yalnızca başarılı bir bölgesel kalkınma için değil, daha önemlisi kendi başına bir amaçtır. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi,

TABLO-38: İncelenen işletmelerde işgücünün Dağılımı (EİB)

İşletme	7-14		15-49		50-65		Toplam	
(Da)	E	K	E	K	E	K	E	K
1- 50	0.69	0.64	1.7	1.41	0.26	0.12	2.65	2.17
51-100	0.45	0.81	2.19	1.25	0.22	0.15	2.86	2.21
101-250	0.56	0.62	2.42	1.82	0.14	0.18	3.12	2.62
251+	0.82	0.7	3.16	2.37	0.18	0.06	4.16	3.13
Ortalama	0.65	0.68	2.29	1.72	0.21	0.12	3.15	2.52

Kaynak: Ç.U. Zir. Fak. GAP Tarımsal Araştırma İnceleme ve Geliştirme Proje Paketi Kesin Sonuç Raporu Cilt 2, 1990 Ad.

bölge dışına göç eğilimini tersine çevirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bölge içindeki insan gücünü geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunları gerçekleştirmek için üç ayrı konuda önlemler alınmalıdır.

- 1) Eğitim ve sağlık hizmetleri iyileştirilmelidir.
- 2) Teknik eğitim ve öğretim hizmetleri verilmelidir.
- 3) Yüksek öğrenim kuruluşları açılmalıdır.

Önümüzdeki 20 yıl içinde, işgücüne katılacak ortalama işçi sayısı, yılda 75 bin civarındadır. Bunların çoğu, GAP Bölgesinde yaşayan kırsal kökenli genç insanlardan oluşacaktır. Bununla beraber işçilerin verimliliği, bölgedeki büyüme ve gelişmeyi etkileyecektir. Kalifiye işçiler olmadığı zaman, yatırımların verimsiz kullanılmasıyla kaynak kaybı oluşmaktadır.

Kamu ve özel sektör kuruluşları, mevcut işgücünün becerilerinin geliştirilmesi konusunda işbirliği yapmalı ve işgücü piyasasına katılacak potansiyel işçilerin eğitimini bir an önce planlamalıdır.

İşgücü ve bölgeye yeni katılanların eğitimi için genişletilmiş eğitim faaliyetlerinin örgütlenmesine ihtiyaç vardır. Önümüzdeki beş-on yıl içinde, sulu tarım, tarım makinalarının kullanılması, bakımı ve onarımı, tarımsal girdilerin ve çıktıların pazarlanması gibi tarımsal beceriler, çok talep edilen uzmanlık alanları haline gelecektir. Tarımsal eğitim, hayvancılık ve tarım kredi uzmanlıkları gibi tarımı destekleyici alanlarda çalışanlara bölgede önemli iş fırsatları doğacaktır. Uzak ve yakın illerden bölgeye göç gerçekleşecektir. Bu göçmenlerin, bölgede mevcut olmayan bazı becerilere sahip olmaları çok muhtemeldir.

Tarımsal kalkınma sonuçları, ulaştırma destek hizmetlerinin geliştirilmesine ihtiyaç gösterecektir. Tarıma dayalı sanayi faaliyetleri için mühendislere, kimyagerlere,

(8) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C. IV, 2.B, Haziran 1990, s. 6-8.

idarecilere, elektrikçilere ve teknisyenlere ihtiyaç duyulacaktır. Tüm bu gelişmeler, önümüzdeki üç-beş yılda gerçekleşecektir. Bu dönem boyunca darboğazlara girilmemesi için, ülke ve bölge düzeyinde gerekli adımlar atılmalıdır (8).

Yeni oluşturulan kapasitelerin kullanılabilmesi için insan faktörünün veya işgücünün hazır olması gerekir. Mevcut işgücü ve ona yeni katılacak olanlar, gerekli becerilere sahip kılınmak üzere eğitilmelidir. Gerekli sayıda ve vasıfta işgücü türlerini belirlemek ve eğitim olanakları için planlama yapılırken, çok sektörlü bir yaklaşım kullanılmalıdır. GAP'a benzer gelişme projeleri incelenerek, insangücü ihtiyaçlarını kısıtlayan faktörler belirlenmelidir.

Bölgede çeşitli tarımsal ürün işletmeciliği, yoğun sığır besiciliği, kümes hayvancılığı ve bunlarla ilgili hizmet faaliyetlerini içeren geniş bir alan içinde, teknik eğitim ve öğretim teşvik edilmelidir. GAP Bölgesinin dokümacılık, el sanatları ve ev ekonomisi gibi somut ihtiyaçlarına uygun bir yaygın eğitimin desteklenmesi ve nitelikli işgücünün arttırılmasına yönelik mesleki eğitim çalışmalarına yer verilmesi gereklidir. Bölgede 82 mesleki eğitim merkezinde eğitim verilmektedir.

Bunlarla beraber, Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nin bir kısmı, çocuklar için açık hava eğitim merkezi haline getirilebilir ve çocuklara burada bazı üretim teknikleri, çiftlik ve diğer kırsal faaliyetler konusunda bilgi ve tecrübe verilebilir.

Bölgede Çukurova ve Dicle Üniversiteleri Ziraat Fakülteleri, Çukurova Zirai Araştırma Enstitüsü, Tarım Orman ve Köyişlerine bağlı Sulama Teknikleri Araştırma Enstitüsü, Gaziantep Fıstık Araştırma Enstitüsü, TZDK ve diğer kuruluşlara bağlı araştırma merkezleri mevcuttur. Ayrıca tarımda sulama sistemlerinin kullanılışı hakkında, eğitim merkezleri kurmak için Almanyanın yardımı ile Adana'da bir merkez kurulmuştur. Öte yandan İtalyanlarca yeni bir teknik ile sulama kanalı araştırması yapılmaktadır.

Araştırma merkezlerimizde, ileri tarım tekniklerinden haberdar olmalarını sağlamak amacıyla, araştırma personeline yurtiçi ve dışında öğretim ve eğitim imkanı tanınmalıdır.

Tarımsal yayım hizmeti veren personelin, diğer sulama projelerinde de görev yapabilecek şekilde uygulamalı eğitime tabi tutulması gerekmektedir.

Kırsal bölgelerdeki verimliliği genel olarak arttırmak için, üretim ve pazarlamayla ilgili bilgilerin çiftçilerin çoğunluğuna ulaştırılması gerekir. Geliştirilmiş tarımsal uygulamalarla ilgili bilgi, araştırma, tarımsal yayım merkezleri gibi destek imkanlarının mevcudiyetinin ve çeşitliliğinin arttırılması, ürün işleme ve depolama tesisleri ile makina kiralama servislerinin temini çok faydalı olacaktır. Toprağın zamanında hazırlanması ve tohum ekimi bakımından meteorolojik veriler ve yeni bitkiler ile pazarlar hakkında bilgi de hayati önemdedir.

Atatürk Baraj gölünde, balık üretme, araştırma ve eğitim merkezi, balık yavrusu geliştirme tesisleri ve ürün iş-

leme ünitelerinden meydana gelen bir balıkçılık kompleksi kurulmalıdır. Baraj gölü çevresindeki alanda bir turizm eğitim ve enformasyon merkezi kurulmalıdır.

Küçük Sanayiye Geliştirme Teşkilatı (KUSGET) tarafından yürütülen teknik eğitim programları, tüm GAP'ı içine alacak şekilde genişletilmeli ve yeni müteşebbüslere verilen teknik hizmetler ve danışma, rehberlik hizmetleri tüm illerde artarak devam etmelidir.

Bunlardan başka öncelikle Siirt'te hayvancılık sektörünü teşvik etmek amacıyla alınacak kapsamlı tedbirlerden meydana gelen, hayvancılığı geliştirme programı, uygulamaya konmalıdır. Bu program içerisinde, kapalı ve açık ahır hayvancılığı ve mer'a ıslahı uygulamalı tanıtımı da yapılmalıdır.

2.2.5.Girdi Problemleri

İmalat için girdiler, esas olarak GAP Bölgesinden sağlanmaktadır. Diyarbakır, imalat üretim girdilerinin %92'sini, Gaziantep ise %35'ini kendi sınırları içerisinde karşılamaktadır. Bununla beraber, üretim merkezi olan Gaziantep, bu yüzdesini çok daha arttırmak zorundadır.

Bölgedeki imalat faaliyetlerinde kullanılan girdilerin çoğu, Adana, Kahramanmaraş, Hatay ve Mersin'den sağlanmaktadır. Bölgedeki iller gelişmişlik seviyelerine göre, girdilerini daha da uzak illerden sağlayabilmektedirler. Nitekim Gaziantep'te sanayi, daha çok birincil üreticiler ile ithalatçılara dayanırken, bölgedeki diğer iller sanayileri, çevre illerdeki aracı ve tüccarlara dayanmaktadır.

Bölgenin stratejisi ihracata, ihracatın da temeli tarıma dayandığından, tarımsal altyapı ve girdiler ayrı ayrı incelenmiştir.

2.2.5.1.Sulama Problemleri

Bölgede tarımsal üretimin en büyük problemi sulama problemleridir. Bu yüzden GAP'taki sulama projelerinin bir an önce bitirilmesi gerekmektedir. Aşağıda bu projeler gösterilmiştir.

- Dicle Sağ Sahil Sulama Projesi (S.P.)
- Batman Sağ Sahil S.P.
- Batman Sol Sahil S.P.
- Dicle Sağ Sahil Pompalı S.P.
- Silvan-Batman S.P.
- Urfa Tünelleri
- Şanlıurfa-Harran S.P.
- Mardin-Ceylanpınar I-II. S.P.
- Garzan-Kozluk S.P.
- Siverek-Hilvan Pompalı S.P.
- Bozova Pompalı S.P.
- Suruç-Baziki S.P.
- Gaziantep-Hancağz S.P.
- Adıyaman-Göksu-Araban S.P.
- Siirt Küçük Barajlar Projesi

- Garzan S.P.
- Adıyaman-Kâhta-Çamgazi S.P.
- Silopi-Nurduş S.P.
- Nusaybin S.P.
- Silopi S.P.
- Nusaybin-Cizre-İdil Pompalı S.P.'dir.

Günümüze kadar Silvan aksındaki, Silvan Baraj alanındaki arazilerin etüdleri yapılmamıştır. Özellikle bu konu ile ilgili çalışma yapılmalıdır.

Diyarbakır ve Batman yörelerinde uzun geçen yazlar genellikle sıcak ve kurak geçer, bunula beraber arazinin meyilli ve dalgalı olması sulama projelerinin dikkatlice yeniden incelenmesini ve yeni teknolojilerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, 126 080 Ha alanı sulayacak Dicle Sağ Sahil Sulamasına, Dipni'de ek bir baraj yapılmalıdır. Bu proje 52 033 hektarı potansiyelle ve 74 047 hektarı pompajla sulayarak, 79 yerleşim birimini içine alacaktır.

TABLO-39: Dicle Sağ Sahil Sulama Proje Alanındaki Tarım İşletmeleri

İşletme (Da)	İşletme Sayısı	Oran (%)
1- 50	621	15.3
51-100	1 476	36.2
101-200	1 118	29.2
201-500	692	17
501+	94	2.3
Toplam	4 071	100

Kaynak: Dicle Kralkızı Projesi Teknik ve Ekonomik Yapılabilirlik Raporu, Ankara 1980, s. VII-3

Batman-Silvan Projesinde ise, Kayser Barajına su transferi opsiyonu ilave edilmelidir. Garzan Projesinde yerel ihtiyaçlar için mevcut boru hattının uzatılması gereklidir. Ayrıca TYUAP sistemi içinde sulama teknolojisi ve özellikle bölgenin karakteristiği olan meyilli arazide, tarla içi su idaresi konusundaki araştırmalar yoğunlaştırılmalıdır. Özellikle Gaziantep'te özel sektör, yeraltı suyu ile sulama teşebbüslerine teşvik edilmelidir. Siirt'te temel strateji hayvancılığı geliştirmek olduğundan, küçük ırmaklar üzerinde, hayvancılık, ormancılık ve diğer kırsal faaliyetler için gerekli küçük sulama tesisleri oluşturmak amacıyla, küçük barajlar kurulup göletler oluşturulmalıdır. Adıyaman-Kâhta Projesinin sulama alanlarını daha da arttırmak amacıyla, suyun Koçali göletinden Gümüşkan ve Çamgazi projelerine çevrilmesi ve Kâhta göletinden, Büyükçay Projesine su aktarılması alternatifleri kapsamlı bir şekilde araştırılmalı ve FE.'leri çıkarılmalıdır. Gemişte görülen en kurak yılların tekrarı durumunda su yetersizliği oluşabilecektir. Ancak bunlar yukarıda örneklendiği gibi, baraj ve althavuzlar arasında su transferi ve damla sulaması gibi

su tasarrufu sağlayan sulama teknolojilerinin benimsenmesi ile ve geliştirilecek diğer karşı önlemlerle giderilmelidir. Buna örnek olarak, 147 866 Ha alanı sulayacak ve Şanlıurfa ve Akçakale'nin köylerinin bir kısmını kapsayacak

TABLO-40: Şanlıurfa-Harran Ovaları Sulama Proje Alanındaki İşletmeler

İşletme (Da)	İşletme Sayısı	Oran (%)
1- 50	624	21.4
51-100	649	22.3
101-200	819	28.1
201-500	508	17.4
501+	314	10.8
Toplam	2 914	100

Kaynak: DSİ, Harran Ovası Tarımsal Ekonomi Etüd Çalışmaları

Şanlıurfa-Harran ovaları sulamalarında (Tablo-40), Harran ana kanalındaki suyun regülasyonu ve Şanlıurfa ovasında yaklaşık 3 000 Ha'lık bir alanda farklı sulama teknolojisi denenmesi amacıyla, Fransız GERSAR-BRL firmasının hazırlamış olduğu, Sulama Kanallarındaki Suyun Regülasyonu ve Su Tasarrufu Sağlayan Sulama Projesi ikinci aşaması, üç ilerleme raporu ve bir ara rapor ile GAP İdaresi'ne sunulmuştur. Altı milyon Fransız Frangı'na mal olan proje, Mayıs 1992'de bitmiştir. Son araştırma sonuçları ve hidroelektrik enerjisi ile sulama arasındaki ikâme oranı da hesaba katılarak bazı projelerin FE.'leri ciddi olarak gözden geçirilmelidir. Yukarıdaki sorunlar ışığında, aşağıdaki pragmatik yaklaşım önerilmektedir.

- 1) İlk öncelik, inşa halinde bulunan projelerin tamamlanmasına verilmelidir.
- 2) İleri bir aşamada bulunan, kesin projesi tamamlanmış ve finansman bekleyen projeler, mümkün olan en yakın zamanda uygulanmaya başlanmalıdır.
- 3) Birim alana düşen sulama maliyeti diğerlerine göre daha düşük olan öncelikli sulama projeleri ile, kârlılık oranı yüksek olan öncelikli enerji projelerine ilişkin çalışmalar, uygulamaya yakın gelecekte başlatılabilecek şekilde hızlandırılmalıdır.
- 4) Sulu tarıma dayalı ürün desenleri ve ürün rotasyonları, su tasarrufu sağlayan teknolojiler ve tarla içi su yönetimi gibi konularda araştırmalar yoğunlaştırılmalıdır.
- 5) Güvenilir su veriminin ve sulanabilir alanın büyüyeceği alternatif projelerden mümkün olanları için kapsamlı FE.'leri yapılmalıdır. Bu etüdlerde, alternatif projeler değerlendirilmeli ve halen planlanmış bulunan projeler yeniden gözden geçirilmelidir. Bu çalışmalar, bir önceki maddede sıralanan konularda geliştirilen güncel bilgilere dayandırılmalıdır.

Bölgede sulu tarıma geçilmesiyle en fazla üretilen ürünlerin başında pamuk gelmektedir. Suyu iyi tepki göste-

ren bir bitki olan pamukta, yeterli su ile verim arttırılabilirdi gibi lif kalitesinin de iyileşmesi sağlanır (9).

Su, pamuk üretiminde önemli bir etken olmakla beraber sulama, bazı sorunların artmasına da neden olmaktadır. Hastalı yapılan sulama, hastalık ve zararlıların çoğalmasından başka, drenaj ve tuzluluk gibi toprak yapısını bozucu problemlerin oluşmasına da sebep olmaktadır. Pamuk veriminin arttırılabilmesi, yeterli ve dengeli sulama ile mümkündür. Sulama konusunda yapılan çalışmalarda, bölgede pamuk suyu tüketimi belirlenmiştir. Yapılan bir çalışmada sekiz ile onbir kez yapılan sulama sonucunda, en fazla verimin onbir kez yapılan sulamada alındığı saptanmıştır. Söz konusu çalışmada bitkiye, 1 150 mm su verilmiş ve 322 kg/Da verim elde edilmiştir. (10) Ancak bölgedeki mevcut sulu alanlarda yapılan pamuk üretiminde sulama sayısı, onbir'den azdır. Sulamalar, Şanlıurfa-Suruç'ta dokuz, Akçakale'de yedi ve Diyarbakır'da altı'da kalmaktadır.

2.2.5.2. Gübreleme Problemleri

Türkiye'de gübre dağıtımı son zamanlarda devlet tekelinden çıkartılmış olmakla birlikte, tavan fiyatları, Hükümet tarafından saptanmakta ve sübvansé edilmektedir. Gübre dağıtımından sorumlu olan temel kuruluşlar arasında, TZDK, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Türkiye Şeker Fabrikaları ve bazı yerel ziraat odaları olduğu gibi, gübre üreten firmalar ve bunların yerel özel satış acentaları da bulunmaktadır.

Ancak kalkınmasını tarıma ve tarımsal sanayiye dayandıracak GAP Bölgesinde, bir tek gübre fabrikası bulunmamaktadır. Bölgenin gübre ihtiyacı doğal kaynakların yanı sıra, Mersin'deki gübre fabrikasından sağlanmaktadır. Ancak aynı fabrika, Mardin'in kuzeybatısında, Mazıdağındaki zengin fosfat cevherinin 1987'den beri yapılan konsantre üretiminden, ulaşım maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle yararlanmamaktadır. Bu yüzden Batman ve Mardin'de birer gübre fabrikası kurulmalıdır.

GAP'ın tam olarak gelişmesiyle daha yoğun sulu tarım uygulamasına geçildikçe gübre ihtiyacı dört kat artacaktır. Bölgede iki teşkilat, gübre deposuna ve dağıtım kapasitesine sahiptir. Bunlar TZDK ve TKK'dır. TKK'nın depolama kapasitesi özellikle küçük ve yetersizdir. TKK, kendi çevrelerindeki münferit çiftçilere doğrudan gübre dağıtımını yaptığı için, gübre depolama kapasitesi arttırılmalıdır. Bu yüzden özellikle öncelikli sulama projelerinin bulunduğu yerlerde, başta Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin olmak üzere, gübre

(9) N. Madran, Pamuk ve Yetiştirilmesi, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1969, s.171

(10) H. Karaata, Harran Ovasında Pamuk Su Tüketimi, Rapor Seri No: 15, Şanlıurfa, T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Gen. Müd. Köy Hizmetleri Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No:24, 1985, s.47

depoları kurularak dağıtım kapasitesi arttırılmalıdır. Özel müteşebbüs ve imalatçılar, bölgede dağıtım depoları kurmaya başlamışlardır. Bunların depolama kapasitelerini arttırmaları için teşvik edilmeleri gerekmektedir.

Kredi ve tarımsal yayım hizmetleri temin eden kuruluşlar da dahil olmak üzere, gübre tedariki ile ilgili olanlara, gübre kullanım takvimi dağıtılmalıdır. Bu ise, stok kontrolü yapılmasını, çiftçilerin kredi ve gübre taleplerinin toplanmasını ve gübrenin zamanında teslimini mümkün kılacaktır.

Bitki yetiştirme ile hayvancılık faaliyetlerinin birlikte yapıldığı karma tarım uygulaması, kimyasal gübre kullanımında tasarruf yapılmasına imkan verir. Hayvan gübresi, ya doğrudan organik gübre olarak, veya biyogaz tesisinden geçirildikten sonra kullanılabilir. Hayvan gübresi, genelde organik bileşenleri bakımından fakir olan bölge toprağının fiziki özelliklerini de iyileştirir. Bununla beraber gübre kullanımının daha etkin hale getirilmesi için düzenli olarak, toprak analizi yapılmalıdır. Bu amaçla, mevcut toprak analiz laboratuvarlarının kapasiteleri geliştirilmelidir. Yaprak ve meyva analizi, bitkilerin gübreye nasıl cevap verdiklerini anlamak bakımından önemlidir.

Bölgenin sulamadan sonra en önemli bitkisi olacak pamuğun, gübreleme ile veriminin arttığı ve kalitenin iyileştiği bilinmektedir. Pamuğa verilecek gübre miktarı, gübrenin çeşidine göre farklılık göstermektedir. Gübrelerin veriliş şeklinde toprağın yapısına, uygulama zamanına, sulama yapılıp yapılmamasına ve sahip olunan ekipmana göre değişmektedir. Gübrelemede amaç bitkinin beslenmesi olduğu için gübrenin, bitkinin en iyi yararlanabileceği yere bırakılması gerekmektedir. Yapılan denemeler, azotlu gübrelerin yarısını ekimle birlikte, kalanının ise tarakta veya ilk çiçeklenme başlangıcında sulamadan önce verilmesinin en uygun olduğunu göstermiştir (11). Fosforlu gübrelerin de ekimden önce veya ekimle birlikte verilmesi gerekmektedir. Böylece fosforlu gübrenin tamamı ile azotlu gübrenin yarısı ekimle, azotlu gübrenin kalan kısmı ise, ekimden sonra olmak üzere iki aşamada verilmesi gereklidir. Bölgedeki pamuk işletmeleri de, gübrelemeyi iki aşamada yapmaktadırlar. Taban gübresi olarak işletmelerin %84.4'ü "20-20-0" adıyla da bilinen Di-Amonyum-Fosfat (DAP) gübresini kullanmış, %11.9'u da "18-46-0" azotlu gübresini kullanmıştır. Ancak işletmelerin %3.7'si hiç gübreleme yapmamıştır. Bölgede en az gübreleme Siirt'te yapılmaktadır. İşletmelerde ikinci gübre, üst gübre adıyla, pamuk taraklarının açıldığı veya ilk çiçeklenmenin başladığı dönemde olmakla birlikte, geniş bir zaman diliminde yapılmaktadır. İkinci gübrenin sadece azotlu olması gerekiyorsa da bölgede fosfatlı gübre de üst gübre olarak yanlış biçimde kullanılmaktadır. Bazı işletmelerde ise üst gübresi Amonyum-Nitrat ile birlikte kullanılmaktadır.

(11) N.Madran, op. cit., s.172

Diger bir yeni ürün olan susamın da gübrelere iyi tepki gösterdiği bilinmektedir (12). Buna rağmen bölgedeki üreticiler kimyasal ve hayvansal gübre kullanmamaktadırlar.

Bölgede gübre kullanımındaki yanlışlıklar ve eksikler, çiftçilere anlatılmalı ve kalite ve verim düşüşleri, sulu tarıma geçilmeden önce önlenmelidir. Gübre ve diğer tarımsal girdilerin karşılanması ve eğitimlerin verilmesinde Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğüne oldukça iş düşmektedir.

2.2.5.3. İlaçlama Problemleri

Bölgede zirai mücadele ilaçlarının temini ve dağıtımı özel sektör tarafından yapılmaktadır. TZDK'nın bu faaliyetleri içine girmesi zorunludur. GAP Bölgesi zaman zaman Eurygaster, integriceps, Aelia, Rostkrafa ve Afrika çekirgesi gibi bazı zararlı böceklerin saldırısına uğramaktadır. Ayrıca sulu tarım şartlarında bazı hastalıklar ve zararlılar da yaygınlaşabilir. Bu zararlılara karşı ilaç kullanımının yanı sıra, birkaç ürün üzerinde yoğunlaşmamış iyi bir bitki rotasyonu, bu problemin çözümünü ve zirai ilaç kullanımının asgariye indirilmesini sağlayacaktır. Diyarbakır'daki Zirai Mücadele Enstitüsü, çiftçilere bitki koruması ve diğer ilgili hizmetleri temin etme açısından desteklemelidir.

Bölgede sulu tarıma geçildiğinde örnek olabilmesi için günümüzdeki sulu tarım işletmelerinde, pamuk üretiminde işletmelerin %86.2'sinin ilaçlama yaptığı, %13.8'inin de hiç ilaç kullanmadığı tespit edilmiştir. Çukurova Üniversitesince yapılan bu araştırmada kullanılan ilaçların, %77.7'si ot ilacı, %1.1'i tohum ilacı, %13.8'i ot ve tohum ilacı ve %7.4'ü diğer ilaçlardır. Bölgenin çeşitli hastalık ve zararlılar ile tamamen bulaşık olmaması nedeniyle, diğer zirai mücadele ilaçlarının daha az kullanıldığı dikkat çekmektedir. Halbuki benzer ekolojilerde bulunan diğer pamuk üretim bölgelerinde gerek kullanılan ilaç miktarı ve gerekse kullanılan ilaç çeşidinin, bölgeden oldukça farklı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bölgede ilaç kullanımı konusu üzerinde hassasiyetle durmak, bölge pamuk üretiminin geleceği açısından önemlidir.

2.2.5.4. Tohum Problemleri

Türkiye'de tohum üretimi ve dağıtımı uzun yıllardır devlet kuruluşları ile kamu ortaklıkları tarafından yürütülmüş olmasına rağmen son yıllarda bu iş, özel sektöre de açılmış bulunmaktadır. Halen özellikle yüksek kaliteli sebze tohumu, melez mısır tohumu, ayçiçeği ve soya fasülyesi tohumu olmak üzere yüksek kaliteli, islah edilmiş tohum çeşitlerini üreten, ithal eden ve dağıtımını yapan çok sayıda özel firma mevcuttur. Tohum ve fide dağıtımı ile uğraşan devlet kuruluşları ve kamu ortakları, TMO, TZDK, TKK, TSK

(12) O.Gencer, Genel Tarla Bitkileri (Endüstri Bitkileri), Çuk. Ün. Zir. Fak. Ders Kitabı No:42, Adana, 1988, s.135

ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlükleridir. İl ve ilçe Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Müdürlükleri çiftçilerin tohum ve fide ihtiyaçlarının saptanması ve temini ile görevlidirler.

GAP Bölgesinde tohum ve fide üretimi ve dağıtımından sorumlu olan Şanlıurfa'daki Ceylanpınar Tarım İşletmesi Müdürlüğü'nün rolü, bölge bakımından çok önemlidir. Çiftlik, bölgedeki kuru ve sulu tarımın ihtiyaçlarına uygun her cins kaliteli tohumu tedarik edecek potansiyele sahiptir.

Gaziantep Fıstık Araştırma Enstitüsü, iyi kalite fıstık ve bağ çubuğu, aşı kalemi ve aşılama malzemesi temin etmekle yükümlü olacaktır. Bağların ve fıstık bahçelerinin, sulu alanlarda kurulması beklenmektedir. Bu yüzden sulama şartlarına uygun türlerin seçilmesi gereklidir. Bu amaçla enstitüde bir fidanlık kurulmalıdır.

Tohum sanayinde, özel sektörün önemi daha da artacaktır. Bu nedenle özel sektörün tohum üretmesi ve fidanlık kurması teşvik edilmelidir. Ceylanpınar Tarım İşletmesinin başlatmış olduğu, kamuya ait toprakların bir kısmını bu amaç için özel firmalara kiralama politikası devam ettirilmelidir. Bölgedeki çiftçiler şeker pancarı dışında kendi ürünlerinin bir kısmını tohumluk olarak değerlendirmekte-
tedirler. Ceylanpınar Üretim çiftliğinde her türlü kaliteli tohum üretimi mevcut ve yeterli iken, çiftçiler ürünlerinin tamamını pazarlayamadıkları için bir kısmını tohumluk olarak ayırmayı tercih ediyorlar. Doğal olarak bu da, tohum kalitesinin düşük olmasına sebep olmaktadır. Bölgede üretilen ürünlerden buğdayın %11'i, arpanın %9.3'ü, mercimeğin %11.1'i, nohutun %9.9'u tohumluk olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca pamuk üretilen bölgelerde, toplam üretimin yaklaşık %7.7'si tohumluk olarak değerlendirilmektedir.

2.2.6.Alet ve Ekipman Problemleri

Bölgede bitki çeşitliliği ve yoğunluğu arttıkça, tarım makinalarına olan talep de artacaktır. Buna paralel olarak kuru arazideki makinalaşma seviyesi de yükselecektir. GAP'ın tam gelişmesiyle, bölgedeki toplam traktör ihtiyacı, her biri 45 HP olan 90 bin üniteye yükselecektir. Bu ise halen mevcut traktör parkının üç kat artması demektir. Tablo-41'de bölgedeki tarımsal mekanizasyon görülmektedir. Günümüzde dahi makinalaşma oranının bölgede, başta Siirt olmak üzere düşük olduğunu düşünürsek, GAP sonucu büyüyecek tarımsal arazi ve üretim içinde, makinalaşma oranını yükseltmek bir hayli zor olacaktır. Makina üretiminin yeter sayıya ulaştırılmasını düşünsek dahi, bunların üreticilere satılmasının, en azından ilk safha içinde tam anlamıyla mümkün olamayacağı açıktır. Kaldı ki, tarımsal mekanizasyonu fiilen yeter düzeye ulaştırmak dahi kolay değildir. Bu yüzden, biçerdöğer ve traktör kiralama hizmetleri, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ihtiyacı olan diğer makina ve teçhizatı da temin edecek şekilde genişletilmelidir. Bunun için, bazı orta büyüklükte çiftlik sahipleri veya operatör-

TABLO-41: GAP Bölgesinde Tarımsal Alet ve Ekipman Sayısı, 1988

Makinalar	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	Türkiye
Traktör	3 574	5 122	8 008	4 062	1 815	4 987	583 974
Biçerdöver	3	90	15	144	36	326	13 615
Mibzer-Ekim Makinası	240	1 978	1 141	2 302	179	5 233	228 447
Kultivatör	3 290	3 987	3 734	1 373	451	3 940	217 821
Çapa Makinası	163	240	1 079	18	-	273	85 822
Pulluk	3 519	4 481	7 495	4 202	2 007	6 685	670 359
Gübre Dağıtıcısı	698	1 185	786	1 256	103	1 358	120 802
Çayırbiçme Makinası	182	-	215	244	-	221	33 651
Harman Makinası	89	773	387	598	887	754	117 966
Pulverizatör	2 729	2 366	1 657	634	823	1 240	494 442
Motopomp	970	1 734	759	742	1 577	3 635	361 795
Römörk	3 439	4 668	6 335	3 554	1 581	4 248	525 791
Karasaban	8 620	9 610	8 780	46 400	9 628	10 975	706 324
Hayvan Pulluğu	503	1 337	670	3 150	629	2 269	654 181

Kaynak: Tarımsal Yapı ve Üretim, 1986

leri kendi makina parklarını geliştirmeleri için teşvik edilmelidir. Bu parklar, sulama ile yetiştirilecek yeni bitkiler için gerekli makinaları da kapsamalıdır. Söz konusu teşebbüs, tarımsal yayım hizmetleri ve Ziraat Bankası kredileri ile desteklenmelidir. TZDK.'nın Şanlıurfa'daki tarım alet ve makinaları fabrikası bölgenin özel ihtiyaçlarını karşılayacak teknolojiye ve kapasiteye ulaştırmak zorundadır.

Bölgede makinalaşmayı etkileyen sebepleri ve yetersiz mekanizasyonun sonuçlarını şöyle özetliyebiliriz.

Sulu arazilerin en önemli endüstri bitkisi olan pamuk, bir çapa bitkisidir. Pamukta çapalama ile verimin arttığı bilinmektedir. Çapalama makina ile yapıldığında, verim daha da artmaktadır. Halbuki bölgede çapalama, yaygın olarak elle yapılır. Ancak %1.8 oranında makina ile çapalama yapılmaktadır. Bu ise doğal olarak verimin artmasını engellemektedir.

Pamukta hasat, Eylül-Kasım arasında üç aylık dönem içinde yapılmak zorundadır. Pamuğun toplama zamanını belirleyen en önemli faktör liflerin olgunlaşma durumudur. Tam olgunlaşmadan toplanan pamukların kalitesi düşük olmaktadır. Normal olarak toplamaya, kozaların %60'ının açmasından sonra başlandığı bildirilmektedir (13). Bölgede hasat elle yapıldığı için, hasatın tamamını üç ay içinde tamamlayabilmek amacıyla hasada, pamuklar tam olgunlaşmadan başlanmakta, dolayısı ile kalite düşmektedir. Bununla beraber bölgede hasadın elle yapılması sonucu %4.3 oranında hasat kaybı olmaktadır. Bu oran işletmenin büyüklüğüne göre yükselmektedir. Kayıplar, 1-50 Da'da %2.5, 50-100 Da'da %3.6, 100-250 Da'da %5.6 ve 250 Da'dan büyük işletmelerde %6.3'ü bulmaktadır.

Baklagillere mercimeğin hasat şekli çeşitli olup, %16.7'si elle yolarak hasat, %69'u tırpanla biçme ve %14.3'ü çayır biçme makinasıyla biçme şeklinde yapılmaktadır. Nohutun hasadı ise, daha ziyade elle yolarak hasat (%92.3) şeklinde yapılmaktadır.

Değişik şekillerde tarladan hasat edilen baklagiller yığın yapıp kurutulduktan sonra batöz veya harman makinalarında dane ve saman olarak ayrılmaktadır.

Mercimek hasadında tarlanın engebeli ve tesviyesiz olması, mercimeğin boyunun kısa olması, kısa sürede olgunlaşıp biçme anında dökülebilmesi vb. durumlar, makina kullanımını kısıtlayan faktörler olarak gösterilebilir. Bu yüzden hasat genellikle tırpanla yapılmaktadır.

2.3. Aracıların Belirlenmesi

Aracılar, üreticilerle tüketiciler arasında köprü vazifesi gören kuruluşlardır. Günümüzde üreticiden tüketiciye pazarlama, diğer pazarlama şekillerine göre çok azdır. Çok büyük mal ve hizmet ihtiyaçları bu yolla karşılanır. Pazarlamanın büyük bir kısmı araçlar vasıtasıyla yapılır. Ge-

nelde üretim ve tüketim merkezleri farklı ve dağınık bir yerleşim arz ettiğinden aralarındaki fiziki iletişimi araçlar sağlar.

Aracı kurumları kendi aralarında ikiye ayrılır.

- Tüccar araçlar, malların sahipliklerini ve buna bağlı riskleri üstlenirler. Bağımsızdırlar.
- Yardımcı araçlar, malların sahipliğini üzerlerine almazlar, alım satımda aktif rol oynayarak üretici veya tüketiciden komisyon alırlar.

GAP Bölgesinde araçları, tarımsal yönden beş grupta inceliyebiliriz. Bunlar; TMO, Buğday Borsası, TSK, özel Kuruluşlar ve Toplayıcı Tüccarlardır.

a) Toprak Mahsülleri Ofisi:

TMO, 8.6.1984 tarih ve 233 sayılı KİT hakkındaki hükümlerine tabi olarak ve söz konusu Kanun Hükmünde Kararname çerçevesinde faaliyette bulunmak üzere yeniden düzenlenmiş, tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İktisadi Devlet Teşekkülüdür (14).

TMO'nun amacı ülkede tahıl fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketiciler aleyhine anormal derecede yükselmesini önlemek ve gerektiğinde Bakanlar Kurulu Kararı ile tahıl dışında baklagil ve yağlı tohumlarla ilgili verilecek görevi yürütmektir. Ayrıca gerektiğinde faaliyet konularına giren ürünleri dış piyasadan satın almak, iç piyasalara satmak, dünya tahıl üretim hareketlerini ve fiyatlarını izlemek, değerlendirmek ve faaliyet konuları ile ilgili her türlü yayınları yapmakla görevlendirilmiştir.

b) Buğday Borsası:

Borsada faaliyet gösteren tüccar ve komisyoncular, "Zahireciler Derneği"ne kayıtlı olup, borsada buğday, arpa, mercimek ve nohut alınıp satılmaktadır. Bölge genelinde üretilen ürünün yaklaşık %30'u buğday borsasında işlem görmektedir.

Borsa, bölge çapında ürün fiyatlarının saptandığı bir merkez görevini üstlenmekte ve borsada fiyat oluşumunun yanı sıra tartı, çuvallama, taşıma gibi bazı hizmetler sunulmaktadır.

c) Tarım Satış Kooperatifleri:

TSK, 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı kanunla kurulmuştur. 30.4.1985 tarih ve 3186 sayılı kanun ile yeniden yapılanan TSK'nın amacı, üreticilerin karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını sağlamak, ürünlerini daha iyi koşullarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak olarak belirlenmiştir. GAP Bölgesinde üç TSK Birliği bulunmaktadır. Bir birliğin oluşabilmesi için en az üç TSK'nın bir araya gelmesi gerekmektedir. Merkezi Adana'da olan Çukobirlik 20 TSK'dan oluşmuştur. 15 000 civarında ortağı olan Çukobirliğin faaliyet alanı başta pamuk olmak üzere yerfıstığı ve soya alım-satımıdır. Merkezi Gaziantep'te olan Güneydoğu-

birlik 1968'de kurulup, 57 TSK'dan oluşmaktadır. 1940'ta Çukobirlikle aynı tarihte kurulan Fıstıkbirlik de, 1970'lerden sonra Güneydoğubirliğe katılmıştır. Güneydoğubirlik 23 TSK ve 1 500 ortakla üzüm ve mamülleri, 11 TSK ve 2 000 ortakla zeytin ve mamülleri, dört TSK ve 1 000 ortakla kırmızıbiber, 19 TSK ve 3 500 ortakla bakliyat ve Fıstıkbirlikten katılan 10 TSK ve 6 000 ortakla antepfıstığı üzerine faaliyet göstermektedir. Merkezi Samsun'da bulunan Karadenizbirlik de bölgede ayçiçeği alımı yapmaktadır.

d) Özel Kuruluşlar:

Sanayileşmenin henüz yeterli düzeyde olmadığı bölgede, mevcut tesisler tarım ürünlerini bugün için gerektiği şekilde değerlendirememektedirler. İşletmelerin kapasiteleri ve faaliyetleri sınırlı ve teknolojileri basit düzeydedir. En yaygın olan sanayi küçük kapasiteli un fabrikalarıdır. Bu fabrikalar buğday ürününü çiftçilerden direkt aldıkları gibi, genellikle tüccar ve komisyoncular aracılığı ile sağlanmaktadır. Bölgede toplam 3 233 ton/gün kapasiteli 49 un fabrikası vardır. Bunun yanı sıra az da olsa çırçır ve prese fabrikaları üreticilerden kütlü pamuk alımı yapmaktadırlar.

e) Toplayıcı Tüccarlar:

Bölgede özellikle endüstri bitkileri pazarlama mekanizması içinde tüccar bizzat işletmeye giderek ürünü satın alabildiği gibi, üretici de ürünü şehire getirerek burada bulunan tüccarlara satabilmektedir. Özellikle kütlü satışında başlıca rol alan toplayıcı tüccarlar, köylere kadar giderek ürünü satın almaktadır.

2.3.1. Dağıtım Kanallarının Belirlenmesi

Dağıtım kanalı, malların ve hizmetlerin pazarlanmasını sağlayan işletme içi örgütsel birimlerin ve işletme dışı pazarlama kurumlarının oluşturduğu bir yapıdır (15).

Malların ve hizmetlerin üreticilerden tüketicilere doğru izlediği yolu tarifleyen dağıtım kanalı, pazarlama politikaları ile yakından ilgilidir. Mal ve hizmetlerin cinsine ve tüketicilerin niteliklerine göre seçilen kanallar, pazarlama kararlarını doğrudan etkilediği gibi, işletmelerin diğer işletmelere karşı taahhüt ve bağlantılar içine girmesine de yol açar.

Dağıtım kanalları genel olarak, direkt ve endirekt diye ikiye ayrılır.

Direkt dağıtım, üreticinin araya aracı sokmadan mamülünü kendi bünyesi içinde tüketicieye ulaştırmasıdır. Bunun için satış faaliyetlerini kendisinin yürütmesi gerekmektedir.

Endirekt dağıtım, üretici ile tüketici arasındaki iletişimin hukuki ve iktisadi bağımsızlığı olan aracı kurum veya kişilerce karşılanması halidir.

Endirekt dağıtımı sağlayan ve daha önce tüccar ve yardımcı aracı olarak ikiye ayırıp özetle anlattığımız aracı-

lar; toptancılar, perakendeciler, komisyoncular, tellallar, acentalar, tarım kooperatifleri vb.'dir.

Endirekt dağıtımın yaygın olduğu GAP Bölgesinde tarımsal ürünler, üretimlerinden tüketimlerine kadar çeşitli pazarlama kademelerini geçmekte, araçlar ile karşılaşmakta ve bir takım pazarlama faaliyetleri yapılmaktadır. Özellikle endüstri bitkileri üretimlerinden itibaren bir çok kez işlenmekte, her defasında da hammadde özelliği taşımaktadır. Bir çok endüstri bitkisinin doğrudan tüketilme olanağı bulunmamaktadır. Buyüzden endüstri bitkilerinden elde edilen bir çok mamül ürün ise artık, tarım ürünü özelliğini yitirmektedir. Her işlemden sonra ürünlerin pazarlama kanalları değişmekte ve her aşama sonunda ihraç edilebilmektedirler.

Lif bitkileri olarak üretilen en önemli bitki pamuktur. Pamuktan, bez ve kumaş imal etmek için tekstil sanayinde yatak, yorgan ve yastık gibi ev eşyalarında dolgu maddesi olarak, iplik, sicim elde edilmesinde, sentetik ipek, dumansız barut, vernik, cila, sun'i deri, kilim yapımında, selüloz sanayinde, tohumlarından yağ sanayinde, sabunculukta, yağlı boya sanayinde, muşamma, plak, kağıt hamuru yapımında, küspesinden yem sanayinde yararlanılmaktadır. (16) Pamuğu, tarladan çıktıktan sonra tüketim aşamasına kadar izlemek oldukça güçtür. Bu nedenle üretilen kütü pamukların ilk işleme aşamasına kadar olan pazarlama kanalları incelenecektir.

Günümüzde bölgede pamuk pazarı ve pazarlanmasının düzenlenmesi işini Çukobirlik üstlenmiş olmakla birlikte, bu kuruluşun ürün alımında bir istikrar bulunmamaktadır. Çukobirliğin aldığı kütü miktarı önemli ölçüde dalgalanma göstermektedir. (Tablo-42)

TABLO-42: Çukobirliğin Kütü Alım Miktarı ve Oranı

Yıllar	Ortak içi		Ortak dışı	
	Ton	(%)	Ton	(%)
1981	145.9	93.5	10.1	6.5
1982	26.4	98.4	0.5	1.6
1983	21.9	98.3	0.4	1.7
1984	37.8	87.4	5.4	12.6
1985	116.3	79	30.8	21
1986	16.5	98.2	0.3	1.8
1987	3.8	86.1	0.6	13.9
1988	142.4	80.2	35.1	19.8

Kaynak: Çukobirlik Yönetim ve Denetim Kurulu Raporları

Bu durum destekleme fiyatlarındaki dalgalanmalardan kaynak-

(16) F. Incekara, Endüstri Bitkileri ve Islahı (Lif Bitkileri ve Islahı), Ege Üniversitesi Zir. Fak. Yayınları No:65, İzmir, 1979, s.294

lanmaktadır. Çukobirlik alım miktarları, destekleme fiyatları ile Adana Ticaret Borsası fiyatları incelendiğinde borsa fiyatları ile aralarında yakından bir ilgi olduğu izlenmektedir. (17) Borsa fiyatları yükseldiğinde Çukobirlik alımlarının azaldığı, borsa fiyatları gerilediğinde de Çukobirlik alımlarının arttığı görülmektedir. Ayrıca Çukobirlik alımlarında hükümetin izlediği genel politikaların eğilimi ve dünya piyasa fiyatlarına göre belirlenen destekleme fiyatları, bölgede oluşan fiyatların üzerinde olabilmektedir. Bu durumda Çukobirlik alımlarına olan rağbet artmaktadır. Bu gibi gelişmeler pazarlama kanallarının değişik şekillerde işlemesine neden olabilmektedir. Çukobirliğe üye üreticiler, fiyatlar yükseldiğinde kooperatife, düştüğünde ise piyasaya ürün satmaktadırlar. Kütiü pazarlamasında en aktif görevi, köylerden pamuk toplayarak bölge içi ve dışında çeşitli kuruluşlara satan tüccarlar görmektedir. Bununla beraber tüccarlar komisyoncu gibi çalışmakta ve kütülülerin çırçırlatılması, tescili ve ihracatı gibi aşamalarda yer almamaktadırlar. Bu durum üreticilerin zararına bir işlem olarak dikkat çekmektedir. Buna rağmen toplayıcı tüccarlar, ürünün %84.2'sini alabilmektedir. Çukobirlik ise ancak ürünün %12'sini ve çırçır ve prese fabrikaları da %3.8'ini alabilmektedir. Tüccarların, Çukobirlik ve fabrikalara oranla bu kadar yüksek bir alım yüzdesine sahip olmalarının nedenleri, çiftçilere diğerlerinin sağlayamadığı birtakım hizmetleri sunmalarıdır. Tüccarlar kütlü alımlarını, peşin, vadeli ve yarı peşin fiyatlarla yapmakta ve çiftçilerle özel anlaşmalar yapmaktadırlar. Tüccarlar ürünleri hasattan önce tarlada da almaktadırlar. Üreticiler, gübre ve ilaçlama zamanı gibi, nakit ihtiyacının yoğun olduğu dönemlerde ürününü daha düşük fiyatla, bu şekilde satmak zorunda kalmaktadır. Kuru tarıma oranla, sulu tarıma daha fazla sermaye gerekmektedir. Bu yüzden sermayece zayıf olan üreticilerin, tüccarların tekeline düşmesini ve ürününü değerinin altında satmasını önlemek için sermayece desteklenmesi gerekmektedir.

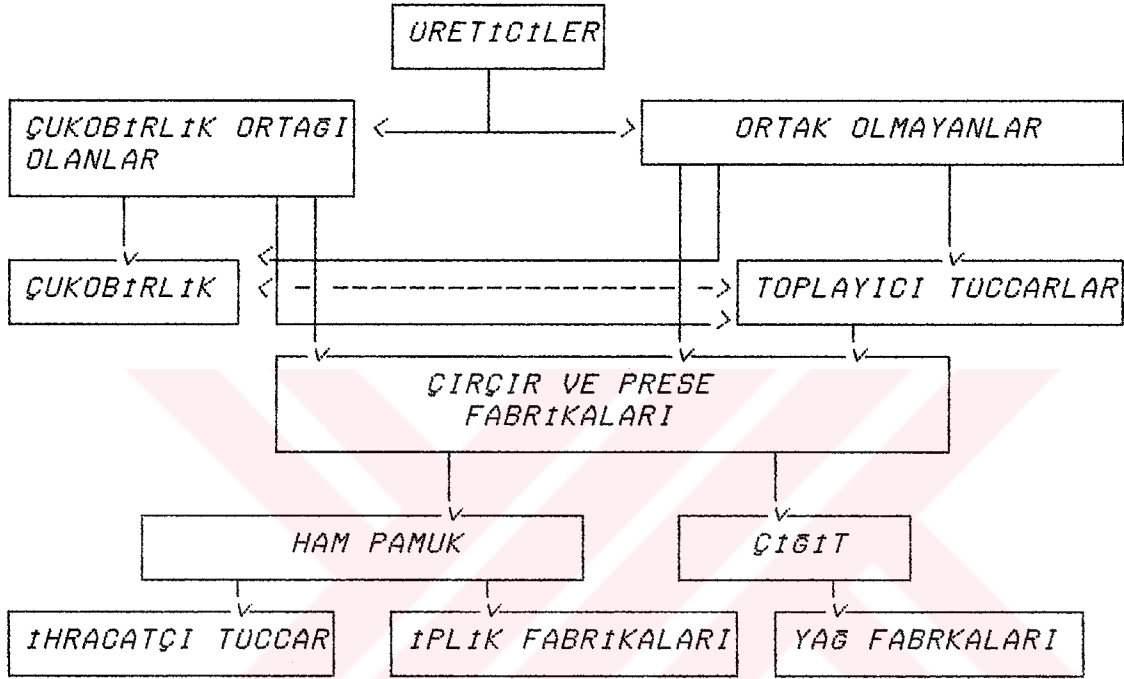
Tüccarların, Çukobirlik ve fabrikalara göre diğer avantajı ise, depolama imkanı olmayan üreticilere önceden harallar dağıtması ve ulaşım imkanı olmayan üreticilerin ürününü işletmede satın almasıdır. Diğer taraftan üretici bu şartlar altında şehirdeki pazarın rekabetinden ve Çukobirliğin yüksek fiyatlarından yararlanamamaktadır.

Çukobirliğin tüccarlarla rekabet edebilmesi için reorganizasyonu ve işletme bilgisine sahip, tecrübeli yöneticilerle donatılması zorunludur.

Çukobirliğin ürün alımı ortak içi ve dışı alımlar olmak üzere, iki şekilde olmaktadır. Alımlardaki tek fark, kesinti oranlarıdır. Ortak içi alımlarda %10 olan kesinti miktarı, ortak dışı alımlarda %14'e kadar yükselebilmektedir. Ancak bazı dönemlerde kooperatif, ortak içi alımları arttırarak, ortaklarını destekleme yoluna gidebilmekte ve

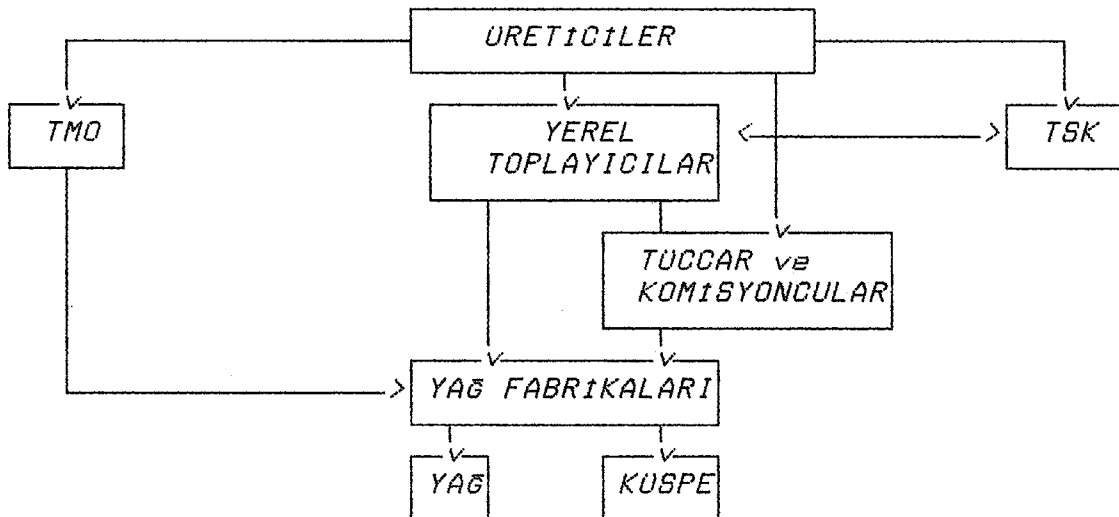
(17) Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. İn. ve Gel. Proje Paketi Kesin Sonuç Raporu, C.II, Adana, Mart 1990, s.107

ortak dışı alımları kısıtlayabilmektedir. Bu gibi durumlarda üreticilerin ve toplayıcı tüccarların bir kısmı, Çukobirliğe üye olan ortaklar adına kütlü satma yoluna gitmektedirler. Bu durum kütlü pamuğunun satış kanallarının değişmesine neden olmaktadır. Bölgede çırçır ve prese fabrikaları da üreticilerden kütlü satın alabilmektedir. Kütlü fabrikaları, ancak kendilerine getirilmesi durumunda kütlü satın almaktadır. Bölgede kütlü pamuk satın alma kanalları Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil-1: GAP Bölgesi Pamuk Pazarlama Kanalları

Bölgede yağlı tohum olarak susam, ayçiçeği ve yağlık keten ekimi yapılmaktadır. Susam ve ayçiçeğinin gerezlik amacıyla doğrudan doğruya tüketilmesi mümkün olmakla bir-

Şekil-2: GAP Bölgesi Yağlı Tohumlar Pazarlama Kanalları

likte, üretimin önemli bir kısmı yağlık olarak tüketilmektedir. Ürünler, araçlar vasıtası ile yağ fabrikalarına satılmakta ve, yağ ve küspe olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen yağ, rafine edilerek yemeklik yağ olarak veya margarin sanayinde, küspesi ise yem sanayinde değerlendirilmektedir. Bölgede yağlı tohum pazarlama kanalları Şekil-2'de gösterilmektedir.

Bölgede üretilen yağlı tohumlarda en büyük pay, yağlı tohum ticareti ile uğraşan zahirecileridir. Zahireciler, doğrudan üreticilerden yağlı tohum alabildikleri gibi, yerel toplayıcı kişi ve kuruluşlardan da alabilmektedirler. Almış oldukları yağlı tohumları yağ fabrikalarına satarak değerlendirmektedir. Üreticilerden veya yerel toplayıcılardan yağlı tohum satın alan TSK ise, kendi fabrikalarında bu ürünleri işleyerek değerlendirmektedirler.

Bölgede GAP ile artacak yağlı tohum üretiminin değerlendirilmesi bunları işleyebilecek yağ fabrikalarının kurulmasını gerektirmektedir. Günümüzde yağlı tohumları işleyebilecek tesisler yalnızca Gaziantep'te mevcuttur. Bu tesisler ise daha çok zeytinyağı işleyebilmektedir. Bölgede üretilen diğer yağlı tohumları değerlendirmek için bölge dışındaki tesislerden yararlanılmaktadır. Bu yüzden Diyarbakır ve Adıyaman'da yağlı tohumları işleyecek yağ fabrikaları kurulmalıdır. Şanlıurfa'da da planlanan yağ fabrikasının yapımına bir an önce başlanması gerekmektedir.

Bölgede nişasta ve şeker bitkilerinin, sulama sonunda artacak olması, bu ürünleri işleyecek tesislerin kurulmasını gerekli kılmaktadır. Ülkemizde patatesten nişasta elde etmek, bugün için yapılamamaktadır. Bu yüzden 1. safhada patatesin daha çok sebze tarımında değerlendirileceği gözükmektedir.

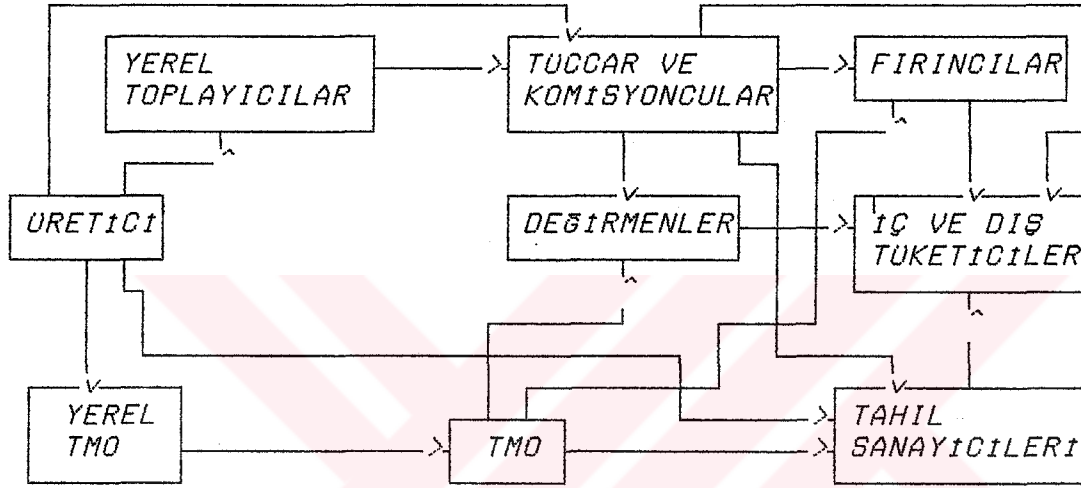
Şekerpancarı bölge dışı illere gönderilerek değerlendirilebilmektedir. Sulama ile %7 oranında artması tahmin edilen pancar üretiminin, kurulacak şeker fabrikaları ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Adıyaman ve Diyarbakır'da şeker fabrikaları kurulmalıdır.

Tütün, yöredeki alışkanlıklara bağlı olarak aynı kişi ve kuruluşlara satılmakta ve bir kısmı ise ilkel yöntemlerle işlenerek tütün olarak iç piyasada tüketilmektedir. Ayrıca Tekel, pazarlama organizasyonu içinde çok önemli bir role sahiptir. Bölgede tütünün rasyonel biçimde değerlendirilebilmesi için Diyarbakır'da depo olarak kullanılan yarım kalmış sigara fabrikası tamamlanmalı ve tütün kalitesini yükseltmek için çalışmalar yapılmalıdır.

Bölgenin en önemli ürün grubu olan tahıl ve baklagilin pazarının düzenlenmesi işini TMO üstlenmiş olmakla birlikte ürün alımındaki yetersizlik bu kuruluşun söz konusu ürünler piyasasında yeterince etkili olmamasına neden olmaktadır. Bu konuda en aktif görevi buğday borsası üstlenmiştir. Bölgede üretilen tahıl ve baklagillerin %85'i borsada, %15'i ise Ofiste işlem görmektedir. Bölgedeki tahıl ürünleri pazarlama kanalı Şekil-3'te gösterilmiştir. İşletmeler ürünlerini doğrudan buğday borsasına götürerek veya komisyoncu vasıtasıyla satmaktadırlar. Ayrıca tüccar bizzat işletmeye

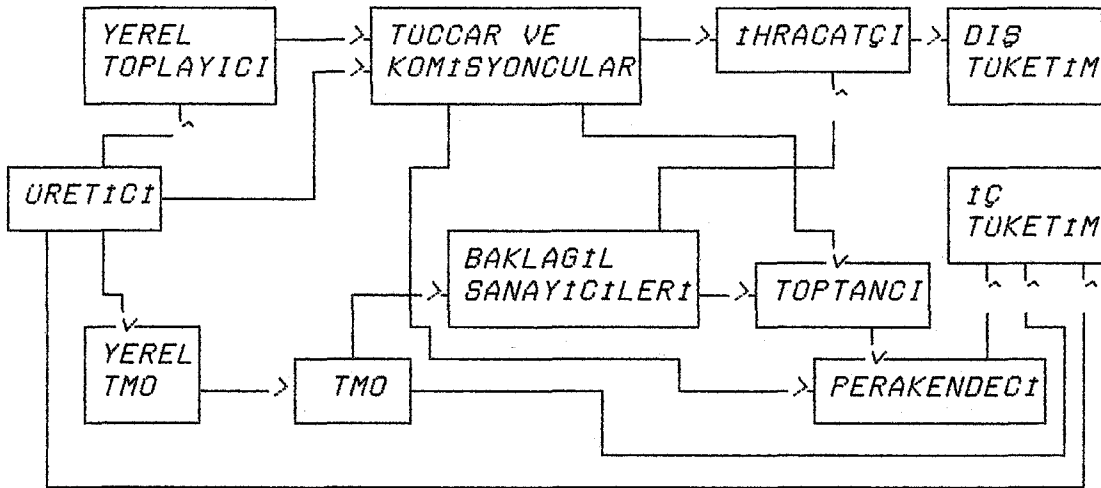
giderek üreticiden ürünü aracısız satın alabilmektedir. Bölgede borsada satışı gerçekleşen buğday, genellikle Gazi-antep'teki un, makarna, irmik fabrikalarına, arpa ise daha çok hayvan yemi olarak değerlendirilmek üzere Elazığ ve Malatya'daki yem fabrikalarına gönderilmektedir.

Ofis ise almış olduğu buğdayı bulunduğu il merkezinde-ki ve komşu illerdeki işleme tesislerine ve tüccarlara, arpayı yem fabrikalarına ve besicilik yapanlara satmakta dır. Ayrıca Genel Müdürlükçe ihracat bağlantısı kurulduğunda İran, Irak ve diğer Arap ülkelerine ihracat yapılmaktadır.

Şekil-3: Tahıl Ürünleri Pazarlama Kanalları

Ofis, yetersiz depolama olanakları, ürün bedellerini zamanında ödeyememesi ve taban fiyatlarının düşük olması gibi nedenlerle görevini etkin bir şekilde yerine getirememektedir.

Şekil-4: GAP Alanında Baklagil Ürünleri Pazarlama Kanalları

Bölgedeki bakalgil ürünleri pazarlama kanalları Şekil-4'te gösterilmiştir. Bu sistemde daha çok tüccar, komisyoncu ve ihracatçıdan oluşan özel sektör söz sahibidir. Baklagil alımlarında Ofisin payı yok denilecek kadar azdır.

Bölgedeki tüm bu pazarlama kanallarının çeşitli şekillerde oluşmasına sebep olan ve endüstriyel mallar için de geçerli olan faktörler 2.3.2.'de özetlenmektedir.

2.3.2.Dağıtım Kanalı Seçimini Etkileyen Faktörler

Kanal seçimini etkileyen faktörleri yedi grupta inceleyebiliriz.

1) Pazar Faktörleri: En büyük pazar faktörü, tüketici davranışlarıdır. Bununla beraber tüketicinin, nihai tüketici veya endüstriyel alıcı olması da kanal seçimini etkiler. Genellikle endüstriyel alıcılar az, ve merkezi bir yerleşim içerdiklerinden, kısa kanallar tercih edilir. Pazarın yoğunluğu, siparişlerin büyüklüğü, coğrafi dağılımı, pazar birimlerinin güdükleri ve alışkanlıklar da kanal seçimini etkileyen diğer faktörlerdir.

2) Ürün Faktörleri: Ürünün bozulabilirliği, teknik yapısı, birim değeri, büyüklüğü, modaya bağlılığı ve standartlaşma ölçütü seçimi etkileyen faktörlerdir. Birim değeri ve fiziki yapısı büyük olan ve teknik yapısı karmaşık olan ve bozulabilir ürünler için kısa kanallar tercih edilir.

3) Aracı Faktörleri: Kanal seçimini etkileyen faktörlerden biri ise aracı faktörleridir. Aracıların, sağladıkları servis, üretici politikalarına uyabilme özelliği gibi, üreticiler tarafından beklenen nitelikler ve pazarda tek bayi olma ve fiyat düşmelerine karşı garanti gibi, aracıların üreticilerden beklediği nitelikler bu faktörün sınırlarının belirlenmesine sebep olur. Ayrıca dağıtıcıların satış ve kredi politikası, mal stokları, kâr marjları konusundaki araştırmalar da seçimi etkiler (18).

4) Satış Faktörleri: Kanalın uzunluğunun belirlenmesinde önemli bir faktördür. Üretici, mamulün perakende fiyatında etkili olabilmek için kısa kanalları tercih eder. Reklam politikası da kanal uzunluğunu etkiler. Uzun kanallar tercih edilecekse, yoğun reklamlarla ürün, tüketici tarafından aranılır hale getirilmelidir. Bu, araçlar tarafından da aranılan bir özelliktir.

5) Fiziksel Faktörler: Taşıma, depolama gibi fiziksel dağıtım işlevleri tüccar araçlar tarafından üstlenilir, yardımcı araçlar ise bu işi yüklenmezler. Üretici, bunu göze alarak kanal seçimini yapar. Taşıma, yükleme ve depolamadaki teknolojik gelişmeler ise, üreticilerin daha büyük ve uzak pazarlara açılmasını sağlar. Üreticilerin bu teknolojileri elinde bulunduranı seçmesi ise doğaldır. Depolama merkezlerinin pazara yakın olması, kısa dağıtım kanallarının seçilmesine neden olur.

Kısaca, depolama, taşıma ve yükleme fonksiyonlarını

(18) Doç. [Prof.] Dr. İlker Birdal, İşletme Ekonomisi, 1.B, İstanbul, Çağlayan Basımevi, 1986, s.209

sağlayan elemanların üretim veya tüketim merkezlerine olan uzaklığı, teknolojileri ve kapasiteleri kanal seçiminin belirlenmesinde rol oynar.

6) Kaynaksal Faktörler: İşletmenin finans gücü de kanalın belirlenmesinde rol oynar. Kısa kanalın avantajlarından yararlanmak için finansal yönden güçlü olmak gerekir. Burada alternatif maliyet göz önünde tutulur. Kanalı denetlemek ve fiyatlar üzerinde etkili olmak, kısa kanalları gerektirir. Bu ise maliyetleri arttırır. Bunun için avantajların faydaları maliyet farkından büyük olmalıdır.

Maliyetleri düşürmek için uzun kanallar gereklidir. Ancak bu ise, yoğun reklam, promasyon, proboganda gerektirir. Reklam sayesinde araçlar memnun edilirken, reklam maliyetlerine ise, katlanılmak zorunda kalınır.

7) Çevresel Faktörler: Kanal rekabeti, genel ekonomik durum, uluslararası pazarlara girme, sosyal koşullar ve yasal zorunluluklar da kanalın seçimini etkiler.

Kanal çeşitleri arasındaki veya aynı kanalda bulunan araçlar arasındaki rekabet, üreticinin kanal seçimini etkiler, veya rekabet sebebiyle oluşan kanal veriminin düşüşü üreticiyi doğrudan dağıtıma itebilir.

Ekonomideki bozulma sebebiyle bazı bağımsız araçlar yok olabilir. Bu ise üreticiyi kanal değiştirmek zorunda bırakabilir.

İşletmenin uluslararası pazarlara girebilmesi için bu alanda uzmanlaşmış araçlara ihtiyacı olur. Bununla beraber ülkedeki yasal düzenlemeler veya devletin tercihleri üreticinin dağıtım kanalı seçimini zorunlu veya ihtiyari olarak etkileyebilir. Örneğin, "traktör ve yapay gübre gibi malların sadece kooperatiflerce dağıtımına izin verebilir" (19).

3. Makro Çevre Faktörlerinin Uygun Hale Getirilmesi

Bu faktörler, altı ana başlık altında toplanır. Bunlardan beşi konumuzla yakından ilgilidir.

- Demografik Çevre
- Ekonomik Çevre
- Sosyal ve Kültürel Çevre
- Politik ve Hukuki Çevre
- Teknoloji ve Çevre
- Rekabet

GAP Bölgesi bazında bu makro dış çevre faktörlerinin ilk beşi, küçük işletmeler için okadar elverişsizdi ki, GAP'ın doğmasının en büyük sebebini teşkil ettiler.

3.1. Demografik Çevre Problemleri

Coğrafi dağılım üzerinde nüfusun miktarı, yaşı, cinsiyeti vb. özelliklerinin, işletmenin pazarı üzerinde büyük etkisi vardır. İşletmenin belirlediği hedef kitlenin özellikleri ile pazar olarak belirlediği yöredeki kitlenin

(19) Prof. Dr. İ. Cemalcılar, Pazarlama, C.II, Anadolu Ün. AÖF. Yayınları No:19, Ankara, Ocak 1986, s. 140

TABLO-43: GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri Tahminleri

İller	Nüfus			Büyüme Hızı (%)			Ülke İçindeki Payı (%)		
	1995	2000	2005	90-95	95-00	00-05	1995	2000	2005
Adıyaman	551 650	615 941	683 133	2.44	2.23	2.09	0.86	0.86	0.86
Diyarbakır	1 307 482	1 528 950	1 775 991	3.39	3.18	3.04	2.05	2.15	2.24
Gaziantep	1 338 255	1 552 116	1 788 132	3.22	3.01	2.87	2.09	2.18	2.25
Mardin	849 147	952 874	1 062 133	2.54	2.33	2.19	1.33	1.34	1.34
Siirt	748 094	876 746	1 020 661	3.43	3.22	3.09	1.17	1.23	1.28
Şanlıurfa	989 005	1 113 347	1 244 951	2.6	2.4	2.26	1.55	1.56	1.57
GAP Böl.	5 783 634	6 639 974	7 575 000	3	2.8	2.67	9.05	9.32	9.53
Türkiye	63 911 844	71 258 361	79 449 343	2.3	2.2	2.2	100	100	100

Kaynak: GAP Master Plan Nihai Raporu Cilt 4, Haziran 1990, DPT

özellikleri uyum sağlamalıdır. GAP'ın amaçlarından biri de, bu çevre faktörünü işletmeler açısından uygun hale getirmektir.

Bölgenin en büyük problemlerinden birisi, hızlı nüfus artışıdır. Hızla artan nüfusun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının aynı oranda karşılanamaması sonucu bölge içinde ve bölgeden dışarıya olmak üzere göç hareketleri oluşmaktadır. Göç, nüfusun yapısının kararsızlaşmasına sebep olmasından dolayı büyük bir problem oluşturmaktadır. Bölgede 2005'e kadar oluşacak nüfus hareketleri Tablo-43'te gösterilmiştir.

Bölgedeki dış göçün en önemli nedeni ekonomik şartlardır. Bunu, tarımda makinalaşma, küçük arazi sahipliği, büyük aile yapısı ve yetersiz bir mevsimlik iş oluşumu izler. Bölgeye olan iç göçün yaklaşık 1/3'ü bölgenin kendi içinde olmaktadır. Bölge içindeki göçler Tablo-44'te gösterilmektedir.

TABLO-44: GAP Bölgesi içindeki iç-Dış Göç, 1975-80

İller	İç Göç	Dış göç	Net Göç
Adıyaman	1 664	2 809	-1 145
Diyarbakır	11 360	4 926	6 434
Gaziantep	9 945	2 863	7 082
Mardin	4 107	10 399	-6 292
Siirt	6 187	4 786	1 401
Şanlıurfa	3 966	11 446	-7 480
Bölge	37 229	37 229	0

Kaynak: DPT, GAP Master Plan Çalışması İlk Raporu Cilt 4, Nisan 1989

Göç olayını il bazında incelediğimizde, Adıyaman, göçlerle oluşan nüfus hareketleri açısından durağan bir yapıya sahiptir.

Nüfus yitiren bir il olan Diyarbakır'ın net nüfus yitimi, il dışına göçün en yüksek olduğu dönemlerde bile çok büyük olmamıştır. Diyarbakır'ın verdiği göç, genelde ailenin toplu göçü niteliğinde gerçekleşmiştir. Göçün temel nedeni, ilin tarım kesimindeki mülkiyet yapısıdır. Bu kesimde büyük toprak sahipliğinin yaygın ve egemen oluşu, kırsal nüfusun hızlı bir topraksızlaşma ve yoksullaşma sürecine girmesine yol açmıştır. Tarımda makinalaşmanın iş olanaklarını daraltması da, kırsal kesimdeki başka bir itici etmenidir.

Gaziantep, öteden beri büyük ölçüde çevre illerden göç almaktadır. Bunun ilk sebebi, il tarımının mevsimlik işgücü talebidir. Bir başka sebep ise, "büyük merkez" olma özelliğidir. İlin, bölgenin sanayi ve ticaret açısından gelişmiş bir merkez olması, çevre illerden işgücü çekmesine yol açmaktadır. Öte yandan ilin, aldığı boyutta, verdiği bir göç vardır. Bu yüzden net göç artışı toplam nüfus içinde %0.8 gibi önemsiz bir oranda kalmaktadır. İlin verdiği göç, daha çok aile reisinin, uzun mesafeli göçü niteliğinde olup,

3lin çalışma çağındaki nüfusunu önemli ölçüde eksiltmektedir.

Siirt'te dogurganlık düzeyi çok yüksektir. Buna karşın hızla artan nüfusu istihdam edecek düzeyde iş olanakları yoktur. Bu nedenle Siirt, il dışına g vermektedir. Gn özelliği, "tekil erkek" göçü biçiminde olmasıdır. Siirt'te başka illerden gelenlerin büyük bir bölümünü, teknisyen, askeri ve kamu personeli oluşturmaktadır.

ilin çalışma çağındaki nüfusunu önemli ölçüde eksiltmektedir.

Siirt'te doğurganlık düzeyi çok yüksektir. Buna karşın hızla artan nüfusu istihdam edecek düzeyde iş olanakları yoktur. Bu nedenle Siirt, il dışına göç vermektedir. Göçün özelliği, "tekil erkek" göçü biçiminde olmasıdır. Siirt'te başka illerden gelenlerin büyük bir bölümünü, teknisyen, askeri ve kamu personeli oluşturmaktadır.

Şanlıurfa'nın da en büyük sorunlarından biri Diyarbakır'daki gibi nüfus artış hızının yüksek olmasıdır. 1985 sayımı sonunda şehir nüfusu ikiye katlanarak 276 500'ü bulmuştur. Bunun sonucu olarak kentleşme, konut istihdamı, eğitim, sağlık vb. sorunlar artmaktadır. Özellikle eğitim eksikliği bir çok problemin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. İl, ilkel üretim yöntemleri nedeniyle, yüksek doğurganlık sonucu hızla artan nüfusa yeterli iş ve geçim olanağı sağlayabilecek düzeyde değildir. Bu sebepler il dışına verilen göçü hızlandırmıştır. Ekonomik nedenlere bağlı göçler yanında, çok yoğun biçimde yaşanan politik huzursuzluk ve şiddet olaylarının yol açtığı göçler de olmuştur. Daha çok kentsel kesimden kaynaklanan bu göçler, toplu aile göçü biçiminde ve uzak mesafelere yapılmıştır. İlde bunun yanı sıra mevsimlik göçler de çok yaygındır. Şanlıurfa'da ekonomik kökenli göçler, daha çok, kısa mesafelidir ve "tekil aile reisi" biçimindedir. Ancak, mevsimlik göçlerde bu nitelik değişir (20).

Mardin'in ekonomisi tümüyle tarıma dayalıdır. Tarımda traktör kullanımının yaygınlaşmasıyla, topraksız köylülerin iş olanakları azalmış ve kırsal kesimden il dışına göç hareketi başlamıştır. Mardin'de topraksız aileler arasında, mevsimlik göç eğilimi de çok yüksektir. Göçün büyük çoğunluğu Diyarbakır, Adana, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlere olmaktadır. Mardin'e olan göçün büyük çoğunluğunu ise, kamu hizmetleri için gelenler oluşturmaktadır (21).

Bölge, net iç göçü, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Kahramanmaraş ve Van gibi çevre illerden almaktadır. Bu net iç göç, çok küçük seviyede kalmaktadır. Bununla beraber bölgenin göç faaliyetleri Adana, Hatay, İçel gibi Çukurova illeri ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi metropoliten illerle de ilişkilidir. Tablo-45'da bu ilişkiler gösterilmiştir.

Problemleri gidermek için planlanan GAP sonunda, kentsel alanlarda, agro-endüstriyel ekonomik faaliyetlerin gelişmesi, daha fazla istihdam olanağı yaratacak, gelirlerdeki artışla beraber kentsel ve kırsal alanlardaki sosyal ve fiziki çevrenin gelişmesi sonucunda, dış göç azalacaktır. Buna karşılık özellikle yakın geçmişte göç etmiş olan erkek göçmenlerin geri dönüşünde bir artış olması beklenmektedir.

(20) DSİ Gen. Müd. Çalışmaları, "GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu", Ankara, 1985, s.20

(21) E. Kün et al., GAP Bölgesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu "Tahıl ve Baklagil Tarımı Geliştirilmesi", Ankara, 1986, s.115-116

TABLO-45: GAP Bölgesi ve Diğer İller Arasındaki Güç Hareketleri

İller	İç Güç	(%)	Dış Güç	(%)	Net Güç	(%)
GAP illeri	37 229	30.2	37 229	16.5	0	0
Çevre iller	22 065	17.9	19 092	8.4	2 973	2.96
Çukurova illeri	15 683	12.7	54 204	23.9	-38 521	37.4
Metropolitian iller	20 570	16.7	67 711	27.7	-42 141	40.9
Diğer iller	27 156	22.5	52 983	23.4	-25 827	24.6
Toplam	122 703	100	226 219	100	-103 516	100

Kaynak: GAP Master Plan Çalışması. Nihai Raporu Cilt 4, Nisan 1989

İlk yıllarda GAP Bölgesine göç, büyük ölçüde bitişik illerden olacaktır. Ayrıca bölge içi göçün de dikkate değer bir şekilde artması beklenebilir.

Bu hususlar, bölgede göç kendiliğinden başlamadan önce planlama yapmanın ve yerleşim projelerini başlatmanın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir göç hareketi, bölgenin nüfus yapısını daha da dengesiz bir hale sokabilir. Yerleşim projeleri, büyük kentsel merkezlere göç akışını azaltarak Türkiye'nin diğer bölgelerindeki nüfus baskısını hafifletebilir ve aynı zamanda da GAP Bölgesinde daha dengeli bir nüfus yapısı ve entegrasyonu sağlanmasını kolaylaştırır. Bu durumda, sulamaya açılacak alanların toprak mülkiyeti dokusu ve yerleşim alanı olarak ayrılacak arazinin tahsisi, büyük bir önem arzedecektir. Göçmenlerin yerleşim politikaları, eğitim ve ihtiyaçlarının karşılanması, sağlam analizlere dayandırılmalıdır. Bölge'ye gelecek olan göçmenlerin sayısının önemli ölçüde olacağı göz önünde bulundurularak, geçmiş sayım yılları verileri ve şimdiki nüfus hareketleri incelenmeli ve planlı araştırmalar hazırlanarak aşağıdaki hususlar belirlenmelidir.

- a) Göçmenlerin geldikleri ve gittikleri yerler,
- b) Cinsiyet ve yaş grupları
- c) Aile özellikleri
- d) Eğitim seviyeleri
- e) Meslekleri
- f) Bölge içindeki ve dışındaki bağlantıları
- g) Bölgedeki katma değer faaliyetlerine ilişkin niyet ve tercihleri.

Bölgedeki kalkınma planlaması nüfus hareketlerinden büyük ölçüde etkilenecektir. Nüfusun konut, eğitim, sosyo-kültürel, ulaştırma, sağlık ihtiyaçları önemli boyutlarda olacaktır. Araştırmalar sağlam gözlemlere dayanırsa, ihtiyaç tahminlerinin daha doğru yapılması mümkün olacaktır. Ümitvar yerleşmeler, yatırım planlamalarına dahil edilmeli ve bunlarla ilgili hazırlık çalışmalarına başlanmalıdır.

Bölgedeki nüfus artışının durdurulabilmesi için aile planlaması yaygınlaştırılmak zorundadır. Yöre halkına, ancak insanca yaşayabilmek için gerekli olan hizmet ve olanaklar, devlet ve ailelerce karşılanabildiği sürece, çocuk yapma hakkına sahip oldukları anlatılmalı, inandırılmalı ve ikna edilmelidir. Aile planlamasına karşı din'i öne sürenlerin yanıltıldığı, ayet ve hadislerle ispatlanmalıdır.

3.2. Ekonomik Çevre Problemleri

ABD.'de "T" model otomobilleri üreten Henry Ford, halkın otomobillerini alabilecek ekonomik seviyeye çıkabilmelerine öncülük etmek için, önce kendi işçilerine zam yaparak otomobil alabilmelerine sebep olmuştur. Bu örnek ekonomik çevre faktörünün, pazarlama üzerindeki sadece tüketici tarafından yapılan etkisine bir kanıttır. Bununla birlikte işletmenin içinde bulunduğu sektör için zorunlu olan, ara mamul üreten ekonomik sistemlerin de pazarlamaya olan etkisini unutmamak gerekir.

Diğer taraftan enflasyon ve faiz oranlarının kararsızlığı bunlara bağlı olarak kredi olanaklarının değişmesi, döviz ve para arzının değişimi gibi para politikaları üretimi ve beraberinde pazarlama faaliyetlerini etkiler.

Pazarlamayı etkileyen en büyük faktörlerden biri olan ekonomik çevreye GAP Bölgesi açısından bakacak olursak, bölge ekonomisinin mevsimlik tarıma dayalı olması, bir süreklilik arz etmemesi, üretimi engellediği gibi, gelir seviyesinin düşük olması, bölge dışı ürünlerin pazarlanmasını da büyük ölçüde engellemektedir.

Bununla beraber, bölge üretiminin oluşturduğu ekonomik problemleri ise enerji, tarım ve sanayi olarak üç grupta inceleyebiliriz.

3.2.1.Enerji Problemleri

3.2.1.1.Türkiye’de Enerji Durumu

Türkiye’de 1986’da tüketilen güvenilir enerjinin toplam miktarı, 44 milyon ton petrol eşdeğeridir (Mtpe). Ortalama güvenilir enerji tüketimi artışı 1975-86 döneminde yılda %4.2 olmuştur. Aynı dönemde kişi başına düşen enerji tüketimi 703 kg petrol eşdeğerinden (kpe), 861 kpe’ye yükselmiştir. Sektörlere göre güvenilir enerji tüketimi Tablo-46’da verilmiştir.

1986’da toplam enerji tüketiminde, petrol %44, taşkömürü, kömür, linyit ve asfaltit %30, odun, hayvan ve bitki artıklarından oluşan gayri ticari enerji %19, hidroelektrik ve jeotermal enerji %6’lık bir paya sahipken, %1’lik oranda ise doğal gaz ve diğer enerji kaynakları kullanılmıştır. 1970’lerdeki petrol krizinden sonra, özellikle son on yılda petrol tüketimi hidrolik ve termik enerji karşısında azalmıştır.

Yurtiçi enerji üretimi, 1975-86 döneminde yılda ortalama %4.7’lik bir oranla artmıştır. Ancak, elektrik ithalatı şeklinde görünen enerji açığı ise büyümüştür. 1986’da ülke enerji ihtiyacının %50’si ithalatla karşılanmıştır. 21.1 Mtpe.’lik bu enerjinin %90.2’sini petrol, %9.2’sini kömür ve %0.3’ünü de elektrik enerjisi oluşturmaktadır.

İlk olarak 1902’de Tarsus’ta Bentbaşı mevkiinde kurulan küçük güçlü elektrik santralımız, su türbünü ile döndürülmekteydi. Bunu 1913’te İstanbul Silahtarğa Santrali izledi. Önceleri Ganz Şirketi, 500 hp’lik iki dinamo ile 500 volt üreterek, Galata’dan Ortaköy’e kadar tramvayları işletmiştir. Daha sonra Ganz Şirketi Silahtarğa’da 88 dönümlük bir arazide 6 700 hp’lik, buhar türbünüyle döndürülen 3 450 kw’lık üç alternatör, altı kazan ve yardımcı tesisleri ile Türkiye’nin ilk büyük termik santralını kurup, Beyazıt, Tozkoparan, İstinye trafo postaları ile Eylül 1913’te elektrik vermeye hazırlanmış, ancak santrali sel baskısı yüzünden 11-14 Şubat 1914’te tramvay ve abonelere elektrik vermiştir (22).

TABLO-46: Sektörlere Göre Güvenilir Enerji Tüketimi (Türkiye 1975-87)
(Bin ton pe.)

Sektör	1975	1980	1983	1985	1986	1987*
Nihai Enerji Tük. (%)	23 989 84.6	28 146 82.9	31 050 82.2	33 824 81.5	35 591 80.2	41 215 82.3
Sanayi (%)	6 312 22.3	7 780 22.9	8 751 23.2	9 464 22.8	10 978 24.7	13 397 26.7
Ulaşım (%)	5 164 18.2	5 281 15.6	5 955 15.8	6 260 15.1	6 389 15.4	8 062 16.1
Konut (%)	11 055 39	13 155 38.8	13 808 36.6	15 079 36.4	15 087 34	16 750 33.4
Tarım (%)	701 2.5	963 2.8	1 322 3.5	1 501 3.6	1 667 3.8	1 980 4
En. Dışı Kullanım (%)	575 2	960 2.8	1 220 3.2	1 520 3.7	1 020 2.3	1 027 2.1
Enerji Transferi (%)	4 359 15.4	5 801 17.1	6 703 17.8	7 653 18.5	8 801 19.8	8 875 17.7
Birincil En. Tük. (%)	28 348 100	33 946 100	37 760 100	41 477 100	44 392 100	50 090 100

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara Şubesi, 1988
* Bilgi geçicidir.

0 günden bugüne çok şeyin değiştiği ülkemizde, günümüzde mevcut elektrik üretim kapasitesi 6 200 Mw'ı termik ve 3 900 Mw'ı hidroelektrik olmak üzere toplam 10 100 Mw'tır (1986). Bu kurulu güçle, 1986'da ulaşılabilecek maksimum üretim 88 476 Gwh civarındadır. Türkiye'nin 1972'de, 12 036 Gwh üretim yaptığı düşünülürse, elektrik üretiminin on dört yılda yedi kat arttığı görülür. Ancak dünya üretimi ne bakıldığında rakamların pek iç açıcı olmadığı görülmektedir. 1986'da Türkiye'nin ürettiği elektrik enerjisinin 15.7 katını ABD., 4 katını SSCB., 2 katını İngiltere, 1.8 katını B.Almanya ve 1.2 katını Fransa daha 1955'te üretmekte idi. Aynı miktarın 1.3 katını İtalya ve 1 katını ise D.Almanya 1960'ta, 1.2 katını İsveç ve Norveç ve 1.1 katını Polonya 1965'te üretmekteydi. 672 Bin Gwh'lik enerji üretimi ile 1986'da üçüncü sırada yer alan Japonya, 1986'da Türkiye'den 15 kat daha fazla enerji üretmiştir. Tablo-47'de dünya elektrik üretimi gösterilmiştir.

TABLO-47: Dünya Ülkeleri Elektrik Üretimi (Gwh)

Ülkeler	1955	1960	1965	1970	1972
ABD.	627 131	840 456	1 156 932	1 632 012	1 837 737
SSCB.	159 366	291 600	507 000	740 004	858 000
İngiltere	89 226	118 848	191 640	245 976	259 980
B.Almanya	73 495	118 895	172 332	242 616	274 776
Fransa	49 339	73 980	101 136	139 908	160 080
İtalya	38 140	54 288	79 248	114 732	132 912
D.Almanya	26 629	42 996	53 544	67 656	72 950
İsveç	24 837	34 800	49 092	60 612	70 668
Norveç	22 682	30 960	48 756	57 204	67 524
Polonya	16 452	29 292	43 788	64 524	76 428
İsviçre	14 064	18 996	24 432	33 168	31 440
Belçika	11 080	15 144	21 708	30 515	36 912
Hollanda	10 780	16 392	25 008	40 812	49 548
Avusturya	9 699	13 116	22 248	30 024	29 364
Macaristan	5 190	7 620	11 172	14 512	16 320
Romanya	4 250	7 632	17 196	35 064	45 381
Yugoslavya	4 154	8 928	15 528	25 992	33 180
Bulgaristan	2 138	4 656	10 224	19 512	22 272
Türkiye	1 580	2 815	4 953	8 623	11 242
Yunanistan	1 391	2 232	4 140	8 976	12 036

Kaynak: Prof. Kemal Halıcı, Elektrikin Sanayiye Uygulanması, Ders Kitabı

Bununla beraber teorik olarak maksimum şartlar altında 88 476 Gwh'lik üretime, kayıplar yüzünden ulaşamamış, 1986'da üretim 39 700 Gwh civarında kalmıştır. 1986'daki toplam enerji tüketiminin %8.1'ini oluşturan elektrikin, %90'ı TEK tarafından üretilmiştir. Elektrikin %6'sı SSCB. ve Bulgaristan'dan ithal edilmiş ve %4'ü ise özel kuruluşlarca karşılanmıştır. 1986'da toplam elektrikin %84'ünü sanayi sektörü tüketmiştir. 1975'ten 1986'ya kadar elektrik

açığı olan ülkemizde, günümüzde böyle bir açık olmamakla beraber, 1995'e kadar yeni üretim merkezlerinin planlanıp yapılması zorunludur. Bu bağlamda enerji kaynakları incelendiğinde, günümüzde sadece %12'si kullanılan hidroelektrik enerji potansiyelinin tamamı kullanıldığında 32 700 Mw'lık kurulu güç altında, yılda 118 bin Gwh enerji üretilebileceği hesaplanır.

1986'da 42 milyon ton veya 8.9 Mtpa. civarında üretime sahip linyitin toplam rezervleri ise, 7.9 milyar ton olarak hesaplanmıştır. 1986'da 3.5 milyon ton veya 2.2 Mtpa. üretilen kömürün ise toplam rezervi, 1.4 milyar ton civarındadır. 1987'de 2.6 milyon ton üretime ulaşmış petrolün ülkemizdeki rezervi, 21 milyon tondur. Ülkemizin doğal gaz rezervleri ise, 15 milyar metreküp civarındadır.

TABLO-48: Avrupa Ülkeleri Elektrik Enerjisi Kurulu Gücü, 1969

Ülkeler	Kurulu Güç(kw)
B.Almanya	48 812 000
Polonya	12 861 000
D.Almanya	11 970 000
Çekoslovakya	10 162 000
İsviçre	9 880 000
Hollanda	9 645 000
Avusturya	7 469 000
Belçika	6 730 000
Macaristan	2 537 000
Türkiye	2 109 540
Lüksemburg	1 157 000

Ülkemizde 31 000 Mw'ı ısıtma ve 4 500 Mw'ı elektrik için jeotermal enerji rezervleri bulunmaktadır. Ülkemizde kullanılmayan diğer bir enerji kaynağı ise nükleer enerjidir. Türkiye'de 8 800 ton uranyum ve 380 000 ton toryum rezervleri bulunmaktadır.

3.2.1.2. Türkiye'nin Enerji Politikası ve Problemleri

Son beş yıllık kalkınma planında enerji sektörü için aşağıda verilen genel hedefler esas alınmıştır.

- Ekonomik olarak yapılabilir olmaları koşuluyla, yurtiçi enerji kaynaklarına, linyite dayalı enerji ve hidroelektrik enerji tesislerine öncelik verilecektir.
- Petrol ithalinin yanı sıra, kömür ve doğal gaz gibi diğer güvenilir enerji kaynakları ve muhtemelen de elektriği ithal etmek gerekecektir.
- Güneş, jeotermal ve biyogaz gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanma çabaları desteklenecektir.
- Petrol rezervlerinin karada ve denizde aranması ve geliştirilmesine yönelik özel sektör ve yabancı yatırımlar aranacaktır.

- Elektrikte, randımanlı dağıtıma öncelik verilecektir.
- Üretim, nakil ve dağıtım sırasında ortaya çıkan elektrik kayıpları, ithal teknoloji ve daha iyi yönetim yoluyla azaltılacaktır.

Enerji sektörü son zamanlarda, kamu sektörü yatırımları açısından öncelikli sektör haline gelmiştir. 1985'te toplam kamu sektörü yatırımlarının %24'ü bu sektöre yapılmıştır. Ayrıca yabancı finansman kullanımında ise enerji sektörü, ikinci en büyük sektördür. Tablo-49, bu yatırımlara gösterge olarak verilmiştir. Güvenilir enerji talebi yılda %5.9'luk bir oranda artarken, yurtiçi enerji arzı yılda %4.7 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Böylece aradaki açık, ithalat yoluyla karşılanacaktır.

Tüm yurtiçi enerji kaynaklarından sadece linyit ve hidroelektrik, kendilerine olan talebi karşılayabilecek durumdadır. Linyit ve hidroelektrik enerji üretiminin yılda sırası ile, %3.8 ve %8.5'lik oranlarda artacağı beklenmektedir. Kömür, doğal gaz ve petrol talepleri, yılda sırasıyla %9.5, %10 ve %4.7'lik oranlarda artacaktır. Açık, büyük ölçüde, giderek artan oranlarda ithalatla karşılanacaktır.

1965-83 dönemi boyunca elektrik talebindeki artış, yılda ortalama %9 olmuştur. Kamusal elektrik arzından yararlanan nüfusun oranı ise, 1970'deki %51'den 1983'teki %78'e çıkmıştır. Kişi başına düşen yıllık elektrik tüketimi ise, 1970'teki 207 kwh'tan, 1983'teki 690 kwh'a yükselmiştir. 1986'da bu değerler, Japonya'da 5 508 kwh iken, Türkiye 778 kwh'ta kalmıştır. Tablo-50'de de görüleceği gibi, 13 ülke daha 1955'te 780 kwh üzerinde tüketime sahiptiler.

Tablo-51'de ise başlıca termik ve hidroelektrik santrallerimiz görülmektedir.

Yerli enerji kaynaklarına dönüş, esas olarak, linyit ve hidroelektiriğe dayalı enerjiyi daha uygun bir zamanlama içinde devreye sokabilmeye dayalıdır. Bununla beraber güneş enerjisi, jeotermal enerji, biyomas ve nükleer imkanlar zorlanmalıdır.

Türkiye, yılda ortalama 2 600 saat güneş ışığı almakta iken, yıllık ortalama güneş akımı 5.8 GJ/m^2 'yi aşmaktadır. Güneş enerjisinin yıllık ortalama potansiyeli ise, 23 Mtp.e.'dir. EİET'nin tamamladığı son çalışmalara göre ülkenin %2'si küçük ölçekli elektrik üretimine uygundur. 1986'da toplam enerji tüketiminin %8.3'ü tezekten sağlanmıştır. Bununla beraber toplam biyolojik maddelerden üretilen enerji potansiyeli 9 Mtp.e. civarındadır.

Ülkemizde küçük santraller hariç, hatırı sayılır büyüklükteki santrallerimiz, 100 civarındadır.

3.2.1.3.GAP Bölgesi Enerji Durumu

Gap Bölgesi, tamamlanmış Keban, Karakaya ve Atatürk hidroelektrik santralleri ile önemli bir elektrik üreticisi haline gelmiştir. Ayrıca taş kömürü ve linyitle çalışan termik santraller de mevcuttur. Çag Çag III nehir santrali da 14.4 Mw'lık güç ile devrededir. Bununla beraber Dicle üzerinde 94 Mw'lık Kralkızı, 110 Mw'lık Dicle ve 185.6

TABLO-49: Güvenilir Enerji Talep ve Üretim Tahminleri (Türkiye), 1988-2010, (Mtpe.)

Madde	1988	1989	1990	1995	2000	2010
I. Sektörlere Göre Talep						
Nihai Enerji Tal.	39.2	41.3	43.3	57.1	77.5	131.5
Sanayi	12.3	13.1	14	20.3	31.3	62.1
Ulaşım	7.4	7.8	8.2	10.7	14.7	25.8
Konut	16.7	17.3	17.9	21.7	25.2	34
Tarım	1.9	2	2.2	3.1	4.7	6.7
Enerji dışı	0.9	1	1	1.3	1.7	2.8
Enerji Transferi	14.2	15.9	17.6	26.1	30.4	55.9
Birincil En. Tal.	53.4	57.1	60.9	83.2	108	187.3
II. Kaynaklara Göre Talep						
Kömür	5.2	6.2	5.8	10.6	20.9	38
Linyit	12.1	13	13.3	20.1	22.9	27.2
Asfaltit	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5
Doğal Gaz	1.8	2.7	3.6	5.6	6	15
Petrol	20.9	20.7	22.7	27.3	34.7	57.5
Hidrolik	4.5	5.7	6.4	10.3	13.8	27.3
Odun	5.3	5.3	5.4	5.5	5.8	5.9
Tezek	3.2	3.1	3.1	2.8	2.4	1.9
Jeotermal	0.02	0.02	0.02	0.05	0.05	4.2
Gün. En. ve Diğ.	0.006	0.01	0.04	0.3	0.7	2.6
Nükleer	-	-	-	-	-	7.4
Toplam	53.4	57.1	60.8	83	107.7	187.5
III. Kaynaklara Göre Üretim						
Kömür	2.6	2.7	2.7	3.7	4.6	4.6
Linyit	12.1	13.3	13.3	20.1	22.9	27.2
Asfaltit	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5
Doğal Gaz	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.67
Petrol	2.4	2.4	2.4	2.5	2.6	2.6
Hidrolik	4.5	5.7	6.4	10.3	13.8	27.3
Odun	5.3	5.3	5.4	5.5	5.8	5.9
Tezek	3.2	3.1	3.1	2.8	2.4	1.9
Jeotermal	0.02	0.02	0.02	0.05	0.05	4.2
Gün. En. ve Diğ.	0.006	0.01	0.04	0.3	0.7	2.6
Nükleer	-	-	-	-	-	7.4
Toplam	31.1	33.5	34.4	46.3	53.9	84.9

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara, 16 Şubat 1988

TABLO-50: Dünyada Kişi Başına Düşen Elektrik Enerjisi Miktarları (kwh)

Ülkeler	1955	1960	1965	1970	1972
ABD.	3 800	4 656	5 946	7 974	8 800
SSCB.	800	1 360	2 198	3 046	3 467
İngiltere	1 750	2 269	3 510	4 415	4 659
B.Almanya	1 470	2 228	3 032	4 084	4 610
Fransa	1 150	1 625	2 067	2 755	3 095
İtalya	790	1 100	1 536	2 140	2 444
D.Almanya	1 510	2 652	3 341	4 228	4 560
İsveç	3 420	4 652	6 347	7 533	8 702
Norveç	6 620	8 631	13 096	14 747	17 181
Polonya	600	985	1 100	1 000	2 111
İsviçre	2 830	3 586	4 086	5 264	4 897
Belçika	1 180	1 654	2 293	3 161	3 801
Hollanda	1 000	1 428	2 034	3 134	3 717
Avusturya	1 390	1 852	3 066	4 057	3 920
Macaristan	530	762	1 100	1 106	1 569
Romanya	240	415	904	1 727	2 185
Yugoslavya	240	479	796	1 265	1 597
Bulgaristan	280	592	1 246	2 295	2 595
Türkiye	70	104	149	207	303
Yunanistan	170	268	485	1 010	1 352

Kaynak: Prof. Kemal Halıcı, Elektrik Sanyeye Uygulanması

TABLO-51: Başlıca Elektrik Santrallerimiz

Termik Sant.	MW	GWh	Hidroelek.Sant.	MW	GWh
Ambarlı	630	4 500	Keban 1....8	1 360	6 278
Soma A-B	374	2 100	Gökçekaya	186	650
Yatağan	420	2 400	Sarıyar	160	500
Kangal	400	2 400	Kadıncık 1-2	126	622
Elbistan	1 200	7 800	Oymapınar	540	1 620
Çan	450	2 700	Aslantaş	132	570
Tunçbilek A-B	429	2 630	Atatürk 1-2	600	2 349
Seyitömer 1-2-3	450	2 700	Karakaya	1 800	7 047

Mw'lık Batman santralleri de inşa halindedir. Hepsi tamamlandığında, 5 960 Mw'lık kurulu güçle yılda 21 900 Gwh enerji üretilecektir. Bölgede şu anda planlama veya proje halindeki tüm santraller kurulduğunda, 7 561 Mw'lık kurulu güç ile 25 000 Gwh enerji üretilecektir. Bölgenin elektrik tüketimi 1986'da, ülke tüketiminin %4.6'sı civarındadır. Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi ise ülkede 650 kwh iken bölgede 350 kwh olmuştur.

Bölgede enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve tüketimin arttırılması için aşağıdaki hedefler gerçekleştirilme-
lidir.

1) Yüksek oranda sanayileşmeyi desteklemek,

- 2) Kırsal kesimdeki ailelerin enerji kullanımının ortaya çıkardığı yapısal değişimlere çözüm bulmak ve
 3) Kentleşme gelişmesine paralel olarak konvansiyonel enerjiden ticari enerjiye yumuşak bir geçiş sağlamaktır.

Sanayileşme ve kırsal alanda kullanılan enerji konularında önerilen genel önlemler ise şunlardır;

- Bölgede hidroelektrik projeleri tarafından üretilecek enerjinin istikrarlı ve güvenli olarak sağlanması için enerji nakil ve dağıtım şebekesinin yaygınlaştırılması,
- Giderek artan miktarda ithal edilecek olan petrolün ulaşım alternatiflerinin incelenmesi,
- Asfaltit arama çalışmalarının yapılması,
- Enerji kaynaklarının verimli kullanılması ve yurtiçi ve ithal enerji arasında denge kurmak için, uygun bir enerji fiyat sisteminin kurulması,
- Birbirinden uzak ve dağınık tüketim merkezleri için küçük HES.'lerin kurulması,
- Enerji kaynaklarını çeşitlendirilmesi ve kırsal faaliyetlerle entegrasyonun sağlanması,
- Yerel katılıma dayalı bir enerji kalkınması ve verimli enerji kullanımı ve tasarrufuna ilişkin bilgilerin yaygınlaşması için, kırsal kooperatiflerin örgütlenmesi,
- Tarımsal ürün işletmeciliği, mezbahalarda temizlik ve diğer sanitasyon işleri, sınai ve kamusal kullanımlarda güneş enerjisi ısıtıcılarının özendirilmesi,
- Denetim altındaki otlaklarda tatbik edilmek üzere fotovoltaik'lerin deneysel kullanımı,
- Biyogaz tesislerinin ve yel değirmenlerinin, deneysel nitelikte tesisi ve bunların yerel üretimi ve daha yaygın kullanımı,
- Enerji üretimi, sınai işlemlerde ısıtma, seralar, dinlenme faaliyetleri ve ev içi kullanımlar da dahil olmak üzere, uzun vadede jeotermal enerji arayışı sürdürülmelidir.

Tüm bunların oluşumunu sağlayacak ülkenin enerji kaynaklarını önemli bir kısmı bölgededir. Fırat ve Dicle nehirlerinin hidroelektrik potansiyelleri 3 500 Gwh ve 12 000 Gwh olarak hesaplanmıştır. Bunlar, ülke potansiyelinin sırasıyla %30 ve %10'unu karşılamaktadır. Ülkenin asfaltit rezervleri Şırnak ve Silopi'de yoğunlaşmıştır. Toplam rezerv, 75 milyon tondur. Diyarbakır-Gaziantep havzası, ülkenin petrol alanı olup, yurtiçi üretimin %98'i buradan karşılanmaktadır.

3.2.2. Tarımsal Ekonomik Problemler

Bölgedeki tarımsal problemleri incelemeden önce I.Bölümdeki, bölgenin tarımsal yapısının gözden geçirilmesinde yarar vardır. "supra., s.13"

Bölgede özellikle Diyarbakır ve Batman yöresinde yazların çok sıcak olması ve kurak mevsimin uzunluğu, kışın ise zaman zaman meydana gelen don olaylarının verdiği zararlar, tarımsal verimi düşürdüğü gibi tarımsal kalkmayı da sınırlamaktadır. GAP sonucu sulanacak alanların meyilli ve dalgalı arazi yapısına sahip olmaları ise bir başka proble-

mi teşkil etmektedir. Bu yüzden sulama projelerindeki teknolojiler, yeniden gözden geçirilmeli ve bitki rotasyonu, iklim şartları göz önüne alınarak belirlenmelidir. Özellikle ilk safhada sanayi bitkileri için demonstrasyon projeleri uygulanmalıdır. Meyilli arazilerde işletme bazında su amenajmanı yapılmalı, bahçecilik teşvik edilmelidir. Öte yandan çeşitli yağlı tohumların yaygınlaştırılması için tarımsal yayım hizmetleri, TYUAP sistemi içinde yoğunlaştırılmalıdır.

TYUAP sisteminin uygulanması, özellikle yeni bitkilerin yetiştirilmesi açısından önemlidir. Yağ bitkilerinin ve sulamaya dayanan yem bitkilerinin çoğu, bölge çiftçileri için yenidir ve bu konuda sağlam araştırma sonuçları mevcut değildir. TYUAP sistemi araştırma neticesinin etkin bir biçimde çiftçilere ulaştırılmasını temin edecektir. Proje değişik illeri kapsayacak şekilde genişletilirken, her il için daha önemli olan bitkiler ve faaliyetler tesbit edilmeli ve bunlara ağırlık verilmelidir. Bu yüzden, personel, araç, makina ve teçhizat gibi girdileri birkaç yıl içinde temin edilmelidir. Sosyal yapı dikkate alınarak, merkezi köyler ve onların hizmet alanları belirlenmelidir.

GAP'ın amacı tarımsal ihracat olduğu halde başta, Şanlıurfa olmak üzere bazı yerlerde hala, kendi tüketimi için üretim ve karma çiftlik yapısı hakimdir. Şanlıurfa-Harran Sulama Projesinin kapladığı alanlarda pamuk ekimi yaygınlaştırma çalışmaları yapılmalıdır. Bölgede yakın gelecekte sulu tarımın daha entansif bir şekilde uygulanacağı düşünülürse, %34'ünün okuma-yazma bile bilmediği işletme sahiplerine sulu tarımın gerektirdiği bir takım yenilikleri götürmenin zorluğu unutulmamalıdır. Diğer bitki türleri hakkında da araştırmalar yoğunlaştırılmalıdır.

Mardin'de tarıma dayalı sanayilerin kurulmasına yönelik, ve pazarlama yönüyle birlikte, arazi uygunluğu ve agro-ekolojik şartları da dikkate alan bir araştırma yapılarak elverişli bağ-bahçe bitkileri belirlenmelidir.

GAP sonunda dünyanın en büyük narenciye çiftliklerinin kurulabileceği düşünülürse, bölgenin pek iyi tanımadığı narenciye hakkında da teknik bilgiler verilmelidir. GAP sonunda oluşacak bir başka problem ise sulama sonucu üretim miktarı artan antepfıstığının kalitesinin düşmesi olacaktır. Bu yüzden dünyanın en iyi fıstığı olan antepfıstığının bugünkü kalitesini, sulu şartlar altında da elde edebilmek için şimdiden araştırmalar başlatılmalıdır.

Bununla birlikte Çukurova Üniversitesince yürütülen ve 2.9 milyar TL'ye mal olan Tarım Araştırma ve Geliştirme Projesi ile Alman AFC ve Türk Tıpaz firmalarınca gerçekleştirilen ve 24 milyon DM'a mal olan Tarımsal Pazarlama ve Ürün Deseni çalışmaları tamamlanmıştır. Bölgede tarımla beraber hayvancılık da yürütüldüğü için, hayvancılık problemleri de unutulmamalıdır.

Hayvan varlığının tamamı keçi sürüleri olan Siirt'te, kent merkezinde keçi yetiştiriciliği problem oluşturmaktadır. Bununla beraber hayvancılık faaliyetlerinin geliştirilmesi için yeterince imkanı olan ilde, daha şimdiden yo-

ğun hayvancılık üretimi başlamıştır. Ancak Siirt'te ipekböcekçiliği ve arıcılık gibi diğer faaliyetlerin de geliştirilmesi gereklidir.

Hayvancılık sektörünü teşvik etmek amacıyla alınacak kapsamlı tedbirlerden oluşan hayvancılığı geliştirme programı uygulamaya konulmalıdır. Bu program ile;

- Kapalı ve açık ahır hayvancılığı ve mer'a ıslahı uygulamalı tanıtımı,
- Sun'i veya doğal tohumlama yoluyla ve veteriner hizmetleri ile sığır ırkının ıslahı,
- Kent dışında koyun besi tesislerinin teşviki yapılmalıdır.

Hayvancılık işletmelerinin çok küçük boyutlu olduğu Adıyaman'da, Atatürk Baraj gölünde balıkçılık yapma imkanları mevcuttur.

Balık rezervlerinin 676 000 tondan, 400 000 tona düşüşü ülkemizde kültür balıkçılığına önem verilmelidir. Bununla birlikte bölgede iç su balıkçılık faaliyetleri tanınmamaktadır. Doğal olarak talep de yoktur. Bu yüzden bu sektör için kamu sektörü rehberliğine ihtiyaç vardır. Kurulacak bir balıkçılık merkezi, belirli bir kamu kuruluşu tarafından idare edilmelidir. Merkez, balıkçılık ekipmanları ve metodlarına ilişkin araştırma, eğitim faaliyetleri yürütmeli ve kuluçka ve yavru balık üretme tesislerine sahip olmalıdır. Ayrıca dağıtım ve pazarlama kanalları oluşturulmalıdır. Daha sonraki aşamada, depolama ve ürün işleme tesisleri kurulmalıdır.

Mardin alanında da çok sayıda keçi ve nispeten büyük miktarda sığır ile hayvancılık faaliyetleri olmaktadır. Ancak bu faaliyetlerde verim düşük olmaktadır. Bu faaliyetler geliştirilmedikçe Mardin ve Siirt'in bir ihracat çıkış noktası olması mümkün değildir.

Şanlıurfa'da Ceylanpınar Tarım İşletmesinde, entegre tavukçuluk ve yoğun hayvan besiciliği yapılmalıdır.

Bölgede en yüksek sığır sayısına sahip olan ve arıcılık ve ipekböcekçiliğinin de yapıldığı Diyarbakır'da ise, ticari kümes hayvancılığı, sözleşmeli çiftçilerle işbirliği içinde, entegre bir şekilde geliştirilmelidir. Bu sistem içerisinde damızlık üretimi, civciv ve yem üretim ve dağıtımı, kesim tesisleri yer almalıdır. Bu tür tesislerin yatırımı ve işletimi için finansal destek, TCZB tarafından yapılmalıdır. Ziraat Bankasının Broiler piliğ ve yumurta üretimi için verdiği kredi bölgesine GAP Bölgesi de dahil edilmelidir.

Özetlenecek olursa, hayvancılığın geliştirilmesi için yapılacak düzenlemeler kısa vadede mevcut sürülerin verimliliğini arttırmaya, uzun vadede ise, sığır ırk ıslahı ve ticari tavukçuluğun geliştirilmesini hedef almalıdır. Mevcut hayvan varlığının verimliliğinin arttırılması, düzenli veteriner hizmetleri ve yem takviyesi de dahil olmak üzere, daha iyi bakım şartlarının gerçekleştirilmesini gerektirir.

Mer'aların kalitesi ile ot verimi, aşırı otlama yüzünden azalmıştır. Kontrollü otlatma için demonstrasyon projelerinin derhal uygulamaya konulması gerekmektedir. Sulama

şartlarında yaz rotasyonlarına yem bitkilerinin dahil edilmesiyle ek yem temin edilebilmelidir.

Salgın hastalıkların kontrolü için aşılama lar düzenli bir şekilde uygulanmalı, iç ve dış parazitler kontrol edilmelidir. Verimliliği arttırıcı bu faaliyetlerin, maliyeti %15 civarında arttıracağı hesaplanmaktadır. Öte yandan hayvancılıktan elde edilen gelirin yükselmesi, pazarlama imkanlarının iyileşmesine de bağlıdır. Bu yüzden et ve süt mamüllerinin kompozisyonu değiştirilmeli, süt üretiminden taze peynir ve yoğurt üretimine geçilerek katma değer ve çiftçi geliri arttırılmalıdır.

Uzun vadede hayvancılığa giderek artan bir şekilde sığırcılık hakim olacaktır, çünkü sürülerin boyutlarını büyütme ksizin koyun ve keçi üretimini arttırma imkanları sınırlıdır. Bununla beraber GAP sonunda koyunlardaki yağ oranının düşüp, et oranının artacağı da unutulmamalıdır. Ancak hükümet politikası sürü büyüklüğünün sabit tutulmasını öngördüğünden üretimdeki artış, büyük verimlilik artışları gerçekleştirebilecek olan sığırcılığa bağlı olacaktır. Bu yüzden küçük baş hayvancılığı korumak için şimdiden tedbirler alınmalıdır.

Süt inekçiliği kredileri, karma tarım işletmelerinin teşvik edilmesi için orta büyüklükteki işletmelere yöneltilmelidir. Ziraat Bankasının koyun ve keçicilik kredilerinden öncelikle geçimlerini yalnızca hayvancılıktan temin eden koyun ve keçi yetiştirici aileler faydalanmalıdır.

Bölgede ormancılığın en geliştiği il Siirt'tir. Bu yüzden Siirt'in kuzeydoğu sınırında, odun üretimi için 700 000 Ha'lık alanda orman sanayi kurulmalıdır. Bölgede ormancılık faaliyetleri esas olarak sedimantasyonu azaltmak ve ek dinlenme imkanları temin etmek amacıyla, baraj gölü çevresinin ağaçlandırılması, odun üretimi için enerji ormanlarının genişletilmesi ve geliştirilmesi, tarım topraklarını erozyondan ve çeşitli dış etkilerden korumak ve ayrıca çiftçilere ek gelir temin etmek için işletme bazında ağaçlandırma yapılması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetlerin teşviki için aşağıdaki tedbirlerin alınması lazımdır.

- 1) Çiftçilere, seçilmiş ağaç türleri fidanları temin etmek,
- 2) Fidanlık pratikleri ve baltalıkların idaresine ait teknik yayım hizmetleri sunmak, odun üretiminin ekonomik yönleri ve pazarlanması konusunda bilgi vermek (23).

3.2.3.Endüstriyel Ekonomik Problemler

Bölgede mevcut sanayilerin problemlerinin çözülebilmesi temelde her il için bir stratejik sanayinin belirlenmesine bağlıdır. Belirlenen stratejik sanayilerin gelişmesiyle bölgeye, sermaye, müteşebbüs, teknik ve idari beceriler kazandırılacaktır. Böylece başta tüketim malları olmak üzere inşaat sanayi ve bunlara bağlı diğer sanayi sektörleri-

(23) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C.II, 2.B, Haziran 1990, s. 6.15

nin gelişmesi sağlanacaktır.

İllerdeki mevcut sanayi problemleri ve stratejik sanayileri şöyle sıralayabiliriz;

Tüm imalat kuruluşlarının küçük olduğu Adıyaman'da, imalat sektörü katma değerinin, il ölçeğindeki GSBH'ya oranı %10'dan daha küçüktür. İldeki imalat sanayi, katma değerinin %6'sını oluşturmaktadır. Adıyaman'da meyilli arazide fıstık yetiştirimi başarıyla geliştirilmiştir. Bu yüzden bir antepfıstığı işleme tesisi kurulmalıdır. İlde TSEK süt işleme tesisleri ile tavuk eti sanayi bulunduğu halde halen işletilmemektedir.

Adıyaman'da stratejik sanayi olarak turizmle ilişkili sanayiler önerilmektedir. Bunu, turizm tesisleri inşası ve işletilmesiyle, geçitli hizmet sanayileri kapsamaktadır. Bu sanayiler için gerekli kaynaklar ve hammaddelerin çoğu il içinden karşılanabilecektir. İnşaat malzemeleri, otel ve lokantalar için gıda maddeleri ve opal gibi bazı hatıra eşyası malzemeleri, bu girdilerden bazılarıdır. Rafine tuz sanayi, havlu ve bornoz sanayi, kumaş sanayi ve konfeksiyon sanayi ise, desteklenmesi gereken diğer sanayilerdir.

Adıyaman'da turizmle ilişkili sanayilerin gelişmesi için aşağıdaki şartların oluşturulması gereklidir.

- Şanlıurfa, Gaziantep ve Malatya'dan ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi
- Diyarbakır'dan ulaşımı kolaylaştırmak için baraj gölünde feribot işletilmesi
- Baraj gölü çevresinde ağaçlandırmanın yapılması, dinlenme tesislerinin oluşturulması ve bu tesislerin kalitelerinin yükseltilmesidir.

Diyarbakır'da Ergani Bakır İşletmesi 18 000 ton/yıl kapasitesi olmasına rağmen son zamanlardaki blister bakır üretimi 8 000 ton/yıl olmuştur. İzabe tesisinin teknik performansının seviyesi oldukça düşüktür. Düşük standartlar, yüksek üretim maliyetine yol açmaktadır. Fabrikada yaklaşık 1 200 işçi çalışmaktadır. Gerekli önlemler alınmazsa, fabrika kapanma tehlikesiyle karşılaşabilir. Bu yüzden tesis, uluslararası üretim standartlarına ulaştırmak zorundadır. Daha sonra pazar araştırması da uluslararası alanda yapılmalıdır. Bölgede bu alanda pazar aramayan bir sülfirik asit üretim tesisi kapanmıştır. 110 000 ton/yıl kapasiteli bu tesis, ulusal pazarda ürüne talep olmadığından üretimi durdurmuştur.

Diyarbakır'daki Organize Sanayi Bölgesi, ilerleme kaydedememiştir. ODTU ile yapılan yer seçimi hala değerlendirilmemiştir (24). İldeki imalat sanayilerinin %70'i, başta finansman sıkıntısı olmak üzere girdi ve pazar problemleri sebebi ile çalışmamaktadır. Enerji dağıtım hatlarının eskiliği, imalat sanayinin enerji problemleriyle karşılaşmasına sebep olmaktadır.

Tarımsal üretimin genişlemesine bağlı olarak, hayvan

(24) Diyarbakır Belediye Başkanı Turgut Atalay, " 21. GAP Koordinasyon Kurulu Toplantı Tutanağı", Şanlıurfa, 28 Şubat 1992

yemi üretimi ve çırçırılama gibi tarıma dayalı işleme sanayinin gelişmesi imkanları mevcuttur. Bu yüzden bu sanayiler desteklenmelidir. Bunlara bağlı olarak, tavuk eti, kurutulmuş meyva tütün işleme, pamuk ipliği sanayileri ve un değirmenleri desteklenmelidir. Petrol üretimi için rezerv aramaları yoğunlaştırılmalıdır. Diğer taraftan mevcut olan EBK et kombinası ve yem fabrikası iyileştirilmeli ve kapasiteleri arttırılmalıdır.

Diyarbakır'da desteklenecek çırçır ve pamuk ipliği fabrikaları için bugün yılda 22 000 ton pamuk çekirdeği üretilmektedir. Ayrıca 5 500 ton ayçiçeği ve 2 000 ton susam üretilmektedir. GAP sonunda bitki üretimi iki ila dört kat artacak ve çok miktarda soya fasülyesi ve mısır üretilcektir. Bu yüzden ilde, yıllık kapasitesi 4 000 ton olan bir yemeklik yağ fabrikası kurulmalıdır.

Gaziantep ileri derecede sanayileşmiş olduğu halde, tarım ürünü işleme ve tüketim maddeleri sanayilerinin hakim olduğu mevcut sanayi yapısı daha üst düzey bir sanayileşmeyi engellemektedir. Son zamanlarda ilin dışarıya göç vermesi bunun bir kanıtıdır. Temel problem, kurulu işletmelerin dış pazarda rekabet edebilecek şekilde reorganizasyon yapamamasıdır. Organizasyon konusundaki problemler, ilgili kuruluşlar arasında işbirliğine gidilmemesi ve ticaret sektörünün yetersiz kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Problemin giderilebilmesi için ildeki imalat sanayilerinin yerleşim konumu dikkate alınarak, ürün kalitesinin yükseltilmesi için rehberlik, teknik destek ve dış pazarlamada yardımcı olunmalıdır. Öncelikle de ilde, tamamı dolmuş olan Organize Sanayi Bölgesinin altyapı sorunlarının giderilmesi gerekmektedir.

Ilde, et kombinası, tavuk eti, süt işleme, ham sıvı yağ, rafine sıvı yağ, buğday unu, makarna, çırçır, pamuk ipliği, merserize pamuk ipliği, pamuklu kumaş, dikim için kumaş ve konfeksiyon sanayileri desteklenmelidir.

Mardin imalat sanayi katma değeri, bölge toplamının yalnızca %5'ini oluşturmaktadır. Kızıltepe'deki bir et kombinası ve Mardin'deki süt işleme tesisi gelişmez durumdadır. Mardin kentinin dışında bir küçük sanayi sitesi bulunmakta ancak faaliyet gösteren işyeri pek bulunmamaktadır.

1987'de başlatılan konsantre fosfat üretimi, Iskenderun ve Samsun'daki gübre fabrikaları için yılda 500 000 ton çıktı vermektedir. Ancak karayolları aracılığıyla taşımanın maliyeti, yurt içi üretimin, uluslararası pazarlardaki rekabet gücü açısından bir problem oluşturmaktadır. Bu yüzden fosfat, Mazıdağın'dan Mardin'e karayolu ile taşınıp buradan Iskenderun'a demiryolu ile, aynı şekilde Mazıdağın'dan Diyarbakır'a karayolu ile buradan ise Samsun'a demiryolu ile ulaştırmanın yolları aranmalıdır. Bunun için ise, demiryolu hatlarının daha rantabil hale getirilmesi gereklidir.

Mardin'de tarıma dayalı yeni sanayiler oluşturulmalıdır. Bölgenin buğday üretiminin %20'sinin bu ilden geldiği ve öncelikli sulama projelerinin bu il içinde bulunduğu göz önüne alınırsa un fabrikalarının, çeşitli tahılların üretimi arttığında ve soya fasülyesi yaygınlaşmaya başladığında

da tohum temizleme tesislerinin kurulması zorunluluk haline gelecektir.

Mardin, şu anda bölgenin en büyük kayısı üreticisidir. Ayrıca üzüm üretimi de Diyarbakır ve Gaziantep'in hemen ardındadır. Bu yüzden bir meyva suyu üretim tesisi kurulmalıdır.

GAP sonunda ilde yaklaşık 100 000 hektara yakın alanda pamuk ekimi yapılacaktır. Bu yüzden çırçır ve pamuk ipliği üretimi desteklenmelidir. Ayrıca et kombinası, tavuk eti, kurutulmuş meyva, buğday unu sanayicileri ve el halıları üretimi desteklenmelidir.

Siirt'in en önemli ekonomik faaliyetleri hayvancılık ve ormancılıktır. İlin en büyük ekonomik problemi, bu faaliyetlerin planlı ve örgütlü bir şekilde yürütülememesi ve buna bağlı olarak gelişme kaydedilememesidir.

Siirt'in kuzeydoğu sınırında yaklaşık 700 000 Ha.'lık bir alanda odun üretimi için orman sanayinin kurulması mümkündür. Bu sanayi, sistemli bir şekilde geliştirilmelidir.

İldeki hayvancılığı geliştirme programına bağlı olarak et işleme tesislerinin başarıya ulaşması için, kurulacak bu tesislerin sağlık şartlarını temin etmesi ve ürün çeşitleni arttırması gereklidir. Bu tesislerin gelişebilmesi için, veteriner hizmetlerinin iyileştirilmesi, hijyenik şartlarda hayvan kesimi, kalite standartlarının kontrolü, pazarlama imkanlarının oluşturulması, kesimhanelerin ve taşıma araçlarının soğutma sistemleri ile donatılması, plastik kaplarla vakumlu ambalajlamanın sağlanması ve tüm bunlar için ise finansal destek sağlanması gerekmektedir. Ayrıca tüm bölgede olduğu gibi un fabrikalarının desteklenmesi gerekmektedir.

Yılda 25 000 ton kütlü pamuk üretilen Şanlıurfa'da bu miktar, Urfa-Harran sulama projesi sonunda birkaç kat artacaktır. Böylece stratejik sanayi olarak belirlenen tekstil ve hijyenik ürünler sanayilerinin hammaddelerini sınırlayan hiç bir problem kalmayacaktır. Bununla beraber çırçır, pamuk ipliği, merserize pamuk ipliği sanayilerinin de desteklenmesi gerekecektir. Bunlara ek olarak hidrofıl pamuk, gazlı bez ve dokunmamış kumaş gibi hijyenik ürünler de üretilmelidir. Ayrıca hijyenik ürünlerde kullanılacak girdilerin ağırtılması için çok miktarda temiz suya ihtiyaç duyulacaktır. İleride böyle bir problemle karşılaşılmasın için temiz su için çalışmalar şimdiden başlatılmalıdır. Bir ton hijyenik ürün için on ton temiz suya ihtiyaç duyulduğu göz önüne alınırsa, konunun önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır.

İldeki diğer sanayilerden TSEK'e ait süt işleme tesisi pazar ve girdi problemleri nedeniyle çalışmamaktadır. Ayrıca EBK'nın et kombinası, tavuk eti sanayi, kurutulmuş meyva sanayi, meşrubat şişeleme gibi sanayilere de destek gereklidir. Maden kaynaklarının özel sektöre işletilebilmesine dair son zamanlarda çıkarılan yasalara rağmen, bu sektörde müteşebbüsün yönlendirecek ve rehberlik edecek çalışmaların yapılmaması, bu sektörün gelişmesini engellemektedir. Bu yüzden maden kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi

için özel sektör daha fazla teşvik edilmelidir. Bu amaçla maden yatakları ve sondaj sonuçlarına ait veriler, özel sektörün kolayca kullanılabilmesi için derlenmelidir. Ayrıca müteşebbüsler için gerekli izin alma ve kredi sistemleri geliştirilmelidir.

Müteşebbüsler için derlenecek veriler, Landsat uydu görüntülerinin yorumlanması, havadan manyetik tarama, jeolojik tarama, yerçekimi taraması veya jeo-kimyasal taramalar ile elde edilmelidir. Derlenen bu veriler ileride maden kaynaklarının haritalarının çıkartılmasında da faydalı olacaktır.

3.3.Sosyo-Kültürel Çevre Problemleri

Sosyo-kültürel çevre, diğer makro çevre faktörlerini de çevreleyen bir faktördür. Toplumun sosyal ve kültürel değerlerinin, geleneklerinin, göreneklerinin, değer hükümlerinin, eğitim seviyelerinin, yaşam biçimlerinin ve inançlarının işletmelerin pazarlama faaliyetlerini etkilemesi doğaldır.

Bu faktörün bölgede oluşturduğu problemlerden biri, bölgenin feodal bir yapıya sahip olmasıdır. Belli yörelerde farklı farklı aşiretlerin gözardı edilemeyecek bir nüfuza sahip olmaları, bölgede görünmez gümrük duvarlarının oluşmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden yörenin müteşebbüsleri kendi bölgelerinde faaliyet göstermeyip altyapı ve çevre faktörü bakımından daha elverişli bir yapıya sahip olan batıya yönelmişlerdir.

3.3.1.Mekânsal Yapılanma Problemleri

Bölgedeki kentsel problemlerin iyi analiz edilebilmesi için bölgedeki illerin kentsel kademelenmesi ve GAP sonunda bu kademelenmenin nasıl olacağının iyi tahmin edilmesi gerekmektedir.

Bölgede günümüzde Gaziantep 6. kademe (Üst bölgesel), Diyarbakır 5. kademe (Bölgesel), Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Batman 4. kademe (Alt bölgesel) ve Şırnak 3. kademe (En alt bölgesel) olarak kademelenmektedir. Bölge 7. kademe (En üst bölgesel) ilişkilerde İstanbul'a bağlıdır. Gaziantep 6. kademe kent olmasına rağmen, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa bölge dışındaki Adana'nın etkisi altındadır.

Adana'nın Gaziantep'e göre avantajları, çok daha gelişmiş olması, ulaşım imkanlarının daha iyi olması ve dış limanlara daha yakın olması olarak gösterilebilir. Bu gibi faktörler, 6. kademedan talep edilen malların maliyetlerinin, Adana'da daha düşük olmasına sebep olmaktadır.

Bununla beraber Gaziantep, Diyarbakır'la birlikte çevreye 5. kademedan mal ve hizmet sunabilmektedir. Ancak GAP sonunda Diyarbakır'ın da 6. kademedan bir kent olarak, çevre illeri etkilemek bakımından Gaziantep'le bir rekabete girmesi beklenmektedir. Mardin ve Şanlıurfa'nın da 5. kademedan birer kent olması muhtemeldir.

Mevcut problemler ve GAP sonunda oluşabilecek problem-

ler, bu kademelenmeye göre çözülmeye çalışmalıdır. Bu kapsamda,

- Geliştirilmesi gerekli kentlerin ve bunların temel fonksiyonlarının tanımı,
- Yeni kurulacak yerleşim birimlerinin saptanması,
- Gelişmesinin sınırlandırması gerekli kentlerin belirlenmesi
- Metropolitane merkez ve bölge merkezlerinin etki alanlarının ve değişen yapılarının belirlenmesi,
- Özel konumları dolayısı ile yeni fonksiyonlar yüklenecek merkezlerin tanımlanması,
- Tarımsal depolama merkezleri ile depolama sisteminin oluşturulması, kırsal hizmet birimlerinin bu sistemle ilişkilerinin araştırılarak, kırsal alandaki yerleşim düzeninin belirlenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda GAP Bölgesinin 61 ilçeye ayrılarak, her ilçenin aktivitelerinin tesbit edildiği ve bölgenin üretim için 10, dışsatım için 15 bölgeye ayrıldığı, GAP 21. Koordinasyon Kurulu Toplantısında bildirilmiştir.

GAP, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısına bağlı olarak şekillenmiş yerleşim düzeninde yeni ayrıcalıklar oluşturacak ve sulama alınının içinde, dışında ve sınırında olmak üzere yerleşim merkezlerini farklı şekilde etkileyecektir.

Bölgedeki 3 610 yerleşim merkezi içinde küçük yerleşmeler daha fazladır. Son 25 sene içinde 2 000 kişiden az yerleşmeler %64'ten %44'e inmiş, 50 000 kişiden fazla olan yerleşmeler ise %14'ten %31'e yükselmiştir. Nizip, Siirt, Kilis, Adıyaman, Batman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep gibi merkezler bu dönemde yılda ortalama %5.3 gibi büyük bir nüfus artış hızına sahiptirler. Bölgenin diğer yerleşmelerinde ise bu oran, aynı dönemde yılda %2.2 gibi bir yüzdeye sahiptir.

GAP sonunda sulamanın etkisiyle Batman, Kızıltepe ve Viranşehir'de de büyüme hızının artması beklenmektedir.

Anlaşıldığı gibi kentsel yerleşmelerin iki önemli problemi vardır. Bunlar, hızlı nüfus artışı, dolayısı ile karşılanamayan hizmet talebi ve, dağınık yerleşmelerin çok olması sebebiyle hizmet arzının güçleştirilmesidir.

Günümüzde nüfus artışının sebebi, aile planlamasının uygulanamayışıdır. Ancak GAP sonunda bu problemi etkileyen diğer bir faktör ise ekonominin canlanmasıyla oluşacak nüfus yoğunlaşması olacaktır. Halbuki diğer bir problemi oluşturan dağınık yerleşmeleri önlemek için ise kümesel yerleşmeler çözüm olarak önerilmektedir. Bu ise doğal olarak nüfus yoğunlaşmasını arttıracaktır. Bir problemi çözüm-lerken diğer problemi daha da zorlaştırmamak için aradaki ince çizgiyi iyi tayin etmek gerekmektedir. Bunun için bölgede makro ve mikro düzeylerde, kentsel planlama yapılmak zorundadır.

Bu planlarla gerçekleştirilecek kümesel yerleşme dokuları ile çeşitli kırsal altyapıların daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesine imkan verilecektir. Elektrik dağıtım ve telekomünikasyon kapasitesinin daha verimli bir şekilde yaygınlaştırılması mümkün olacak, yeterli içme suyu sağlan-

ması planlanabilecektir. Bunlarla beraber kırsal altyapıda öncelik, kırsal yol ağının genişletilmesine ve yeni sulama projeleri sonucu ortaya çıkacak drenaj hizmetlerinin sağlanmasına verilmelidir.

Bu planların uygulanabilmesi için merkezi hükümetin elinde ki birçok yetki ve sorumluluk, yerel idarelere devredilmelidir. Ancak yerel idarelerin planlama, mali yönetim, personel ve insan gücü kapasiteleri son derece sınırlıdır. Bu alandaki insan kaynaklarının geliştirilmesi için geniş bir program yapılmalıdır. Mahalli idarelere emlak vergilerinin devredilmesiyle ellerine önemli mâli kaynaklar geçmekle birlikte, mâli güçleri yeterli seviyeye ulaşmış değildir. Bunun için yerel yönetim gelirlerinin çok arttırılmasına ihtiyaç vardır. Buna bağlı olarak aşağıdaki önlemler gözönüne alınmalıdır.

- Genel bütçeden sağlanan mâli destek arttırılmalı, bölgedeki özel kentsel projeler için tahsis edilmelidir.
- Belediyelere özel faiz indirimli krediler sağlanmalıdır.
- Kısa vadeli birikmiş borçlar konsolide edilip, yeni bir takvime bağlanmalıdır.
- Belediyelere ait fonlar, GAP'ta her an kullanılmaya hazır olabilmesi için ayrı hesaplara toplanmalı ve bütçe dışı fonlarla takviye edilmelidir.
- Yerel yönetimler, aktiflerinin yeniden değerlendirilmesi çabalarında mümkün olduğunca etkili olmalı, borçları için yeterli karşılık sağlamaya ve yeni gelir kaynakları bulmaya yönlendirilmelidir.
- Belediyeler kendi projelerini hazırlamaya teşvik edilmelidir. Bunun için dışarıdan profesyonel yardım alınmalıdır.

Bunlarla birlikte önemli kent merkezlerinin planlanması, aşağıdaki ilkelerle geliştirilmelidir.

1) Plan, fiziki yapıları ve arazi kullanımını kapsayan bir fiziki plan olmaktan çok, GAP'ın öngördüğü bölgesel kalkınma çerçeveleri içinde, kentsel gelişmenin sosyo-ekonomik çerçevesini açıklığa kavuşturmalıdır. Kentsel gelişmenin amaçları ve temel stratejisi bu çerçevelere göre belirlenmelidir.

2) Plan, gerçekçi ve uygulanabilir olmalıdır. Maliyet tahminleri ve uygulama aşamaları da plana dahil edilmeli ve programların insan, mâli ve diğer kaynak ihtiyaçları, mevcut imkanlarla dikkatli bir şekilde karşılaştırılmalıdır.

3) Plan, özel sektör kaynaklarının seferber edilmesi ve özel sektör faaliyetlerine yol gösterilmesi için alınması gereken önlemleri de belirlemelidir. Bu önlemler arasında, arazi kullanımının kontrolü, kullanıcılardan alınacak katılım payları, çevre yönetmelikleri, inşaat kaideleri vd. bulunacaktır.

4) Kentsel planlama ve planın güncelleştirilmesi için, temel verilerin toplanması ve yapılandırılması süreci kurulmalıdır. Kentsel planlama ile çözülmeye çalışılacak problemlerden başlıcaları iller itibarıyla şöyle sıralanabilir;

Şanlıurfa'da köy ve şehirlerde sosyal hizmet seviyeleri, ülke ortalamasına oranla düşüktür. Bu ise sulamanın temel edeceği muhtemel gelişmeye rağmen bölgeden dışarı göç-

lerin geri dönmesini engelleyecektir. Bu yüzden Şanlıurfa Su ve Kanalizasyon Projesi, kademeli olarak uygulanmalı ve öncelikle mevcut tesislerin rehabilitasyonu yapılmalıdır. Şanlıurfa Kentsel Gelişme Projesi'nin ilk safhasında ise, turizm ve sanayi faaliyetleri için yol ve haberleşme tesisleri iyileştirilmelidir. Bunlar için öncelikle kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır.

Gaziantep'te halihazırda su sıkıntısı mevcuttur. Arazi kullanımı ise kentleşme, sanayileşme ve tarım arasında gelişkilere yol açacak kadar sınırlıdır. Gaziantep'te kent su ve kanalizasyon şebekesi öncelikle iyileştirilmelidir. Adıyaman-Göksu-Araban Projesi FE., Gaziantep Belediye suyu temini için yeniden gözden geçirilmelidir.

Siirt'te devam etmekte olan su şebekesi inşası bir an önce bitirilmeli ve kanalizasyon tesisi projesi başlatılmalıdır. Aynı paralelde Diyarbakır Kentsel Gelişme Projesi de uygulamaya geçirilmelidir.

Bölgedeki tüm yerleşmelerde su ve kanalizasyon şebeke ihtiyacı ağırlıklıla hissedilmektedir. Bugün bölgede sadece dört kentin kanalizasyonu bitmiştir, ve sadece birinde arıtma tesisi bulunmaktadır. Bu altyapıların eksikliği bölgenin iklim özellikleri nedeniyle büyük sağlık sorunları doğurmaktadır. Tüm bu problemlerin halli için bölgede, GAP İdaresi ve Yerel Yönetim Koordinasyonu ile makro düzeyde öncelikli altyapı programı hazırlanmış ve bu programla 10 içme suyu, 19 kanalizasyon projesi için 1992 fiyatlarıyla 534.5 Milyar TL'lik iş, Mayıs 1992'den itibaren ihalelere açılmaya başlanmıştır.

Bu program ile Şanlıurfa Karakoyun deresi ıslahı için 4 Milyar TL, geçekond ıslah ve yasallaştırma alanı kanalizasyon ve içme suyu şebekesi için 10 Milyar TL, Yeşilli'de trafik ve kanalizasyon için 800 Milyon TL, Şirvan içme suyu ve kanalizasyon inşaatı için 200 Milyon TL, Diyarbakır mevcut isale hattı için 2.5 Milyar TL, Adıyaman arıtma tesisi için 13.5 Milyar TL'lik kaynak temin edilmiştir. Ayrıca içme suyu ve kanalizasyon projeleri uygulanacak diğer kentler aşağıdadır.

Projeler için ayrılan kaynaklar Milyar TL cinsindendir.

<u>İçme Suyu Proj.</u>	<u>Kanalizasyon Projeleri</u>	<u>Kan. ve Arıtma Tes.</u>
Şanlıurfa = 10	Bozova = 4	Akçakale= 10
Bozova = 3	Ceylanpınar= 7	Kurtalan= 4
Ceylanpınar= 3	Gaziantep = 8.5	Şırnak = 5.6
Mardin = 1	Eruh = 0.4	
Samsat = 2	Silvan = 10	
Gaziantep = 8.5	Sason = 0.65	
İslahiye = 0.4	Araban = 4	
Yavuzeli = 0.1	İslahiye Ek= 0.5	
	Yavuzeli Ek= 0.4	
	Kâhta = 15	

Ancak Mardin, Gaziantep ve İslahiye içme suyu projeleri için yeterli kaynak temin edilememiştir. Mardin içme suyu projesinin tamamı için 1992 fiyatları ile 400 Milyar TL'ye ihtiyaç olmasına rağmen 1 Milyar TL, Gaziantep projesi için 69.6 Milyar TL gerekli iken 8.5 Milyar TL ve

İslahiye içme suyu projesi için 29.8 Milyar TL gerekli iken sadece 400 Milyon TL ödenek ayrılmıştır. Tablo-52'de bölgedeki içme suyu maliyetleri gösterilmiştir.

Ayrıca Hasankeyf ilçesinin yeniden iskanı için seçilen alternatif alanlar hakkında çeşitli kamu kuruluşları sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değerleri de gözönüne alarak görüş bildirmeli ve bu iskan projesi, bir an önce uygulamaya sokulmalıdır.

Bölgenin en büyük problemlerinden birisi konut problemidir. Bölgede nüfus artışı ve GAP sonu nüfus yoğunlaşması sebebi ile 2005'e kadar 100 000 yeni konutun inşası

TABLO-52: İçme Suyu Maliyet Tahminleri (1992 Fiy., Milyar TL)

İller	Maliyet
Adıyaman	68.96
Besni	1.84
Gölbaşı	96.41
Kahta	32.67
Diyarbakır	698.07
Çermik	32.67
Bismil	33
Ergani	52.39
Silvan	76.17
Gaziantep	69.66
Araban	8.4
İslahiye	29.87
Nizip	39.67
Kilis	143.68
Mardin	402.31
Silopi	28.92
Derik	17.2
Midyat	385.66
Cizre	21.69
Kızıltepe	176.11
Nusaybin	27.86
Siirt	832.77
Şırnak	50.11
Kurtalan	6.26
Kozluk	46.96
Batman	17.41
Şanlıurfa	7.83
Akçakale	17.24
Suruç	5.87
Ceylanpınar	15.32
Birecik	57.84
Viranşehir	20.89
Siverek	293.75

Kaynak: İller Bankası

* DSİ Programında

** İnşaatı Tamamlanmış

TABLO-53: Konut Yatırım İhtiyacı (1992-2005) (1992 Fiyatlarıyla, Milyar TL)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Konut ihtiyacı	78 701	83 302	87 902	92 502	100 611	108 719	116 827	124 935	133 043	141 151	149 259	153 367	165 475
Ek ihtiyacı	4 600	4 600	4 600	4 600	8 108	8 108	8 108	8 108	8 108	8 108	8 108	8 108	8 108
Yatırım	134.4	134.4	134.4	134.4	237.5	237.5	237.5	237.5	237.5	237.5	237.5	237.5	237.5

Kaynak: 5. Beş Yıllık Plan, Bölgesel Kalkınma O.t.k. Raporu, DPT, 1984

gereklidir. Bu yatırım için 1992 fiyatları ile 2.673 Trilyon TL'ye ihtiyaç vardır. Tablo-53'te bu yatırım zamanlaması görülmektedir.

3.3.2.Eğitim Problemleri

Eğitim problemlerinin iyi analiz edilebilmesi için I.Bölümde, eğitimi içeren konu 1.3.1.'in gözden geçirilmesinde fayda vardır. "supra., s.23"

Konu 1.3.1.'den de anlaşılacağı üzere bölgenin eğitim problemleri bir hayli önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu yüzden hizmet seviyeleri açısından bölgenin ülke ortalamasıyla arasındaki açığı kapatması için, devlet bütçesinden eğitim hizmetlerine adil bir pay ayırarak iyileştirilmesine öncelik tanınmalıdır. Bölgede 2005'te en azından, bugünkü ülke ortalamalarına ulaşılmış olmalıdır.

Yaygın eğitim teşvik edilmelidir. Ders programları ve müfredatlar gözden geçirilmeli ve bölgenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilmelidir. Bu amaçla yakın zamanda bir araştırma yapılarak, işlenmesi mümkün konular belirlenmelidir.

Bölgedeki açığı kapatmak için 1992'de hedeflenen ilk ve ortaokul derslik sayısı Tablo-54'te verilmiştir.

Bölgede 1992'de 27 417 ilkokul dersliğine ihtiyaç varken aynı dönemde 28 076 derslik mevcuttur. 659 derslik fazlası olmasına rağmen bölgedeki nüfus yapı ve yoğunluğunun bir hayli dengesiz olması sonucu hiç öğrencisi olmayan dersliklerin yanı sıra 70-80 kişilik dersliklere de rastlanmaktadır. Bunun diğer bir sebebi ise öğretmensizliktir. Rasyonalizasyonun olmadığı bölgede 659 derslik fazlası olmasına rağmen, 241 adet dersliğe daha ihtiyaç vardır. Atıl durumdaki en fazla derslik Şanlıurfa'da ardından ise Adıyaman'da bulunmaktadır. Bununla beraber 1992'de hedeflenen dersliklerin yanı sıra Diyarbakır'da 35, Gaziantep'te 92 ve Mardin'de 114 dersliğe ihtiyaç vardır. Bu yüzden hedef kit-
le, tesislerin yeri ve kompozisyonu gibi konular açıklığa kavuşturulmalıdır.

TABLO-54: 1992 Okullaşma Hedefi (Derslik)

İller	İlkokul	Ortaokul
Adıyaman	140	175
Diyarbakır	604	375
Gaziantep	628	535
Mardin	282	265
Şanlıurfa	440	405

Kaynak: GAP Bölgesi Gelişme Planı Çalışması, Emsa Etüd Müşavirlik Sanayi A.Ş. Ankara

Tablo-55'te 2002'ye kadar derslik ihtiyacı verilmiştir.

Uzun vadede büyük bir yüksek öğrenim kuruluğu kurulmalıdır. Bu kuruluş, tamamen yeni olabileceği gibi, mevcut bir üniversiteyi temel alarak da kurulabilir. Nitekim bu amaçla çekirdeğini Şanlıurfa Ziraat Fakóltesinin oluşturacağı Harran Üniversitesi planlanmış ve inşası için üç milyar TL ödenek ayrılmıştır. Ancak bu üniversite için

TABLO-55: 1992-2002 GAP Bölgesi İlkokul Derslik İhtiyacı

İller	1992-1997	1997-2002
Adıyaman	164	71
Diyarbakır	1 130	833
Gaziantep	808	713
Mardin	119	148
Siirt	360	499
Şanlıurfa	1 782	203

finans kaynakları arttırılmalıdır. Bu üniversitede yerli ve yabancı öğrencilere lisansüstü öğrenim imkanı verilmelidir. CIMMYT ve IRRI gibi araştırma enstitüleri ile uluslararası yardım kuruluşlarıyla ilişkiler kurulmalıdır. Bu kurumun ihtisas konuları arasında sulama teknolojileri ve Ortadoğu ticaret ve politika araştırmaları bulunabilir. Kuruluş, uluslararası sahada ün kazanmış araştırma merkezi haline gelmeyi hedeflemelidir.

Bunun yanı sıra bölgedeki mevcut üniversitelerin geliştirilmesi, bölgeye nitelikli personel temini probleminin en iyi çözümüdür. Gaziantep ve Dicle Üniversitelerinin kapasitelerinin arttırılması ve yeterli sayıda nitelikli öğretim üyesi temini için ilgili kuruluşlara her türlü katkı sağlanmalıdır. Nitekim Dicle Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sedat Arıtürk, özellikle üniversitesi için olmak üzere bölgedeki üniversitelere öğretim görevlisi temini açısından başka imkanların da ortaya çıkarılmasının gerekliliğini bildirmiştir (25).

Yüksek öğrenimde 18-21 yaş çağ nüfusunun okullaşma oranı bölgede Açık Öğretim hariç, 1988'de %8.3'tür. Bu oranın 2000'e kadar %12'ye çıkarılması gereklidir. Ülke genelindeki 1988 okullaşma oranını 2005'te bölgede yakalayabilmek için, bölgedeki yüksek öğretim kapasitesinin 35 000 olması gerekmektedir. 2005 ülke ortalamasını yakalayabilmek için ise 50 000'in üzerin çıkarılması lazımdır.

Bölgede günümüzde iki üniversitede toplam 10 500 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu iki üniversitenin kapasiteleri 12-15 bine çıkarılmalıdır. Harran Üniversitesi ise asgari 10 000 öğrenciye göre planlanmalıdır. Bu üniversitede 700-1 800 öğretim görevlisine ihtiyaç duyulacaktır. Bu yüz-

(25) Dicle Ün. Rektörü Prof. Dr. Sedat Arıtürk, "21. GAP Koordinasyon Kurulu Toplantı Tutanağı", Şanlıurfa, 27 Şubat 1992

TABLO-56: Eğitim İçin Sabit Yatırım Harcamaları Tahminleri, 1990-2005

Okullar	Nüfus Dağılımı	Okul Çağı Nüfusu (1000)	Okullaşma Oranı	Öğrenci Sayısı (1000)	Sınıf Başına Öğrenci	Mevcut Derslik Sayısı	Sınıf İhtiyacı 2005	Eklenecek Derslik Sayısı	Birim Başına Yatırım Milyon TL	Yatırım Milyar TL	Ayarlanmış 1992 Yıl Ortası Fiyatı Milyar TL
(Senaryo A)											
Okul öncesi Eğitim	0.12	1 114.08	0.1	111.41	25	600	4 456	3 856	34.832	134.323	149.744
İlkokul	0.15	1 346.18	1	1 346.18	40	28 076	33 655	4 943	139.328	653.937	767.84
Ortaokul (Genel)	0.08	696.3	0.6	417.78	80	1 891	5 222	3 331	139.328	464.137	517.42
Ortaokul (Teknik)			0.2	139.26	70	238	1 989	1 751	278.656	488.047	544.075
Lise (Genel)	0.07	640.6	0.21	134.53	60	815	2 242	1 369	208.992	286.128	318.987
Lise (Teknik)			0.19	121.71	35	11 147	121 713	102 706	13.932	1 430.989	1 595.266
Yüksek Öğretim	0.08	752	0.12	90.24		11 000	90 240	79 240	55.731	4 416.193	4 923.564
Toplam		4 549.16		2 361.11						7 908.575	8 816.48
(Senaryo B)											
Okul öncesi Eğitim	0.12	937.36	0.1	98.74	25	600	3 949	3 349	34.832	116.668	130.061
İlkokul	0.15	1 193.06	1	1 193.06	40	28 076	29 827	1 116	139.328	155.42	173.263
Ortaokul (Genel)	0.08	617.1	0.6	370.26	80	1 891	4 628	2 737	139.328	381.376	425.158
Ortaokul (Teknik)			0.2	123.42	70	238	1 763	1 525	278.656	424.991	473.78
Lise (Genel)	0.07	567.73	0.21	119.22	60	815	1 987	1 114	208.992	232.83	259.559
Lise (Teknik)			0.19	107.87	35	11 447	107 869	88 862	13.932	1 238.812	1 380.234
Yüksek Öğretim	0.08	666.47	0.12	79.98		11 000	79 976	68 976	55.731	3 844.413	4 285.434
Toplam		4 032.72		2 092.54						6 393.523	7 127.499
(Senaryo C)											
Okul öncesi Eğitim	0.12	937.08	0.1	93.71	25	600	3 743	3 143	34.832	109.662	122.251
İlkokul	0.15	1 132.3	1	1 132.3	40	28 076	28 308	0	139.328	0	0
Ortaokul (Genel)	0.08	585.68	0.6	351.41	80	1 891	4 393	2 502	139.328	348.538	388.55
Ortaokul (Teknik)			0.2	117.14	70	238	1 673	1 435	278.656	399.972	445.888
Lise (Genel)	0.07	538.32	0.21	113.15	60	815	1 886	1 013	208.992	211.683	235.984
Lise (Teknik)			0.19	102.38	35	11 447	102 376	83 369	13.932	1 161.566	1 294.914
Yüksek Öğretim	0.08	632.53	0.12	75.9		11 000	75 903	64 903	55.731	3 617.155	4 032.408
Toplam				1 985.98						5 848.581	6 519.998

Kaynak: DPT

Not: Teknik liseler ve yüksek öğretim yatırımları, öğrenci başına tahmin edilmiştir. İkili tedarikat, ortaokullar için ₺100, genel liseler için ₺50'dir.

den öğretim elemanları yetiştirilmeli ve teşvik edilmelidir. 2005'e kadar eğitim sektöründe yapılması gerekli yatırımlar Tablo-56'dadır.

3.3.3.Sağlık Problemleri

Hızlı nüfus artışı diğer sosyal hizmetler gibi, sağlık hizmetlerinin de yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Özellikle Diyarbakır ve Şanlıurfa'da sağlık problemleri artmaktadır. Dengesiz beslenme, neredeyse bir problem olmaktan çıkıp doğal hale gelmiştir. Kentlerdeki içme suyu ve kanalizasyon tesislerinin yetersizliği bu problemlerin büyümesine yol açmaktadır.

Bölgede çocuk doğumlarına paralel olarak, çocuk ölümleri de bir hayli yüksektir. Ailelerin eğitim seviyelerinin kırsal kesime doğru iyice düşmesi çocuk hastalıkları ile mücadeleyi aynı oranda zorlaştırmaktadır. Bu yüzden özellikle ve öncelikle kırsal kesimlerde okullar, gezici sağlık ekiplerince sağlık taramalarından sürekli ve periyodik olarak geçirilmelidir.

Bölgedeki sağlık merkezlerinde bulunan 5 026 yatağa ek olarak bin tanesi üniversite yatağı olmak üzere toplam 2652 yatağa sahip sağlık merkezlerinin inşaatı devam etmektedir. Ancak tüm bu yataklar haricinde toplam 11 845 yatağa daha ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilebilmesi için 1992 fiyatları ile 1.732 Trilyon TL gereklidir. Bölgede var olan ve inşası devam eden 1 502 sağlık ocağı ve 257 dispansere ek olarak 154 dispansere daha ihtiyaç vardır. Bu yatırım için gerekli kaynak ise 1992 fiyatları ile 161.924 Milyar TL civarındadır.

Problemlerin gözülebilmesi için eğitim sektöründe olduğu gibi sağlık sektörüne de finansal öncelik tanınmalı ve sağlık personeli sayısı ve kalitesi arttırılmalıdır.

3.3.4.Turizm Problemleri

Turizm kaynakları oldukça zengin olan GAP Bölgesi'nin turizm sektöründen aldığı katma değer oldukça düşük olup GSBH'ya katkısı %0.3 civarındadır. Bunun başlıca sebepleri ulaşım, haberleşme ve konaklama tesislerinin yetersizliği turizm materyellerinin tanıtılmaması ve sektörün organize olamamasıdır.

Bölgedeki her ilin turizm kaynaklarının zengin olmasına karşın Şanlıurfa, potansiyel turizm kaynakları sebebiyle bölgenin merkezi olmaya adaydır. Bu yüzden Şanlıurfa'da bir turizm enformasyon merkezi geliştirilmelidir. Ceylanpınar Tarım İşletmesinde, iç turizme yönelik tesislerin, mesela bir geyik parkının, ocak vb. gereçlerle donatılmış bir piknik alanının, yürüyüş yapılabilecek ve bisikletle gezilecek bir ormanın kurulması veya geliştirilmesi ile amatör balıkçılığın teşviki gibi faaliyetler uygulanmalıdır. Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır'dan günübirlik otobüs turları ile bu alanda iç turizm canlandırılabilir. Ayrıca bu alanda uluslararası düzeyde bir konferans ve dinlenme merkezi kuurla-

bilir (26).

Şanlıurfa Gecekondulaştırma-Altyapı Projesi çerçevesinde SİT alanları ile ilgili bir proje hazırlanmalıdır. Bu proje Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu gözetiminde uygulanmalıdır.

Gaziantep'te turizmin mevcut imkanları, kalkınmak için dikkate alınması gereken faktörlerdir.

Siirt'teki turistik gelişme ise mevcut altyapıların ve sosyal hizmetlerin yetersizliği açısından uzun vadede ele alınmayı gerektirmektedir.

Adıyaman Nemrut dağı ve diğer tarihi eserler itibarı ile turizm potansiyeli en zengin olan ildir. Atatürk baraj gölü turizm ve balıkçılık açısından ek imkanlar oluşturmaktadır.

Kuzeyde rezervuar üzerindeki Atatürk geçidi FE., turizm yönünü de dikkate alarak yapılmalıdır. Baraj gölü çevresindeki alan, bir eğlence-dinlenme merkezi haline getirilmelidir. Burada bir turizm enformasyon merkezi kurulmalıdır. Ayrıca turizmin gelişmesine ait kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır. Milli park olarak ayrılan Nemrut dağı uluslararası alanda iyi tanıtılmalı ve güvenlik kesinlikle sağlanmalıdır.

Diyarbakır'da, şehrin surları zamanla yıpranmış olmasına rağmen il ve yerel yönetim imkanları ile restorasyon yapılmaktadır. Bu yüzden bu gibi problemler GAP kapsamında çözümlenmelidir.

Ergani-Hilar mağaraları, Yavuzeli-Kasaba köyü ve İslahiye-Yesemek köyü turizm yolları yapılmalıdır.

Turizm problemlerinin çözülebilmesi için;

1) Kültür ve Turizm Bakanlığı ve yerel ve yabancı turizm şirketlerinin işbirliğiyle, bir turizm kaynakları envanteri hazırlanmalıdır. Nitekim bu konuda Bakanlıkça çalışmalar başlatılmış olup, GAP Bölgesi Turizm Envanteri kapsamında Siirt ve Şırnak'a ait raporlar Bakanlığa sunulmuştur. Bu kaynakların kapsamlı bir incelenmesi gerçekleştirilmeli, tarihi kalıntıların restorasyonu için bir eylem programını da içeren, geniş bir yol gösterici çerçeve oluşturulmalıdır. 2) Otel işletmeciliği ve servisi, tur düzenleyicileri ve seyahat acentaları için gerekli turizm personeli, Bakanlık ve TURSAB tarafından eğitilmelidir.

Bu faaliyetlerin organize ve koordineli bir şekilde uygulanmasıyla 2005'e kadar, turizmin bölgede GSBH'ya katkısı %0.3'ten %6'ya çıkabilecektir. Bölgede elde edilecek döviz girdisi 14.3 Milyon Dolardan 95 Milyon Dolara çıkacaktır.

3.4. Politik ve Hukuki Çevre Problemleri

Politik ve hukuki çevre faktörleri, makro dış çevre faktörleri arasında en fazla kontrol edilebilme imkanı olan çevre faktörüdür. Bu faktörlere genellikle hükümetler sebep olduğundan, müteşebbüslerin dernekleri vasıtasıyla kurulan

lobiler sayesinde bu çevre faktörleri etkilenebilir.

Genel veya yerel otoriteler, yaptıkları kanunlar, kanun hükmünde kararname, tüzük ve yönetmelikler ile pazarlama faaliyetlerinin sınırlarını ve yönlerini çizerler.

Gösterilen faaliyetlerin alanına bağlı olarak, politik ve hukuki çevre faktörünün etkileri de çeşitlidir. Başlıcaları para ve kredi politikaları, çevre koruma, toplum sağlığını koruma vb.'dir.

Bölgedeki politik ve hukuki problemlerin iyi analiz edilebilmesi için, bu problemlerin gruplandırılması gerekmektedir. Bu gruplandırma ise, idari problemler, hukuksal problemler, siyasal problemler ve uluslararası problemler olarak yapılabilir. Ancak birbirlerine karışmış bu problemlerin sınırlarını kesin çizgilerle çizmek mümkün değildir.

İdari problemler incelendiğinde, bölgedeki imalat sanayinin gelişmesini engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla alınması gereken idari tedbirler, genellikle yatırım teşvikleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak GAP Bölgesinde hükümetler tarafından çıkarılan kanun vb. etkileyici faktörlerin başlıcaları şunlardır. Kalkınmada öncelikli I. ve II. dereceli merkezlerin belirlenmesi, buralarda yatırım yapacaklara kredi önceliği verilmesi ve sağlanması, vergi muafiyeti ve indirimlerinin uygulanması, buralarda görev yapacak ve diğer çevre faktörlerini de etkileyecek kamu personeline, tazminat vb. güdüleyici primlerin verilmesi ve buralarda yatırım yapacak müteşebbüslerin sermayelerine ve yatırımlarına çeşitli açılardan yardım edecek olan EKA'nın kurulması vb.'leridir.

Yukarıdaki paragrafta bölgede uygulanan yatırım teşvikleri genel hatlarıyla ifade edilmiştir. Bununla beraber bu tür teşvikler 1960'lardan beri beş yıllık kalkınma planlarında bölgeler ve alt sektörler itibarıyla uygulanmıştır. Bunlar;

- Gelir ve kurumlar vergisi indirimleri,
- Sermaye malları ithalatında gümrük tarifesi ve gümrük vergisi ertelenmesi, indirim veya muafiyetleri,
- Düşük faizli kredi kullandırılmalarıdır.

1960-80 arasındaki imalat sanayinin gelişmesi için hükümetlerin izlediği genel ekonomik politikalar, düşük kredi faizleri, koruyucu önlemler, düşük döviz kuru politikaları, girdilerde devlet sübvansiyonu gibi uygulamalardan ibaretti. Bu teşvikler döviz ve kredi tahsisatı gibi ulusal ekonomik kalkınma politikalarının darboğazlarını geçici bir süre rahatlatmıştır.

1980'den itibaren ekonomiyi stabilize etmek için ekonomik politikada bir dizi reform yapılmıştır. Bu reformlar şunlardır;

- Türk Lirasının devalü edilmesi ve döviz kurlarının günlük ayarı,
- Kredi sübvansiyonları, ihracat yatırımlarında ithal girdilere öncelikli ve gümrüksüz giriş hakkı, vergi iadeleri, ruhsatsız ihracat ve serbest fiyat, mevzuatın kolaylaştır-

rılması ve idarenin merkezileştirilmesi gibi daha büyük ihracat teşvikleri,

- Kota listesinin kaldırılması, ithalat serbestisi, ithalat teminatının azaltılması gibi ithalatta kısmi serbestleşme vb.

Buna ek olarak bürokrasi kolaylaşmış ve daha serbest döviz kuru politikaları uygulanmaya başlamıştır. Sanayinin ihracata yönelmesini sağlamak amacıyla mevcut teşvikler daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bunlar;

- İthal makinalarda gümrük muafiyeti
- Yerli makinaların teşviki
- Kaynak kullanımı destekleme primi
- Faiz hadleri sübvansiyonu
- Yatırım vergisi indirimi
- Vergi resim ve harç istisnası
- İhracatta vergi iadesi.

Son madde hariç olmak üzere tüm bu teşvik politikaları yatırımlara getirilen teşviklerdir.

Teşvik sistemi çerçevesinde az gelişmiş illerin kalkınmasını sağlamak için iller, kalkınma düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Bölgede Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt, Şırnak I. derecede kalkınmada öncelikli iller statüsüne, Şanlıurfa ise II. derece il statüsüne alınmıştır. Ancak Şanlıurfa'nın II. derece il statüsünde bulunmasının bazı sakıncaları vardır. Şanlıurfa, kırık gelişme aksının merkezinde ve bölgenin lokomotifleri, Gaziantep ve Diyarbakır'ın tam ortasındadır. Dolayısı ile Şanlıurfa'nın kalkınmasına öncelik verilmeli ve I. derece il statüsüne alınmalıdır.

Normal bölgeler sınıfına alınan Gaziantep'in bölgedeki diğer illerden ayrılması da şikayet konusu olmuştur (27).

Kalkınmada öncelikli iller için geliştirilen teşviklerin başlıca amaçları şunlardır.

- Aşgari yatırım gereklerinin daha aşağı bir düzeyde tutulması

- Daha düşük kredi faiz hadlerinin sağlanması
- Vergi avantajlarının sağlanması
- Gerekli ithalat için gümrük muafiyetlerinin sağlanması.

Öngörülen teşviklerin uygulama sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesinde yetersiz kalınması, politika uyarlamaları ve formülasyonlarını zorlaştırmaktadır. Geçmiş performansın ve gelecekte beklenen etkenliğin yeterli analizi yapılmadan gerçekleştirilen değişiklikler ve getirilen ek teşvikler bu politikanın asıl zayıf yanını oluşturmaktadır. Örneğin kalkınmada I. öncelikli illerde yatırım yapılırsa kurumlar vergisi %10'a, II. öncelikli illerde %20'ye indirilmiştir. Ancak bu teşvikten sadece, merkezi bölgede olan ve bir tek fabrikası bulunan şirketler yararlanabilmektedir. Halbuki büyük sermaye sahibi holdinglere bu teşvik, bir engel oluşturmaktadır.

Bu gibi sorunların oluşumunda, merkezi planlamada ye-

(27) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C. III, 2.B, Haziran 1990, s. B-10

rel planlayıcılara demokratik katılım hakkının tanınmamasının da rolü bulunmaktadır. Bu yüzden teşvik politikalarının kalkınmada öncelikli illerdeki yatırım kararları üzerindeki etkisi, pek ümit verici değildir. Teşvikler, yatırımcıyı çekecek kadar etkili olmamıştır. Bu konuda her ilin sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi daha önemli bir rol oynamıştır.

GAP kapsamındaki illerde, illerin doğal gelişme eğilimleriyle aynı doğrultuda, gıda, içecek ve tekstil sanayi teşviklerinin payı nisbeten daha yüksek olmuştur. Bu itibarla verilen teşvik belgelerinin sayısı gibi göstergeler, teşvik politikalarının etkililiğini göstermekten çok, esas olarak ilgili illerin genel koşullarının değerlendirilmesi açısından kullanılmaktadır.

Aynı şekilde ortaya çıkan ve GAP devam ettikçe çıkacak olan idari problemlerin çözülmesinde yerel ve genel idareler olaylara iller itibarıyla bakmaktadırlar.

Günümüzde var olan problemler ve alınması gereken idari tedbirleri şöyle sıralayabiliriz.

Gaziantep'te çeşitli ekonomik faaliyetler daha da yoğunlaştıkça, kentsel gelişme ve sanayi yer seçimi ile ilgili yönetmeliklerin, ardından ise sanayiler için atıksu deşarjını düzenleyen yönetmeliklerin yürürlüğe konulması gereklidir.

Diyarbakır ve Şanlıurfa'da ticari tavukçuluğu teşvik için yatırım ve işletme kredilerinin TCZB kanalıyla sağlanması için kararname çıkarılmalıdır.

Adıyaman'da balıkçılığın organize edilebilmesi amacıyla yönetim örgütü kurulması için kurumsal tedbirler alınmalıdır.

Mardin'de seçilmiş bağ-bahçe bitkileri için teşvik tedbirleri ve sınırdaki serbest bölgenin kurulması için kurumsal tedbirler alınmalıdır.

Bunların yanısıra belediyeler için bir Eğitim Araştırma Merkezi kurulmalı ve model belediyeler oluşturulmalıdır. Adıyaman'da baraj gölünde kalan 11 ilçe, 12 köy ve 46 mezra'nın kamulaştırma bedelleri için 50 Milyar TL ödenek ayrılmalı ve gelir dağılımı dengesinin daha da bozulmaması için bölgede şimdiden siyasal ve idari tedbirler alınmalıdır.

GAP'ın amacının başlangıçta tarımsal ihracat olduğunu düşünürsek, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının önemi ortaya çıkar. Bölgede en ağır görevlerden birisi bu bakanlıktadır. Dolayısıyla bu bakanlığın, bölgeyle ilgili karar mekanizmasının her aşamasında bulunması gereklidir. Ancak GAP teşkilatını kuran 388 sayılı KHK, Bakanlığı bölgeyle ilgili en yüksek karar organı olan Yüksek Kurulun dışında tutmuştur. Bu büyük bir eksikliktir. GAP Bölge Kalkınma Teşkilatı için yeni bir kanun ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, GAP Yüksek Kuruluna dahil edilmelidir.

Ulaştırma politikalarında ise son yıllardaki yatırım kararları, plan çerçevesinde belirsizliklere neden olmuştur. Bunda, ulaştırma planının hazırlanmasından sonra, özellikle bölgeye yakın Basra Körfezinde gerçekleşen, siyasal ve uluslararası gelişmeler önemli rol oynamıştır. Sektörün

mevcut ve beklenen gelişmeleri yeniden değerlendirilmek zorundadır.

Muhtemel yatırımcılara rehberlik ve danışmanlık sağlamak için kurulan EKA, aynı zamanda yeni yatırım imkanları, pazar beklentileri ve imtiyazlı krediler, vergi teşvikleri ve finansman gibi mevcut destek hizmetleri konusunda bilgi de sunacaktır. Ayrıca EKA, KÜSGET gibi teşkilatlarla bilgi akışı ve diğer konularda işbirliği yapmalıdır.

EKA, kârlı yeni yatırım alanlarının belirlenmesi ve tanıtımı, teknik müşavirlik, kredi başvuruları ve yabancı sermaye yatırımlarının teşviki gibi konularda destek hizmetleri sunacak ve sanayiye ayrılacak alanlar da dahil olmak üzere, teşvik tedbirleri konusunda mahalli idarelere tavsiyelerde bulunacaktır. Ayrıca tüm bu tedbirlerin alınabilmesi için mahalli idarelerin desteği zorunludur.

EKA, mahalli ticaret ve sanayi odaları ile işbirliği içinde muhtemel yerli yatırımcıların kimler olduğunu belirlemelidir. Model ön FE.'leri, EKA veya iş yaptırdığı başka kuruluşlarca yapılmalıdır. Bu raporlara dayanarak, tüm ilgili müteşebbüsler gerekli bilgilerle birlikte başvuruya davet edilmelidir. Eğer müteşebbüs isterse EKA, teknik bilgi sağlamaya, ortak müteşebbüsler için ilişkiler kurmaya, mahalli idareyle ilişkileri yürütmeye ve genel planlama konusunda müşavirlik hizmeti sunmaya devam etmelidir. EKA, kurulacak her hangi bir sanayi için gerekli gördüğü taktirde, kamu kuruluşlarının sağlayacağı eğitim hizmetlerinin koordinasyonunu da yerine getirmelidir.

Ayrıca yabancı sermayeyi bölgeye çekmek amacıyla EKA, Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı firmalar arasında koordinasyon ve bilgi akışını sağlamak için kurulan, YASED ile ilişkiler kurmalı ve yurt dışına bu kanaldan ulaşmalıdır.

Ülkemizde yabancı sermaye ile ilgili ilk yasa 1954'te 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" ile çıkarılmıştır. 1980'de buna ek olarak 8/168 sayılı "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" çıkartılmıştır. Bu kararname ile yabancı sermaye ile ilgili kararları bir arada toplamak amacıyla, Başbakanlığa bağlı "Yabancı Sermaye Dairesi" (YSD) kurulmuştur. 1986'da 6224 sayılı kanun ve 1567 sayılı "Türk Parasını Koruma Kanunu" kapsamında yabancı sermaye ile ilgili izin esaslarını tesbit etmek için, yeni bir "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" oluşturulmuştur. Yeni kararnameyle, yatırım alanları daraltılmış ve toplam yabancı sermaye tutarına bir sınır getirilmemiştir.

YSD'nin kurulmasıyla, yabancı sermayeli kuruluşların projelerinin incelenmesi, yabancı personel izinleri, sermaye arttırmaları, lisans izinleri gibi sorunlar süratle çözülmüş, yeni yabancı sermaye yatırım izinleri verilmiş ve yabancı sermayeli kuruluşların sayısı artmıştır (28).

Yap-İşlet-Devret projeleri şeklinde teşvik edilecek yabancı sermaye için, ülkemizdeki "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" ve "Yatırımların Teşviki Kanunu"nda öngörülen ihra-

cat teşvikleri, özellikle GAP Bölgesi bakımından uygundur.

Bölgedeki hukuksal problemlerin başında şirketleşme olgusunun yaşama geçirilememesi gelmektedir. İmalat sanayinde en yaygın mülkiyet biçimi, ferdi mülkiyet olup, bunu adi ortaklık izlemektedir. Gazianep'te bile şirketleşme eğilimi çok düşüktür. 10-15 işçi istihdam eden kuruluşlar daha çok ortaklık biçiminde örgütlenmiştir. Bu ortaklıklar genellikle bir usta ile tüccar arasında gerçekleştirilmiştir. Mevcut AŞ.'ler de, genellikle aile kontrolü altındadır.

İşletmelerin bu hukuki durumları, kredi kaynaklarını ve pazar imkanlarını sınırlamaktadır. İhracatın hedeflendiği GAP Bölgesinde işletmeler, şirketleşmeye teşvik edilmelidir.

Bölgedeki en büyük siyasal problem asayişin sağlanamamasıdır. Siyasal bir istikrarın olmadığı bir bölgede, ekonomik gelişmenin olamayacağı bir gerçektir. Böyle bir ortamda bölgeye yatırımları teşvik etmek için yapılan tüm faaliyetler baltalanmaktadır. Aksine mevcut işletmelerin kapandığı veya kapasitelerinin düştüğü gözlenmektedir. Uluslararası siyasal problemlerin de sebep olduğu bu sorun, öncelikle ve özellikle çözülmek zorundadır. Çok sebepli olan bu problemi çözerken, mevcut değerler ve hassas dengeler dikkate alınmalıdır. Aksi taktirde GAP için harcanan ve harcanacak 144 Trilyon TL'nin, ve bu kaynağı karşılamak için Türk milletinin çektiği sıkıntıların bir anlamı kalmayacaktır.

Bölgedeki uluslararası siyasal problemlerin temelinde GAP'ın kendisi yatmaktadır. Dicle ve Fırat nehirlerinin kontrol altına alınması sebebiyle Suriye ve Irak, ve bölgede ekonomik ve siyasal menfaatleri bulunan bazı sanayileşmiş ülkeler, GAP'ın bölgede oluşturacağı ekonomik potansiyelden rahatsızlık duymaktadırlar. Bu rahatsızlığın yurt içine yansımaları, bölücü terör örgütü ile olmaktadır. Çok yönlü sebeplerle oluşan bu olay, bu tezin konusunu aşmaktadır.

3.5.Çevre Problemleri

Bölgedeki en önemli çevre problemlerini verimsiz topraklar, erozyon, kentleşme ve altyapı için arazilerin sınırlı olması oluşturmaktadır.

Sekiz sınıfa ayrılan bölge topraklarının %33.8'ini verimli topraklar olan I., II. ve III. sınıf topraklar, %9'unu ise ıslah yoluyla tarımda kullanılabilecek IV. sınıf topraklar oluşturmaktadır. Verimli toprakların %90'ı, ıslah edilebilir toprakların %65'i günümüzde işlenmektedir. Bölgenin %42.8'le yarısından az olan verimli topraklarının 445 000 hektarı ise otlak, mer'a ve yerleşim alanı gibi daha az fayda sağlayan şekillerde kullanılmaktadır. Toprağın kullanımı ile ilgili bu problemlerin yanı sıra, toprak niteliği ile ilgili problemler de mevcuttur. Bölgede tuzlanma, alkalilenme ve drenaj problemleri şimdilik büyük olmakla birlikte sulama projeleri sonrası oluşması, kuvvetle muhtemeldir. Adıyaman ve Akçakale sulama alanlarında tuz-

lanma problemleri başlamıştır. Bir diğer problem ise bölge yüzeyinin taşlık olmasıdır. En fazla taşlık arazi Mardin'de ve Şanlıurfa-Diyarbakır il sınırı boyunca uzanmaktadır.

Bu problemlerin çözülebilmesi ve toprak verimliliğinin arttırılabilmesi için belirlenmesi gereken strateji, sulamalı alanların yönetimi, taşların toplanması, baraj göllerinde kalacak I., II. ve III. sınıf verimli toprakların başka alanlara taşınması ve erozyon kontrolü şeklinde olmalıdır.

Bölgedeki önemli problemlerden bir diğeri ise ormansızlık ve erozyondur. Kıbrıs'ın düşmanlarca işgal edilmesi durumunda, ulusca bir savaşa girmemiz şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak her yıl Kıbrıs'ın yüzeyini 20 cm kalınlıkta kaplayacak kadar topraklarımızın, erozyon sonucu kaybolmasına kimse tepki göstermemektedir. Bu toprakların ancak küçük bir kısmı, akarsuların denize ulaştığı noktalarda, yıllarca süren bir oluşumla Çukurova gibi verimli ovalara dönüşmektedir. Ancak Dicle ve Fırat nehirleri bizim denizlerimize dökülmediğinden topraklarımız yıllarca başka ülkelere gitmiştir. Olaya bu açıdan bakıldığında, 1980'lerde İran ve Irak'ın Basra Körfezine açılan Şat-ül-Arab su yolunda, bizim verimli topraklarımızı paylaşmak için savaştıkları ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden erozyonun zararları, halka çok iyi anlatılmalı ve erozyonla, bir düşmancasına bilinçli bir şekilde mücadele edilmelidir.

Bölgede rüzgar erozyonu, sınırlı bazı alanlarda görülmektedir. Ancak asıl problem su erozyonu ile oluşmaktadır. Orta düzeyli ve kuvvetli su erozyonu tüm illerde II., III. ve IV. sınıf topraklarda görülmektedir. Söz konusu toprakların %61-79'unda orta düzeyde, %4.18'inde ise kuvvetli su erozyonu vardır. Su erozyonuna açık alanların tarıma elverişli araziye oranı, Adıyaman'da %77.8, Diyarbakır'da %70, Gaziantep'te %96.6, Mardin'de %66.1, Siirt'te %77.6 ve Şanlıurfa'da ise %69.2'dir.

Daha düşük sınıf topraklarda da su erozyonu artmaktadır. V., VI. ve VII. sınıf toprakların, tüm illerde %90'ını aşkın bir kısmında su erozyonu vardır. Sadece bu rakkam Gaziantep'te %61.4'e düşmektedir.

Başta Siirt olmak üzere bölgedeki tarım arazilerinin %6'sı ise, tarıma elverişsiz bir eğime sahiptir. Bu arazileri tarıma elverişli hale getirmek ve erozyondan korumak amacıyla teraslama yönteminin uygulanması gereklidir. Bu yüzden bu tip arazilerdeki mülkiyet problemleri giderilmeli ve uygulanacak teraslama projelerinin planlarına uygun hale getirilmelidir.

Adıyaman'da toprak erozyonunu asgariye indirmek ve rezervuarın ömrünü uzatmak amacıyla Atatürk Baraj gölü boyunca yoğun bir ağaçlandırmaya girişilmelidir.

Mardin'de sınır alanlarında zaman zaman kuraklık meydana gelmekte, ama aynı zamanda bazı kesimlerde, özellikle Dicle boyunda seller de görülmektedir. Bu yüzden öncelikle yerleşim merkezlerine yakın bölgelerde Dicle ve Fırat nehirlerini ıslah çalışmaları yapılmalı daha sonraki safhalarda ise bölgenin tüm akarsu boylarının ve baraj gölü

çevrelerinin ağaçlandırılması yapılmalıdır.

Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü için benimsenmesi gereken temel strateji, mevcut fundalık ve mer'aların, kamu arazilerinde ormanlara, köy arazilerinde ise kontrollü otlatma alanlarına dönüştürülmesi ve özellikle Diyarbakır ve Siirt'te tarım alanlarında teraslama, şeritvari ekim ve malçlama yöntemlerinin uygulanması olmalıdır.

Kentleşme ve altyapı için arazi tahsisi stratejisi ise master planın oluşturduğu geniş çerçevede içinde, karayolları şebekesinin yeniden düzenlenmesi ve kentleşme alanları ile organize sanayi siteleri, uluslararası havaalanları, konteyner depoları ve hububat depolama tesisleri gibi yeni altyapılar açısından dikkatli bir planlama ile belirlenmelidir.

Gelecekteki arazi kullanımını yönlendirebilmek için, I. sınıf tarım arazileri üzerinde yapılacak tüm temel yatırımlar için çevresel etki değerlendirmesi, sosyo-ekonomik maliyet-fayda analizinin yapılmasını zorunlu kılacak politik önlemler alınmalıdır. Bununla birlikte, Siirt'te hayvancılık ürünleri işleme sanayileri organik atıklarını kontrol için, çevre yönetmeliği çıkarılmalı, Şanlıurfa'da sanayi atıkları deşarjını ve gübre ve zirai ilaçlamayı denetleyecek, çevresel önlemler alınmalı, ve özellikle Diyarbakır ve Gaziantep için hava kirliliğini önleyici tedbirler alınmalıdır.

4. Pazarlama Altyapı Problemleri

4.1. Depolama Tesisleri ve Problemleri

Bölgede, tahıl depolama görevini ağırlıklı TMO üstlenmiştir. TMO'nun bölgede, 421 000 ton toplam depolama kapasitesine sahip 32 istasyonu vardır. Ayrıca bölgede toplam 15 895 ton kapasiteli 36 soğuk hava deposu bulunmaktadır. Bunların illere göre dağılımı Tablo-57'de verilmiştir.

TABLO-57: GAP Bölgesi Soğuk Hava Depoları (Ton)

İller	Tesis Sayısı	Soğutma Kap.	Dondurma Kap.
Adıyaman	3	1 030	-
Diyarbakır	8	2 835	1 015
Gaziantep	6	2 835	1 015
Mardin	6	1 335	-
Siirt	4	935	-
Şanlıurfa	9	4 415	500*

Kaynak: TMO, EBK, TSEK (* işletilmiyor)

Bölgede Çukobirliğin de genellikle pamuk olmak üzere soya fasülyesi ve diğer ikincil ürünler için depoları bulunmaktadır.

Ancak bölgedeki tüm depolar, depoladıkları ürünler için yetersiz kalmaktadır. Özellikle pamuk depolama tesis-

leri, sulama sonucu artacak pamuk üretiminin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır. Bölgede halihazırda Akçakale, Suruç ve Diyarbakır'da pamuk üretimi yapılmaktadır. Çukurova Üniversitesince yapılan bir araştırmaya göre, bu merkezlerde çeşitli sebeplerle ve çeşitli yöntemlerle üreticiler, depolama yapmaktadır. Bu merkezlerden Akçakale'de 1.6 tonla %8.6, Suruç'ta 1.79 tonla %7.8 ve Diyarbakır'da 1.48 tonla %4.5 oranında üretici depolaması yapılmaktadır. Bu depoların işletme büyüklüklerine göre depolama oranları, sebepleri ve yöntemleri Tablo-58'de verilmiştir.

Tablo-58'den de görüldüğü gibi çiftçi işletmelerinde 250 Da'dan az alana sahip işletmeler modern depolama tekniklerinden yoksundurlar. Bu yüzden özellikle Adıyaman, Batman, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da çiftçi işletmelerinde tahıl ve pamuk depolama kapasiteleri geliştirilmelidir.

Şanlıurfa TMO, 38 000 ton dökme deposunun yanı sıra 34 500 tonluk kapalı ve 500 tonluk çuvalı depolama kapasitesine sahiptir (29). Ancak bölgenin en yüksek tahıl üretimine sahip olan Şanlıurfa'da, 1992'de depolanması gerekli tahıl miktarı 700 178 ton civarındadır. 73 000 ton kapasiteli Şanlıurfa TMO, bu miktarın sadece %10'unu depolayabilmektedir. Bu yüzden öncelikle Şanlıurfa tahıl siloları daha da geliştirilmelidir. Ayrıca ilde bir konteyner deposu oluşturulmalıdır.

Mardin'de oluşturulacak serbest bölge için de konteyner ve eşya depoları kurulmalı ve gübre ve zirai ilaç ana dağıtım depoları kurulmalıdır.

Bölgede 1982 üretimi sonunda depolanması gereken buğday ihtiyaç fazlası, %39.5 ile yaklaşık 600 000 tondur. Halbuki günümüzde dahi TMO'nun bölgedeki toplam depolama kapasitesi 420 000 tondur. Bu çarpıcı örnekten de anlaşılacağı üzere mevcut silolar, tahıllardan sadece buğdayı bile depolayamamaktadır. Bölgede 1992 sonunda tahıl üretimi, Adıyaman'da 225 670 ton, Diyarbakır'da 803 246 ton, Gaziantep'te 553 539 ton, Mardin'de 677 771 ton ve Şanlıurfa'da 1 750 445 ton olmak üzere yaklaşık 4.1 milyon ton olarak beklenmektedir. Bu miktarın %40'ının depolanması gerekirken mevcut silolar ancak %10'unu depolayabilecek kapasitededir. Sulama sonucu ürün artışı olacağı göz önüne alınırsa, depolama tesis yetersizliğinin önemli bir problem oluşturacağı açıktır. Sadece 1992 ürünü için, mevcut kapasitenin %50 arttırılma ihtiyacı vardır. 2005'e kadar bugünkü kapasitenin 5.5 katı arttırılması gereklidir.

Bunun yanı sıra hayvancılık, sebzeçilik ve meyvacılık faaliyetlerinin artacağı dikkate alınarak, soğuk hava deposu kapasitesi, 2000'e kadar en az üç kat arttırılmak zorundadır.

(29) Çuk. Un. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. İn. ve Gel. Prj. Pak., C. I, Adana, Mart 1990, s. 178'den Anonymous, 1987

TABLO-58: GAP Bölgesi Üretici Pamuk Depolama Sebepleri ve Yöntemleri

İşletme Büyüklüğü	Depolama		Depolama Yöntemi (%)				Depolama Süresi (Ay)	Depolama Sebepleri (%)			
	Ton	(%)	Betonarme	Adi Dep.	Hararlarda			I.	II.	III.	IV.
1- 50	1.31	17	20	20	60		2	40	60	-	-
51-100	1.1	8.1	50	50	-		3	-	50	-	50
101-250	0.76	4.5	50	50	-		2	-	100	-	-
250+	3.38	5.4	100	-	-		6	-	50	25	25
Ortalama	1.64	6.9	53.8	23.1	23.1		3	15.4	61.5	7.7	15.4

Kaynak: Çukurova Ün. Zir. Fak. GAP Tarımsal Araştırma Raporu C. I

Not: I. İkinci elle beraber satmak

II. Yüksek fiyatla satmak

III. Tohumluk olarak girgırlatmak

IV. Diğerleri

4.2.Ulaştırma Tesisleri ve Problemleri

Bölge'de 4 345 km'si devlet ve il yolu, 25 623 km'si köy yolu olmak üzere toplam 29 968 km yol vardır. Türkiye'nin 308 224 km'lik toplam karayolunun %9.7'si bölgededir. Bölgenin devlet ve il yolları payı %7.7, köy yolları payı ise %10.2'dir. Köy yollarının daha yüksek bir oranda olması, bölgedeki dağınık yerleşmelerden kaynaklanmaktadır. Bölgedeki yol yoğunluğu asfaltit-stabilize yollar için 138 m/km², kaplamasız ve ham yollar için 165 m/km²'dir. Her iki rakam da Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Bölgenin karayolu trafiğinin en yoğun hatları, Gaziantep, Şanlıurfa, Kızıltepe, Batman ve Silopi arasındaki hatlardır. Gaziantep-Silopi koridoru, Ortadoğu ticaret ve transit trafiğinin en büyük bölümünü taşımaktadır. Daha sonra Şanlıurfa-Diyarbakır-Silvan karayolu en yoğun trafiği taşımaktadır.

Bölgedeki mevcut yolların en iyisi Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır hattıdır. Bunu, Adıyaman-Gaziantep, Adıyaman-Şanlıurfa, Diyarbakır-Mardin, Siirt-Batman yolları izlemektedir. Daha sonra Gaziantep-Kilis, Gaziantep-Yavuzeli-Araban-Besni, Diyarbakır-Bismil, Gercüş-Midyat-Ömerli, Mardin-Cizre, Şanlıurfa-Akçakale ve Viranşehir-Ceylanpınar gibi, ikinci sınıf asfalt kaplı stabilize yollar gelmektedir. Bölgedeki köy ve mezraların %98'i devlet ve il karayolu sistemine bağlanmıştır. Mevcut yollar, 3 435 köy ve 4 879 mezraya ulaşarak, kırlık alanlardaki 2.1 milyon kişiye hizmet götürmektedir. Bu nüfusun 135 000'i patika yollardan yararlanmaktadır. Toplam nüfusun %5'ten azını oluşturan Siirt'teki bazı köyler, düzgün bir yol bağlantısından yoksundurlar.

Bölgede iki ana demiryolu hattı vardır. Birincisi Türkiye'yi Suriye ve Irak'a bağlar. Ancak Suriye, Eylül 1992'ye kadar bu hattın kullanılmasına izin vermediğinden ülkemiz, Ortadoğu yük taşımacılığında zarar etmiştir. Diğer hat ise, Malatya, Diyarbakır ve Kurtalan bağlantısını temin eder. Toplam uzunluk 805 km'dir. Demiryolunun yolcu ve yük taşımacılığında payı sırasıyla, %4 ve %10'dur. Bu ise ül-

TABLO-59: Demiryolu Taşımacılığı (Bin ton km)

Güzergâh	Uzunluk (km)	Yolcu	Yük	Toplam
Mardin-Batman	173	69 160	113 285	182 445
Batman-Kurtalan	69	31 361	13 487	44 848
Narlı-Malatya *	182	64 190	769 131	833 321
Narlı-Gaziantep *	84	15 444	62 308	77 752
G. antep-Karkamış	91	23 824	46 124	69 948
Çobanbey-Karkamış	55	202	459	661
Karkamış-Nusaybin	326	36 441	94 077	130 518
Şenyurt-Mardin	24	35	443	478
Bölge Toplamı	805	240 657	1 099 314	1 304 776

Kaynak: TCDD * Kısmen GAP içinde

ke demiryolu taşımacılığının %6'sına denk gelmektedir. 1986'da bölgedeki hatlarda 240 milyon ton-km'si yolcu olmak üzere toplam 1 340 milyon ton yük ve yolcu taşınmıştır. (Tablo-59)

Bölgedeki büyük kentlerden sadece Gaziantep, Diyarbakır ve Batman'dan demiryolu geçmektedir. Demiryolu, en fazla Batman'daki petro-kimya, rafineri, demir ve çelik dağıtım kuruluşlarınca kullanılmaktadır.

Bölgeye hizmet veren altı sivil hava alanı vardır. Bunlar, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Elazığ, Malatya ve Adana havaalanlarıdır. Şanlıurfa ve Elazığ dışındaki tüm havaalanları DC-9, B-727 ve A-320'ler için gerekli kapasiteye sahiptir. Adana dışındaki tüm havaalanlarından günde sadece bir sefer yapılmaktadır.

Petrol kuyuları ile toplama noktaları arasında küçük çapta; bu depolar ile Batman Rafinerisi arasında ise orta çapta boru hatları mevcuttur. Yerel boru hatları haricinde, Irak'ın petrolünü Akdenize indiren iki adet boru hattı mevcuttur. Ancak Körfez krizi sonrası BM.'nin Irak'a uyguladığı ambargo sonucu bu boru hatları işletilmemekte ve zarar edilmektedir.

Mersin ve Iskenderun'da bölgeye hizmet veren iki liman vardır. Bu limanlar mevcut kapasiteleri ile günümüzün ihtiyacını, önemli gecikmelere ve yüksek yükleme-boşaltma masraflarına sebep olmadan karşılayabilmektedir. Ancak ülkemizde deniz taşımacılığının kargo tonajı son yıllarda azalmıştır.

Bölgenin ulaşım problemlerini incelemekten önce, ulaşım alternatiflerinin birbirlerine üstün olduğu noktaları belirtmekte fayda vardır.

Ulaşım vasıtaları hariç ulaşım tesislerinin yatırım maliyetleri, en düşükten yükseğe doğru karayolu, liman, otoyol, havalimanı ve demiryolu tesisi şeklindedir. 1991 fiyatları ile kara ulaşım tesislerinin yatırım maliyetleri Tablo-60'ta gösterilmiştir.

TABLO-60: Kara Ulaşım Tesisleri Yatırım Maliyeti, 1991
(Milyar TL/km)

Yol	Düz Arazi	Engebeli Arazi
Karayolu	0.5	0.8
Otoyol	5	10
Demiryolu *	4	19

Kaynak: Karayolları Gen. Müd., TCDD Gen. Müd.

* Çift hatlı, elektrikli, sinyalizasyonlu

İşletme maliyetleri ise en düşükten en yükseğe doğru sırasıyla demiryolu, denizyolu, karayolu ve havayolu taşımacılığı şeklindedir. En rasyonel yük taşımacılığı denizyolu, demiryolu, karayolu ve havayolu ile, en rasyonel yolcu taşımacılığı ise karayolu, havayolu, demiryolu ve denizyolu şeklinde sıralanır. Bölgeye GAP kapsamında ulaşım yatırım-

ları olarak 1992 fiyatlarıyla, 1980'de 456.4 Milyar TL, 1985'te 639 Milyar TL ve 1987'de 320.7 Milyar TL yatırım yapılmıştır. Yeni Güney Demiryolu Projesi 1991 fiyatları ile 5.7 Trilyon TL'ye mal olacaktır.

Bugün bölgede ulaşımın %93'ü karayolu, %6'sı demiryolu ve %1'i ise deniz ve havayolu karşılanmaktadır.

Bölgede Ulaştırma Ana Planından ayrı ve GAP'ın yapacağı sosyo-ekonomik değişimleri, mevcut tesisleri ve coğrafi yapıyı gözönünde tutan bir ulaşım planı hazırlanmalıdır. Bu amaçla 20 Milyar TL maliyetli GAP Bölgesi Ulaşım ve Altyapı Çalışmaları ile ilgili bir proje yürütülmektedir.

Bu gün bölge içi ulaşımında sadece karayolu kullanılmaktadır. Demiryolunun bölge içi taşımacılıktaki payı %1'dir. TCDD genellikle tahıl, çimento, gübre, çelik ürünleri, pamuk, petrol, kömür ve maden taşımacılığı yapmaktadır. Mevcut organizasyon, fiziki şartlar ve tesisler karşısında demiryollarının gelecek vaatmediği görülmektedir.

Havacılık büyük kentlerde olmak üzere %5 oranında yolcu taşımacılığı yapabilecek düzeydedir. Yük taşımacılığında ise bölge potansiyelinin %1'inin altındadır. 1984'te Gaziantep ve Diyarbakır havaalanlarında sırasıyla 30 718 ve 75 527 yolcu ve 109 ve 1 060 ton yük taşınmıştır. Bu rakamlar, 1984'te ülke toplamının %6.2'si ve %0.8'ini oluşturmuştur. Buradan da anlaşılabileceği üzere karayolu, gelecekte yolcu taşımacılığının %95'ine, yük taşımacılığının ise %98'ine hakim olacaktır.

Yapılacak planlama ile özellikle yük taşımacılığı uluslararası düzeyde demiryolu-denizyolu bağlantılı hatlara kaydırılmalıdır. ihracat üretim merkezleri, Mardin serbest bölgesi ile Mersin, Iskenderun ve Trabzon limanları arasında sağlıklı bir demiryolu hattı işletilmelidir. Bölge içi yük ve yolcu taşımacılığı için mevcut karayolları iyileştirilmeli ve geliştirilmelidir. Gelecekte karayolunda yolcu trafiği, nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile artacaktır. Kişi başına GSBH'nın yılda %3.7 ve nüfus artışının %3 oranında olacağı hesap edilirse, karayolu yolcu trafik hacmi ortalama %6 oranında artacaktır.

Malların trafik yoğunluğu ve yönü incelendiğinde tahıllar ve tahıl ürünleri için hareketin, Mardin'den Siirt'e ve Şanlıurfa'dan batıya doğru olduğu gözlenmektedir. Tahıl ihracatı, komşu ülkelere yem bitkileri ve Doğu Anadoluya buğday şeklinde olmaktadır. Et taşımacılığı genellikle doğudan batıya doğrudur ve ürün işleme merkezleri Diyarbakır ve Siirt'tedir. Hayvan taşımacılığı, büyük ölçüde Siirt-Diyarbakır-Adıyaman hattında ve Diyarbakır-Ergani yolunda görülmektedir. Hayvan ihracatı Mardin'den, et ihracatı ise Siirt'ten E-24 karayolunun Irak sınırına giden kesiminde gerçekleştirilmektedir. Ancak günümüzde ihracat, Irak'a uygulanan ambargo sonucu durmuştur. Bu yol üzerinde hizmet verenler işsiz kalmıştır.

Pamuk ve pamuk ürünleri ve taze-işletmiş sebzeler, başlıca koridorlar olan, Diyarbakır-Şanlıurfa-Gaziantep ve Mardin-Şanlıurfa boyunca taşınmaktadır. Yağlı tohumlar Mardin'den Diyarbakır'a ve ihracat için güney doğuya taşınmak-

tadır. Hem yağlı tohumların hem de yemeklik yağ akımının Şanlıurfa'dan batıya olduğu izlenmektedir.

TCK, her yıl çok sayıda noktayı seçerek, başlangıç-bitiş (O-D) etüdleri yürütmektedir. Ancak son yıllarda bu veriler, analiz edilmediğinden O-D tabloları çıkarılamamıştır.

TCK ulaştırma planlamasına ışık tutması için bölgede 13 anayol kesiminde trafik hakkında projeksiyon yapmış ve kapasite arttırma ihtiyaçlarına açıklık getirmiştir. Yolcu ve yük trafiği için ayrı ayrı yapılan projeksiyonlar birleştirilmiş ve daha sonra farklı türlerdeki araçlar için yolcu ve yük trafiği, yolcu taşıt birimi (YTB) denilen ortak bir birime çevrilmiştir.

TCK, 5 000 aracın üstünde talebi olan yolları iki şeritli ekspres yol türü tasarıma aday kabul etmektedir (30). TCK'nın 13 anayolda yaptığı projeksiyonda 1985 yılı

TABLO-61: Karayolu Trafik Tahmini (YTB)

Karayolu	1985	1995	2000	2005
Adıyaman-Ş.urfa/Diyarbakır	973	1 530	1 924	2 426
Diyarbakır-Ergani	1 953	3 156	4 026	5 148
Diyarbakır-Silvan/Kozluk	4 736	7 902	10 239	13 293
Gaziantep-Birecik	13 571	20 826	25 855	32 149
Birecik-Şanlıurfa	10 543	15 839	19 435	23 864
Şanlıurfa-Viranşehir	10 897	16 287	19 926	24 390
Cizre-Silopi/Habur	9 315	13 880	16 951	20 709
Şanlıurfa-Hilvan	2 344	3 677	4 619	5 814
Kızıltepe-Nusaybin	9 298	13 903	17 014	20 831
Hilvan-Diyarbakır	3 391	5 680	7 374	9 592
Mardin-Çınar	1 698	2 643	3 368	4 302
Viranşehir-Nusaybin	8 926	13 328	16 296	19 934
Kızıltepe-Mardin	2 347	3 846	4 940	6 360

Kaynak: KGM verileri, 1985, Diğerleri tahmindir.

verileri ve 2005'e kadar tahminler yer almaktadır.

Buna göre 5 000 YTB'lik sınırı aşan yol E-24 üzerinde Gaziantep-Nusaybin ve Cizre-Silopi-Habur hatlarıdır. 1995'te Hilvan-Diyarbakır-Silvan-Kozluk hattı, 2005'te Kızıltepe-Mardin, Şanlıurfa-Hilvan ve Diyarbakır-Ergani hatları bu sınırı aşacaktır. Daha sonra bunu Nusaybin-Cizre yolu izleyecektir. Buradan da anlaşıldığı gibi, 2005'te Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır hattında ve Şanlıurfa-Habur hattında birer otoyol ihtiyacı doğacaktır. 1993 başında Gaziantep-Şanlıurfa projesi ihale edilecektir. Günümüzde bölgeyle ilgili 444 km otoyol ihale edilmiştir. Bunlardan 52 km'lik Tarsus-Pozantı otoyolunun 40 km'si, 250 km'lik Tarsus-Adana-Gaziantep otoyolunun 70 km'si, Tarsus-Mersin otoyolunun %20'si bitmiştir. 90 km'lik Toprakkale-İskenderun otoyolu ise 1994'te bitecektir. Böylece 2005'te Mersin'den

(30) DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu, C. IV, 2.B, Haziran 1990, s. D-19

Diyarbakır'a ve Habur'a kadar bir otoyol ağı bölgenin hizmetine girecektir.

Mevcut tesisler ve gelecekteki problemler göz önüne alındığında uygulanacak ulaştırma planının genel stratejisi şöyle belirlenmiştir.

1) Ulaşımın %93'ünü sağlayan karayolu şebekelerinin geliştirilmesi için,

- Anayolların bakım ve kalitesinin iyileştirilmesi,
- Yol şebeke bağlantılarındaki eksikliklerin giderilmesi,
- Kırsal merkezlerde ulaşımın geliştirilmesi gereklidir.

Buna bağlı olarak ortaya çıkacak problemlerin belirlenmesi için aşağıdaki araştırmalar yapılmalıdır.

- Çıkış-varış noktaları ve öncelikli karayolları üzerindeki trafik talebi araştırmasının tamamlanması
- Atatürk baraj gölü geçişinin karşılaştırmalı FE.'nün yapılması ve diğer baraj göllerinden de ulaşım da yararlanmanın yollarının aranması,
- Kırık gelişme aksı boyunca stratejik önemdeki sanayilerin altyapı ve hizmet kullanım ihtiyaçlarını saptamak için bir koridor çalışması yapılmalıdır.

2) Demiryolu sisteminin ve ihracat limanlarının geliştirilmesi ve desteklenmesiyle GAP ile ilişkili mallar için ihracat koridorları oluşturulmalı ve demiryolunun rolünü ortaya çıkarmak ve mevcut tesisleri iyileştirmek için hem teknik alanda hem de idari alandaki problemleri analiz eden araştırmalar yapılmalıdır.

3) Önemli havaalanlarının iyileştirilmesi, komşu ülkeleri de kapsayacak yerel havacılık ağının kurulması ve özellikle turizm sektörüne bağlı hizmetler arttırılmalıdır. Bunun için öncelikle yerel havaalanlarının iyileştirilmesi ve uçak servislerinin tesisi vb. havacılık ihtiyaçlarına yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

4) Kırsal yol ağının tamamlanması, küçük boru hatlarının yaygınlaştırılması, depolama ve konteyner tesisleri ile kent merkezlerinde kamyon-otobüs terminalleri kurulmalıdır. Buna bağlı olarak, konteyner taşımacılığının gelişmesi dikate alınarak, bölgeye hizmet veren İskenderun, Mersin ve Trabzon limanlarının gözden geçirilmesi ve konteynerizasyona geçmenin etkilerinin araştırılması gereklidir.

GAP Master Planınca belirlenen bu stratejiler sonunda öncelikle yapılması gereken faaliyetleri şöyle sıralıyabiliriz;

- Gaziantep-Araban, Mardin-Diyarbakır ve Cizre-Şırnak yolları iyileştirilmeli,
- Van-Şanlıurfa-Ceylanpınar yolu geliştirilmeli,
- Habur'da gümrük ve diğer hizmetler iyileştirilmeli,
- Özellikle Şanlıurfa'da olmak üzere, organize sanayi siteleri ile yerleşim merkezleri arasında ulaşım sağlanmalı,
- Siirt'te çevre il ve köy bağlantıları öncelikle tamamlanmalı,
- Adıyaman'ın iç kısmındaki yollar geliştirilmeli,
- Mardin'in en büyük ekonomik kaynağı olan E-24 transit trafiğine hizmet sektörünün, Körfez krizi nedeniyle devre dışı kalmasıyla oluşan işsizliği önlemek için idari ve

uluslararası siyasi tedbirler alınmalı,

- Savur yolunun rehabilitasyonu yapılmalıdır,
- Adıyaman-Kâhta yolunu, Narince ve Gerger'den geçirerek kuzeye doğru uzatmalı ve Cermik'te Siverrek-Ergani yoluyla birleştirilmelidir. Bunun için Kâhta-Gerger yol güzergâhı yeniden düzenlenip taş kaplanmalıdır,
- Planlanan öncelikli baraj projelerinin kesintiye uğratacağı yollar, yeniden yapılmalıdır. Öncelikle Adıyaman-Diyarbakır yolunu Baraj gölü üzerinden feribotla bağlamak için gerekli tesisler yapılmalı, ve Adıyaman'dan Şanlıurfa'ya köprü ve yol ile Atatürk geçidi bağlantısı tamamlanmalıdır,
- Bismil'den geçen Diyarbakır-Batman yolu tamamlanmalı ve yolun kalitesi yükseltilmelidir,
- Diyarbakır-Şanlıurfa yolu iyileştirilmeli bunun için TCK'nın, özellikle Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır karayolu üzerindeki, yol bakım imkanları arttırılmalıdır,
- Çelikhan'dan geçen Adıyaman-Malatya yolunun iyileştirilmesinin muhtemel etkileri değerlendirilmelidir,
- Gelecekteki kırsal büyüme merkezleri temelinde, bölgesel bir tarladan pazara yol stratejisi geliştirilmeli,
- GAP Bölgesini ilgilendiren önemli üretici ve sevk edici ülkelerin beklenen transit taşımacılık hacimleri incelenmeli,
- Başta E-24 olmak üzere, önemli karayolları üzerinde O-D etüdları yaparak, GAP Bölgesi trafik akışları değerlendirilmelidir.

TCCD açısından temel problem idaridir. Demiryolunun fonksiyonlarını belirlemek ve mevcut sistemi geliştirmek için aşağıdaki önlemler alınmalıdır.

- Trafik talebinin kuzeye ve doğuya doğru odaklaştırılması ile demiryolunun, Fevzipaşa geçidinin iyileştirilmesi ve Şanlıurfa'ya uzatılacak şekilde geliştirilmesi için kapsamlı bir etüd yapılmalıdır.
- Optimum fiyatlandırma politikası uygulanmalıdır.
- Gaziantep'teki yük vagonu doldurma ve boşaltma imkanları, Nusaybin'de çok sınırlıdır. Bu yüzden Nusaybin'deki yükleme boşaltma tesisleri geliştirilmelidir.
- Nizip, Yeşilbaş, Karkamış, Akçakale, Ceylanpınar ve Şenyurt'ta vagon yükleme için yan hatlar bulunmasına rağmen öteki istasyonlarda sadece trenlerin geçmesini sağlayan tesisler ve sinyalizasyon imkanları vardır. Bu tesisler geliştirilmeli ve Nizip-Nusaybin demiryolunun Şanlıurfa'dan geçirilmesi için ekonomik büyüme ve trafik potansiyeli araştırılmalıdır.
- Gaziantep ile Narlı arasında 84 km'lik tek hatta yedi ara istasyon vardır. Ancak bunlar ticari mal hizmeti için değil sinyalizasyon ve tren hareketi kontrolü içindir. Geçiş 655 m'lik trenlerle yapılabilmektedir. Ancak trenin tonaj limitini, %1.5'lik eğim belirlemektedir. Bu ve diğer hatlarda rayların dingil ağırlığı kapasitelerinin geliştirilmesi, eğimin düzeltilmesi, köprülerin iyileştirilmesi, güzergâhın yeniden belirlenmesi, yeni vagonların temini ve sinyalizasyonun modernleştirilmesi gibi fiziki iyileştirmenin tedbir-

leri alınmalıdır.

- Malatya-Kurtalan hattında, Diyarbakır'ın doğusunda fazla trafik yoktur. Yolcu hizmetleri iyi değildir ve işletme maliyeti yüksektir. Ayrıca, yolcu ücretleri maliyeti karşılayacak düzeyde değildir. Vagon ve lokomotif yetersizliği ve kargo hizmetlerinin yavaşlığı nedeniyle bu bölgeden kömür, demiryolu ile değil, 450 km boyunca kamyonla taşınmaktadır. Bu yüzden Batman ve Kurtalan ile Malatya'nın kuzeyinde ve batısındaki noktalar arasında yük taşımacılığı potansiyeli analiz edilmelidir.

- Kurtalan-Kars arasında mototren işletilmesi fikri düşünülmelidir.

- Demiryolunun Batman Rafinerisine daha verimli hizmet sunup sunamayacağı araştırılmalıdır. Bu sağlanamıyorsa, ekonomik işletmecilik açısından Diyarbakır'ın doğusundaki demiryolu hizmetlerine son verilmesi olasılığı düşünülmelidir.

- Şanlıurfa ve Diyarbakır arasında ve Kurtalan'ı, Mardin bağlantısıyla Irak'a bağlayacak demiryolu hatlarının ne kadar yarar sağlayacağı incelenmelidir.

- Maliyet azaltıcı, malların güvenliğini arttırıcı ve taşımayı kolaylaştırıcı etkileri nedeniyle dünya çapında konteyner kullanımı artmıştır. Bu yüzden demiryoluyla konteyner taşımacılığı incelenmelidir.

- Batman'da yerel ihtiyaçlar için, mevcut boru hattının uzatılmasına ait bir çalışma gerçekleştirilmelidir. Buna paralel olarak Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da tank çiftlikleri kurularak boru hattındaki talep dalgalanması azaltılmalıdır.

Havacılıktaki en büyük problem, GAP'ın oluşturacağı ekonomik potansiyelin son on yılda başta THY olmak üzere havacılıkla ilgili hiçbir kurumca fark edilememesidir.

- 100 000 nüfusu aşan kentlerde küçük hava tesisleri kurulmalı veya böyle birkaç kentin ortak kullanabileceği havaalanları için karayolları ekonomik potansiyelleri etüd edilmelidir.

- Havacılık tecrübesinin geliştiği ülkemizde, bölgede faaliyet gösterecek özel havayolları teşvik edilmelidir.

- Şanlıurfa'da stol tipi bir havaalanı yakın geçmişte hizmete açılmakla beraber havayolu ulaşımı geliştirilmelidir. Nitekim bu havaalanına uluslararası bir boyut kazandırabilmek ve standartların uygun hale gelmesi için 7.15 Milyar TL'lik bir proje uygulanmaktadır. Projede asfalt çalışmaları tamamlanmıştır. Aynı havaalanında terminal binası ve kule için uygulanan bir proje ise 3.275 Milyar TL'ye mal olacaktır. Bu projelerde de en büyük problem finansdır. 1992 baharında bu iki proje için sadece 200 Milyon TL ödenek ayrılmıştır.

- Suruç-Baziki bölge havaalanlarının FE. yapılmalıdır.

- Adıyaman'daki en büyük problemlerden biri havaalanının bulunmamasıdır. Günümüzde Gaziantep havaalanı, Adıyaman'a iki saat uzaklıkta hizmet vermektedir. Atatürk barajından geçecek yeni karayolu ile Şanlıurfa havaalanı da Adıyaman'a aynı mesafeden hizmet verecektir. Yolcu potansiyeli az olan

Adıyaman'a büyük bir havaalanı yapmak şimdilik gereksizdir. Ancak buraya Dash-7 ve benzeri uçakların kullanabileceği bir hava tesisi kurulabilir.

- Yakın gelecekte Gaziantep'te ikinci bir havaalanı ihtiyacı doğacaktır. Bu havaalanı, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adıyaman arasında kurulmalıdır.

- Bölge içi yolcu taşıma hizmetinin geliştirilmesi için talep araştırması yapılmalıdır.

- Coğrafi ve iklim şartları yüzünden oldukça elverişsiz olan Siirt'te havaalanı oluşturmak tehlikelidir. Siirt'in Diyarbakır havaalanından yararlanması için karayoluyla özel imkanlar sağlanmalıdır.

4.3.Haberleşme Tesisi ve Problemleri

1967'ye kadar yöresel nitelikte ve düşük kalitedeki telekomünikasyon hizmetleri, 1967-83 döneminde Northern Electric Telecom adlı Kanada şirketiyle ortak olarak PTT'nin Netaş'ı kurmasıyla yedek parça imali ve ekipman montajı yurt içinde yapılır hale gelmiştir. Özellikle 1983'ten sonra Teletaş, ITT, Siemens gibi kuruluşların faaliyete geçmesiyle telefon ve telekomünikasyon ekipmanı, analog ve dijital santral sistemleri yurt içinde yapılır hale gelmiştir.

Bu girişimlerden sonra Türkiye'de ve GAP Bölgesinde haberleşme hizmetleri hızla artmıştır. PTT'nin kurulu kapasitesi %150, kapsadığı alan ise %100 artmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen, 1989'da bin kişiye 74 telefon düşerken; aynı yıl Japonya'da bin kişiye 553 telefon düşmekteydi. Bu gelişmelerden GAP Bölgesinin kırsal alanları daha yavaş etkilenmiştir. Haberleşme hizmetlerinin mevcut durumu, büyük kentler dışında yetersizdir. Bölgenin kentsel nüfusu arttıkça ve ekonomisi geliştikçe daha da yetersiz hale gelecektir. Telefon ve telgrafın yanı sıra, özellikle sanayinin gelişmesiyle teleks, telefaks ve bilgisayar link hatları ihtiyacı belirgin hale gelecektir.

Bölgede 1988 sonuna kadar tüm il ve ilçe merkezleri otomatik santral sistemine geçmiştir. Mardin ve Siirt'in

TABLO-61: Kapasite Genişlemesi

İl	1985	1988	Büyüme (%)
Adıyaman	7 440	14 210	190
Diyarbakır	18 580	41 500	223
Gaziantep	37 530	92 100	245
Mardin	7 930	17 250	218
Siirt	9 840	17 000	172
Şanlıurfa	10 530	35 250	335
GAP Top. Kap.	91 850	217 310	237
GAP Bağlı Hat	82 762	215 332	-
Türkiye	2 566 947	5 809 774	226

Kaynak: DPT, GAP Master Plan Nihai Raporu C. IV, Haziran 1990

bazı köyleri haricinde hemen hemen tüm köylerde telefon hattı mevcuttur. Bölgede 3 567 köyden 3 456'sında ve 860 mevrada telefon bağlantısı mevcuttur. iller itibarı ile kapasite arttırımı Tablo-61'de görülmektedir.

Bölgede, GAP dahilindeki toplam haberleşme yatırımları 1992 fiyatlarıyla 9 Trilyon TL civarındadır.

Telekominikasyon planlaması, ihtiyaçların muhtemel büyümesine ve talebe bağlı olarak, kısa vadeli yapılmaktadır. Bunun başlıca diğer bir sebebi ise iletişim teknolojisinin hızla ilerlemesidir. Yatırım maliyetlerinin çok yüksek olduğu bu teknolojilerin, maliyetlerini düşürmek ve en iyi teknolojiyi kullanmak için bölge yatırım planlamaları da kısa vadeli olmalıdır. Planlama yapılırken bölgenin coğrafi yapısı ve yerleşim merkezlerinin dağınıklığı da dikkate alınarak, ihtiyaca cevap verecek yeni teknolojiler aranmalıdır.

Şanlıurfa, kırık gelişme aksının merkezinde olduğundan gelecekte bölgenin haberleşme merkezi olarak seçilmelidir. Bunun için öncelikle turizm ve sanayi faaliyetlerine dönük haberleşme imkanları iyileştirilmelidir. Ceylennınar tarım işletmelerinde kurulacak haberleşme tesisi, haberleşme kompleksinin merkezi olmalıdır. Bu yüzden öncelikle kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır.

5.Pazarlama Problemleri

"Pazarlama, kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere fikirlerin, malların ve hizmetlerin, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama sürecidir" (31).

Yukarıda genel olarak tariflediğimiz pazarlamanın, bir bütün olmasını sağlayan ana unsurlardan her biri olan mal, fiyat, tutundurma ve dağıtım için ayrı ayrı faaliyet göstermek, planlamak ve gerekirse altyapısını tamamlamak gererir.

Bölge üretimini tarım, hayvancılık ve imalat sanayi olarak gruplandırdığımızda, her grubun pazarlama problemlerini, daha iyi inceliyebiliriz. Bunlara paralel olarak ticaret ve bankacılık hizmetleri de çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bölgedeki tarım ürünlerinin pazarlama problemlerinin iyi analiz edilebilmesi için pazarlama faaliyetleri tablolar halinde izlenecektir. Tablo-62'de, bölgede üretilen tahıl ve baklagillerin değerlendirme şekli görülmektedir. Diğerleri grubuna genellikle, fitre, zekat veya yardım şeklinde köydeki muhtaç kişilere ve akrabalara dağıtılan ürünler girmektedir. Tahıllarda biçer değir ile hasattan arta kalan sapların büyük kısmı toplanarak batöz vasıtasıyla samana dönüştürülür. Mercimek samanı genellikle köylere kadar gelen toplayıcı ve tüccarlarca satın alınmaktadır. Satılan bu samanların bir kısmı komşu ülkelere ihraç edilmektedir.

(31) Mucuk, s.4'ten Steven J. Skinner, Marketing, Houghton Mifflin Company, Boston, 1990

TABLO-62: GAP Bölgesi Tarım Ürünlerinin Değerlendirme Şekli (%)

Ürünler	Aile Tük.	Tohumluk	İşçiye Ver.	Hay. Yemi	Depolanan	Satılan	Diğerleri
Buğday	14.8	11	1.6	1.2	9.8	58.9	2.7
Arpa	-	9.3	5.9	29.5	10.4	40.8	4.1
Mercimek	1.3	11.1	3.4	-	7.4	76.6	0.3
Nohut	3.7	9.9	0.3	-	20	66.1	-
Buğday Samanı	-	-	-	97.2	-	2.8	-
Arpa Samanı	-	-	-	100	-	-	-
Mercimek Samanı	-	-	-	67.5	-	32.5	-

Kaynak: Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tarımsal Araştırma Proje Paketi, C. I, II

TABLO-63: Ürünlerin Satış Şekli (%)

Ürünler	TMO	TSK	Tüccar	Komisyoncu	Fabrika	Diğerleri
Buğday	17.1	-	42	22.2	16.7	2
Arpa	15.9	-	51.1	24.8	-	8.2
Mercimek	14.9	1.6	53.2	30	-	0.3
Nohut	14	-	84.6	1.4	-	-
Pamuk	-	12	84.2	-	3.8	-

Kaynak: Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. Prj. Pak., C. I, II

TABLO-64: Ürünlerin Teslim Şekli (%)

Ürünler	İşletmede	Pazarda	TMO'da	Fabrikada	TSK'da
Buğday	37.7	28.7	17	16.7	-
Arpa	51.1	29.8	15.9	-	-
Mercimek	34.3	50.7	15	-	-
Pamuk	56.6	18.6	-	12.8	12

Kaynak: Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. Prj. Pak., C. I, II

Tahıl Üretimi yapan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, genellikle gelirleri yetersiz olduğundan, ailenin tüketim ihtiyaçlarını karşılamak ve borçlarını ödemek için hasattan hemen sonra ürünlerini satmak zorundadırlar. Pazarı fazla ürün arz edilmesi yüzünden, ürün fiyatları başlangıçta düşük olmaktadır. Bunun için ürün arzı, satış zamanına yayılmalıdır. Bu ise, üreticilerin desteklenmesine, depolama imkanlarının oluşturulmasına ve, satış zamanını uzatma ve arz dengeleme işinin TSK'larca organize edilmesine bağlıdır. Tablo-63'te ürünlerin, kimler tarafından satın alındığı gösterilmiştir. Satılan ürünlerin teslim yerleri ise Tablo-64'te gösterilmiştir.

Pazara götürülen tahıl ve baklagillerin çoğu buğday borsalarında işlem görmektedir. Bölgedeki bu ürünlerin, yaklaşık %32'si bu borsada işlem görmektedir. Ancak buğday borsası, tarım ürünleri pazarlamasında bu denli önemli bir yere sahip olmasına karşın, "borsada, faaliyet gösteren tüccar ve komisyonculara yetecek sayıda mağaza yeri bulunmamaktadır. Ayrıca, ürünler yığma olarak açık havada sağlık bakımından uygun olmayan koşullarda alınıp satılmaktadır. Trafik düzeni yoktur. Bu bakımdan bölgede daha modern olanaklara sahip bir pazarlama yerinin kurulmasına ihtiyaç vardır" (32).

Bölgede satılan ürünlerin satış şekli, Tablo-65'te gösterilmiştir.

TABLO-65: GAP Bölgesinde Tarım Ürünlerinin Satış Şekli (%)

Ürünler	Peşin	Peşin ve Vadeli	Vadeli
Buğday	64.5	28.9	6.6
Arpa	78.1	14.6	7.3
Mercimek	78.2	18	3.8
Nohut	100	-	-

Kaynak: Çuk. Un. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. Prj. Pak, C. I, II

Pamuk satışlarında ise, tüccara yapılan satışların %18.2'sinin peşin, %12'sinin vadeli, %16.9'unun yarısı peşin ve %52.9'unun ise alivire satışlar şeklinde olduğu gözlenmektedir. Alivire satışlarda üreticiler ürünlerini henüz hasat etmeden, tarlada satmaktadırlar. Satış zamanı, üreticinin nakit gereksinimin fazla olduğu gübre ve ilaç uygulama zamanlarında yoğunluk kazanmaktadır. Alivire satışların yüksek olması, işletmelerin pamuk üretiminde kullandıkları döner sermayenin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Kuru koşullara göre daha fazla sermaye gerektiren sulu tarımın uygulanmasında, bölgedeki işletmelerde yeterli sermayenin bulunmadığı işletmelerin sermayeye güçlendirilmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Fabrikalara yapılan satışların, %48.2'si peşin, %20.4'ü vadeli ve %31.4'ü de

(32) Çuk. Un. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. Prj. Pak., C. I, Adana, 1990, s. 179

yarısı peşin satışlardır. Çukobirliğe yapılan satışların ise %77.5'i vadeli ve %22.5'i peşin satışlardır.

Pazarlama masrafları satılan ürünün miktarı, ürünün teslim yeri ve teslim şekline bağlı olarak değişmektedir. Pazarlama faaliyetlerine göre pazarlama masraflarını şöyle sıralıyabiliriz.

- Üretim: Üretim maliyeti
- Toplama: Taşıma
- İşleme: İşleme ve değerlendirme, işleme maliyeti
- Toptancılık: Taşıma, dereceleme, paketleme, depolama, dağıtım
- Perakendecilik: Taşıma, depolama, dağıtım ve satış
- Tüketim: Tedarik ve satın alma (33). Genel hatlarıyla pazarlama masrafları Tablo-66'da verilmiştir.

Buğday, arpa, piring ve mısır gibi TMO'ca toplanan ürünlere un, makarna, irmik ve yem fabrikaları tarafından olduğu kadar, doğrudan tüketim amacıyla gelen talep de bir hayli yüksektir. Piyasa çok canlıdır. Ürünler hem belediyelere ait yerel pazarlarda, hem de büyük kentlerdeki organize pazarlarda alınıp satılmaktadır. Küçük kentlerde üretici ve tüketicilerin çoğu unu, yerel fabrikalardan temin etmektedir. Arpa, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır ve doğrudan yem ya da malt fabrikalarına satılmaktadır. Çeltik, yerel olarak piring şeklinde işlenmekte ve yine yerel pazarlarda pazarlanmaktadır. Mercimek, nohut ve kuru fasulye, Güneydoğubirlik'çe pazarlanmaktadır. Mercimek ve nohut ayrıca TMO ile özel sektör tarafından ülke çapında pazarlanmaktadır. Kırmızı mercimek, bazı pazarlama problemleriyle karşı karşıyadır. Kırmızı mercimeğin yurtiçi talebi, üretiminin çok altındadır. Ayrıca Orta Anadolu'nun yeşil mercimeği ile rekabet edememektedir. TMO kırmızı mercimek ihracatında aktif bir çaba içine girmelidir. Antep fıstığı ve üzüm ise, Güneydoğubirlik'çe yurtiçi ve dışı pazarlarda satılmaktadır. Taze üzüm, çiftçilerce kurutulduktan sonra TSK'lar aracılığıyla, çoğunlukla TEKEL'e satılmaktadır. Pamuk, Çukobirlik eliyle pazarlanmaktadır. Pamuğun çoğu özel olarak çırçır fabrikalarına ve tüccarlara satılmaktadır. Bölgede üretilen susam, diğer bölgelerde tüccarlar tarafından pazarlanmaktadır. Ayçiçeği ise, yerel pazarlara ve Elazığ Yağlı Tohumlar Tar. Sat. Kooperatifine satılmaktadır. Tablo-67'de tarımsal ürünlerin pazarlama şekli görülmektedir.

Bunlarla beraber, üreticiden son tüketiciye ulaşıncaya kadarki işlemleri içeren pazarlama faaliyetleri, bölgede yeterince gelişmemiştir. Özellikle endüstri bitkileri gibi sanayi için hammadde üreten işletmelerin, satış ve satış öncesi ile sonrası hizmetlerde gelişmediği görülmektedir.

Konu olan ürünlerin ulusal ve uluslararası pazarlarda geliştirilmesi ve bu ürünleri üreten çiftçilere mali destek verilmesi, teşvik edilmesi konularında bölgeye özel bir "Kooperatif Birliğinin" kurulması teşvik edilmelidir. Tarım

(33) R. Arıkan, Süt ve Mamülleri Pazarlaması, Ankara, A.U. Zir.Fak. Yay., 1985, Passim

TABLO-66: GAP Bölgesi Pazarlama Masrafları (%)

Ürünler	Taşıma	İşçilik	Depolama	Komisyoncu	Stopaj Ver.	Rusum	Diğerleri
Tahıllar	95.8	3.2	0.8	-	-	-	0.2
Baklagiller	72	13	0.4	-	-	-	14.6
Lif Bitkileri	44.4	7.2	10.5	2	26.65	0.8	8.5

Kaynak: Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tarımsal Araştırma Proje Paketi C. I, II

Ürünlerinin işlenmesi, depolanması, ambalajlanması ve ulaşıma yönelik özel sektör yatırımlarının özendirilmesi ve desteklenmesi gereklidir. Özellikle ihracata yönelik tarım ürünlerinin işleme ve kalite standartları ile sınıflandırılmaları yapılmalıdır.

Pazarlama sorunlarının başında gelen, ürünün satış öncesi ve sonrası faaliyetleri açık bir şekilde yürütülmelidir. Tüccarların hasattan önce üreticilere avans vermesi ve

TABLO-67: Temel Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Biçimi

Ürünler	Pazarlama Biçimi	İşleme Yönetimi
Buğday	SP., TMO	Un, Makarna
Arpa	SP., TMO	Besin Fabrikaları
Mısır	SP., TMO	Besin Fabrikaları
Pirinç	SP., TMO	Çeltik İşl.
Ş. Pancarı	Şeker Fabrikası	Şeker Fabrikaları
Ayçiçeği	SP., TSK	Yağ Fabrikaları
Tütün	TEKEL	Tütün, Sigara
Antep Fıstığı	SP., TSK	İşletme, Paketleme
Pamuk	SP., TSK	Çirçır, İplik Fab.
Üzüm	SP., TSK, TEKEL	Şarap, Meyve Suyu
Süt	SP., SEK	Süt Fabrikası, Mandıra
Et	SP., EBK	Mezbaha, Kasap, Et Ür.
Yün	SP., TYTK	İplik, Tekstil
Deri	SP., TSK	Tabakhane, Deri Fab., Teks.
Canlı Hayvan	SP., EBK	

Kaynak: DPT, "GAP Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report", April 1986, Volume 3

Ürününü hasattan önce alması, satış fiyatı üzerine üreticilerin yeterince etki etmesini önlemektedir. Bu ise, piyasada oluşan fiyatları, üreticinin aleyhine oluşturmaktadır. "Ürününü değer fiyattan satamayan üreticilerin bu kısır döngüyü kırıp çıkmaları mümkün görülmemektedir" (34). Bir sanayi bitkisi olan kütünün ilkel halinin fiyatının, dünya fiyatlarına göre oluşması beklenmekle beraber, bu durum gerçekleşmemektedir. Üreticiden çıktıktan sonra borsalarda dünya fiyatlarına göre işlem gören pamuğun, üreticiler elinden çıkmadan dünya fiyatlarına göre değerlendirilmesi zorunludur. Bu yüzden Çukobirliğin üretim sezonu içinde üreticileri aynı ve nakdi kredilerle daha fazla desteklemesi gerekmektedir. Ancak, bu kredilerin bir devlet yardımı olmadığı, üreticilere açıkça ifade edilmelidir.

Üreticilerin taşıma ile ilgili sorunları da bulunmaktadır. Köylerden ilçeye kütlü taşınması yapılan römorkların belli kişilerde bulunması, bir çok üreticinin taşımayı, daha iyi organize olan tüccarlara bırakmasına neden olmaktadır. Çoğu üreticiler kütlülerini köyde değerlendirmek zorunda kalıp, ildeki veya ilçedeki fiyat

(34) Çuk. Ün. Zir. Fak. GAP Tar. Ar. Prj. Pak., C. II, s.94

oluşumundan habersiz olarak ürününü satmaktadırlar. Taşıma olanakları bulunmayan üreticilerin, araç kiralama da sorunları vardır. Buna, Çukobirliğe getirilen kütlünün hemen tartılıp işleme konulmasındaki gecikmeler etki etmektedir. Araçların zamana göre kiralanması, beklemlerde maliyeti arttırmaktadır. Genelde sıraların olduğu yoğun alım zamanlarında, birkaç güne varan beklemler olabilmektedir. Bu durum, kütlünün nakil işlemlerinde üreticilerin devre dışı kalmalarına neden olmaktadır. Çukobirlik alımlarının mesai saatleriyle sınırlı olması, tüccarların ise her saat alım yapması, tüccarları daha avantajlı duruma getirmektedir. Ayrıca kütlünün uzun süre harallarda beklemesi, renk değişimine neden olup, standardı düşürdüğü gibi nemli kütlülerde yanmaya neden olabilmektedir. Bu yüzden kütlü taşımacılığı seri bir şekilde olmak zorundadır. Üreticiler bu rizikoyu göze almak istemediklerinden ürünlerini işletmelerinde tüccara satarak, ulaşım sorununu tüccara bırakmaktadırlar. Bununla beraber bölgede üretilen kütlü ve mamüllerinin talebe göre yurt içi ve dışı işleme ve tüketim merkezlerine ulaştırabilmesi için etkin bir ulaşım ağı bulunmamaktadır.

Kütlü pamuk alımlarında Çukobirliğin payının çok düşük olması, birliğin bölgede yeterince organize olmadığını göstermektedir. GAP Bölgesindeki illerde kütlü pazarları bulunmamaktadır. Ayrıca, piyasada satışlarda, yeterli açıklık da bulunmamaktadır. Çukobirliğin kütlü alımındaki tıkanıklıkları üreticiyi büyük kayıplara uğratmaktadır. Çukobirliğin kütlü pazarında etkili olabilmesi için, alımda tartı ve ekspertiz işlemlerinin bekletilmeden yapılması ve ürün tesliminde, ürün bedelinin ödenmesi ile mümkündür. Zamanla artacak olan pamuk üretiminin giderek daha etkin şekilde desteklenmesi ve etkili bir pazar yapısının kurulması gerekmektedir.

Pazarlama problemlerinin bir diğeri ise ambalajlamadır. Kütlü, çuvalarla taşınarak alınıp satılmaktadır. Tüccarlar, üreticilere haral temini konusunda yardım etmektedir. Üreticilerin Çukobirliğe kütlü götürürken kullandıkları harallar bir-iki kez ancak kullanılırken, tüccarlar, bu haralları daha fazla kullanmaktadırlar. Çukobirliğe getirilen harallar, hammallarca boşaltılmaktadır. Bu boşaltma sırasında harallar önemli ölçüde tahrip olmaktadır. Bu durum, üreticinin kooperatife kütlü getirmesini engelleyici etkide bulunmaktadır.

Bölgede kütlünün üretim aşamasında da önemli sorunlar bulunmaktadır. Endüstri bitkisi yetiştiren işletmelerin, kredi ve teknik yönden desteklenmesi, yeterli miktarda üretim için zorunludur. Bölge çiftçisi, yabancı olduğu sulu tarım konusunda aydınlatılmalı, teknik ve ekonomik yönden bilgilendirilmelidir. Teknik sorunların başında gelen su yetersizliği ve su dağıtımındaki düzensizlik önemlidir. Gübre ve ilaç yetersizliği de üretim düşmesine neden olmaktadır.

Tahıl üretiminde üreticiler çeşit standardını bilmekte tüccardan veya kendi işletmelerinden temin ettikleri

tohumlukları kullanmaktadırlar. İlgili makamlarca dağıtılan tohumluklar ise yetersiz kalmaktadır. Dolayısı ile kullanılan tahıl ve baklagil tohumluklarının yabancı tohum içeriği çok fazladır. Kaliteleri belirsizdir. Bu bakımdan, yabancı maddelerden ve tohumlardan arındırılmış, temiz ve tahribatsız tohumların zamanında ve yeterli miktarda çiftçiye ulaştırılması gerekmektedir. Böylece standardizasyon ve dereceleme uygulamaları yönünde ilk ve en önemli adım atılmış olacaktır.

Bölgedeki işletmelerin ortalama %53.7'si kredi kullanmaktadır. İşletme büyüklüklerine göre baktığımızda, 0-250 Da'lık küçük işletmelerin %51'i, 250-500 Da'lık orta büyüklükteki işletmelerin %51.9'u ve 500 Da'dan büyük işletmelerin %76.2'si kredi kullanmaktadır. Kullanılan bu kredilerin %51'i tüccardan, %1'i komisyondan, %1'i kooperatiften, %41'i TCZB'den, %1'i tefeciden temin edilmektedir.

Çiftçilerin TCZB'den kredi alırken karşılaştıkları zorluk, ipotek mecburiyetidir. Kadastronun tamamlanmamış olması ve arazi tapularının bulunamaması yüzünden, çiftçiler bankaya teminat gösterememektedirler. Kısa vadeli üretim kredisi için, müteselsil kefalet teminat olarak kabul edilmelidir. Proje uyarlamalarında gerekli olan makina, techizat ve diğer ihtiyaçlar için alınan orta ve uzun vadeli kredilerde ise, projenin kendisi teminat sayılmalıdır. Ziraat Bankası, teminat aramak yerine, projenin gelecekteki getirisini dikkatli bir değerlendirmeye tabi tutmalıdır.

TCZB ile TOKB tarımsal yayım hizmetleri arasındaki koordinasyonun sürdürülmesi, çiftçilerin kredi başvurularının ön incelemesinde, ihtiyaçların ve girdi taleplerinin değerlendirilmesinde yardımcı olacaktır. Böylelikle çiftçiler tarımsal yayım ve eğitim hizmetlerinin alıcıları da olacaktır. Bu ise, üretim artışına sebep olacaktır.

Tarım Kredi Kooperatiflerinin, özellikle küçük çiftçilere, kısa vadeli kredi temini oranını arttırabilmek için, bu kooperatiflere daha kaliteli eleman sağlanmalı ve yeni sulama alanlarında kooperatifler kurulmalıdır.

Bölgede hayvan pazarlaması, belediye hayvan pazarları ve Tar. Or. ve Köyişleri Bakanlığına ait hayvan borsalarında yapılmaktadır. Hayvan pazarları haftanın belirli günlerinde, hayvan borsaları ise her gün açıktır. Bölgede iki adet hayvan borsası vardır. Bunlar, Diyarbakır TTOBB tarafından ve Şanlıurfa Belediyesi tarafından yönetilmektedir.

Diyarbakır ve Şanlıurfa'da et pazarlama işlemi çoğunlukla özel sektörcü yerine getirilmekte olup, EBK'nın et satışlarına katkısı %10 civarındadır. Kızıltepe mezbahası yaklaşık %9 kapasiteyle çalışmaktadır.

Hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı Siirt'te ise, hijyenik şartlarda hayvan kesimi, kalite standartları ve kontrolünün temini ve hayvancılık ürünleri için pazarlama imkanlarının oluşturulması gereklidir.

GAP Bölgesindeki imalatın büyük kısmı, yerel olarak tüketilmektedir. Gaziantep ve Diyarbakır'da imal edilen malların sırasıyla %57'si ve %48'i bu illerde, geri kalanı ise, diğer GAP Bölgesi illerinde pazarlanmaktadır.

Gaziantep, az da olsa, ürünlerini Doğu Akdeniz ve Marmara Bölgesindeki illere pazarlama şansına sahiptir. Ayrıca Gaziantep'te, mamul malların pazarlanmasında ihracat, giderek artan bir önem taşımaktadır. Yapılan ihracatın çoğu Ortadoğu'ya yöneliktir. "Gaziantep'ten 40 ülkeye yapılan ve 120 değişik tür malı kapsayan toplam ihracat içinde, sanayi mallarının payı giderek artmaktadır" (35).

Bölge sanayicileri, il ticaret ve sanayi odaları ile imalatçılar birlikleri halinde örgütlenmişlerdir. Ancak bu bölgesel pazarlama kuruluşları, güncel bilgi toplanması, pazarlamanın desteklenmesi ve gerekli tüketim alışkanlıkları açısından yetersizdir.

İç ve dış ticaret, bankacılık, toptan ve perakende ticaret, otel, lokanta, emlak ve sigorta gibi hizmet sektörleri, ekonomik yapının ayrılmaz parçalarıdır. Bu yüzden bu hizmet sektörleri geliştirilmelidir.

Bölgedeki ticaret faaliyetleri, Gaziantep'te yoğunlaşmaktadır. Bölgede çoğu idari merkezde, önemli bankaların şubeleri yoktur. Özellikle, küçük ve orta büyüklükteki iş ve imalat kuruluşlarına kredi veren T. Halk Bankasının olmayışı büyük eksikliktir.

Ticari faaliyetlerin gelişmesi için alınması gereken tedbirler şunlardır;

- 1) T. Halk Bankası'nın bulunmadığı merkezlerde, şubeleri ve mali müşavirlik servisleri kurulmalıdır.
- 2) Bankacılık, finansman alanları, otel ve lokanta hizmetlerinde çalışanlara uygulamalı eğitim verilmesi teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
- 3) Bankalarda, kambiyo ve akreditif işlemlerinin yapılabilmesi için altyapı hizmetleri geliştirilmeli, ve kredileme düzeni için bankalar arasında bir konsorsyum kurulmalıdır (36).
- 4) Bölgedeki meslek liselerinin, ders programları, bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- 5) Uzun vadede, ticaret merkezi sayısı arttırılmalı ve Mardin ve Gaziantep'te, uluslararası ticarete uzmanlaşacak merkezler kurulmalıdır.

Sonuç olarak, Bölgedeki pazarlama problemlerinin çözülebilmesi için, alınması gereken genel tedbirler aşağıdadır.

- 1- Bölge içinde gelişen sosyal ve ekonomik yapı ile tüketim kalıpları değişeceği ve bölge içinde ürün pazarlama imkanları artacağı için, ürün pazarlaması, üretimi geliştirme faaliyetleri ile birlikte ele alınmalıdır.
- 2- Pazarlamada kamu kuruluşları ve özellikle Tar. Or. Köy-İşleri Bak. ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, aktif olarak rol almalı ve pazarlamanın tesis yönünden eksikleri tamamlanmalıdır.

(35) Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası verileri

(36) Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası Temsilcisi Rifat Dağ, "GAP-92 Açıkoturum Programı" TV GAP, TRT, Haziran 1992

3- Depo kapasiteleri arttırılmalı, depolama teknikleri geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

4- Pazarlamada, üretim, tüketim, perakende ve toptan ticaret, işleme, toplama gibi pazarlama tür ve kademelerinde, hizmetlerin aracılar kanalıyla verilmesinden kaynaklanan maliyet artışı ve zaman kaybı önlenmelidir. Pazarlama ağıının geliştirilmesi ve aracı sayısının azaltılması için pazar düzenleyen kuruluşlar ve TSK'lar etkili olarak çalışmalıdır.

5- Üretim ve pazarlama ile ilgili veri toplama, stoklama ve değerlendirme hizmetlerinin düzenlenmesi gerekmektedir (37).

6- Sanayi bitkileri üretimi arttıkça, bu ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasında ortaya çıkacak problemlerin çözülmesi için TSK'lar, doğru fiyatlandırma, iç ve dış pazarların geliştirilmesi, çiftçilere teşvik ve finansman desteği temin edebilmek için yeniden organize edilmeli ve mali ve personel kapasiteleri arttırılmalıdır.

7- Bölgedeki pazarlama kanallarının daha iyi işleyebilmesi için özel sektör teşvik edilmelidir. Özellikle paketleme ve taşımacılığa yapılacak yatırımlar kredi ve diğer tedbirlerle desteklenmelidir.

6.Uluslararası Pazarlama Problemleri

Uluslararası pazarlama, kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere, malların, hizmetlerin ve fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin olarak birden çok ülkede yapılan planlama ve uygulama sürecidir (38).

GAP Bölgesinin kalkınma stratejisi olarak belirlenen ihracatın avantajlarının başında, dış pazarın iç pazarla karşılaştırılamıyacak kadar yüksek potansiyelinin olması ve kâr sağlama fırsatlarının yüksek olması gelmektedir. Bölgede ihracat için bu çekici gücün yanı sıra, işletmeleri ihracata yönelten itici bir güç ise, iç pazarın tarım ürünleri ihtiyacının karşılanmış olması sebebiyle oluşan talep yetersizliğidir.

Ancak tüm bunlara rağmen dış pazarın, iç pazara karşı dezavantajları da vardır. Bunları şöyle sıralıyabiliriz;

- İç pazar, dış pazarlardan daha iyi tanınır ve bilinir; dolayısıyla belirsizlik ve risk daha azdır,
- Yöneticiler ve personel için yabancı dil öğrenme ihtiyacı daha sınırlı; döviz kullanma ihtiyacı ise yoktur.
- Genelde iç pazarda işler ve işlemler daha kolay yürütülür. Bir yandan kendi ülkesinin ihracat formaliteleriyle uğraşma, öte yandan girilecek yabancı ülkelerdeki çeşitli gümrük ve diğer ticaret prosedürlerini öğrenme ve sürekli

(37) DPT, "GAP Bölgesi, 1. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu Değerlendirmesi", Şanlıurfa, 22-25 4 1987

(38) Mucuk, Op. cit., s. 280'den Sak Onkvisit and John J. Shaw, International Marketing, Colombus, Ohio: Merrill Publishing Company, 1990, s. 6

olarak dış pazarlardaki yeni gelişmeleri takip etme zorunluluğu yoktur.

- Ayrıca, iç pazarda ne rekabetin şiddeti, ne rakiplerin sayısı, ne fiyatların seviyesi, ne de mamullerde yeniliğe yönelme ihtiyacı ve gereği uluslararası pazarlardaki düzeyde değildir (39).

Bunların yanı sıra dış pazarlarda karşılaşılan genel problemler ise, gümrük vergileri, kotalar, ticari engeller, döviz kuru problemleri, ambargolar, milliyetçilik hareketleri ve yabancı düşmanlığı olarak sıralanabilir. Ayrıca uluslararası pazarlamayı etkileyen, sosya-kültürel, ekonomik, politik ve hukuki çevre faktörlerini de unutmamak gerekir. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri, politik çevre problemleridir.

6.1.Uluslararası Hedef Pazarların Belirlenmesi

Yukarıda açıklanan tüm faktörler ve problemler, hedef pazarlar belirlenirken dikkatlice analiz edilmeli ve gözölmelidir.

GAP'a başlanırken, strateji olarak belirlenen ihracatın, hedef pazarlarından biri AT idi. Ancak AT ülkelerinde

TABLO-68: AT ve Türk Tarımında Verim (Kg/Hektar)1986

Ürün	1973		1986	
	AT	Türkiye	AT	Türkiye
Toplam Tahıllar (Çeltik hariç)	3 300	1 200	4 330	1 985
Buğday	3 220	1 130	5 100	2 030
Arpa	3 280	1 137	3 700	2 095
Çavdar	2 540	1 130	2 990	1 580
Mısır	4 850	1 760	6 310	4 107
Şeker Pancarı	39 500	33 060	48 000	30 540
Soya Fasülyesi	1 750	1 460	3 220	2 220
Kolza	2 050	1 200	2 900	1 198
Tütün	1 600	460	1 870	900
Pamuk (Saf)	637	757	1 000	885
Elma	23 400	11 400	26 000	18 600
Armut	19 600	6 250	19 000	8 250
Şeftali	11 000	7 600	12 600	12 400
Kayısı	8 200	4 200	9 100	7 230
Portakal	14 100	18 300	17 800	20 700
Limon	16 800	19 250	14 200	18 400
Domates	33 900	25 000	41 100	32 250
Patates	25 900	12 220	32 100	19 800
Soğan	-	9 840	23 500	17 800

Kaynak: A.Karabağlı, "Avrupa Topluluğu Tarımında Gelişmeler ve Türkiye Tarımı", Verimlilik Dergisi, s.2, MPM Yay. Ankara 1988, s.41

son 14 yıl içinde tarımda verim büyük artışlar göstermiştir. Girdi kullanımına büyük önem verilmesi, genetik araştırmalar ve üretim teknolojisindeki gelişmeler sebebiyle, zirai verimlilikte hemen her ülkede önemli adımlar atılmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde fevkalade önemli tarımsal ürün stokları oluşmaktadır. (Tablo-68)

Daha önce herbiri tarım ithalatçısı olan AT ülkeleri, bugün tarım ürünü ihracatçısı durumuna gelmiştir. Bunun yanında hızlı nüfus artış hızına sahip ülkelerden Çin ve Hindistan, kendine yeter hale gelmeye başlamışlardır. Çin, dünyanın üçüncü mısır ihracatçısı olmuştur. ABD'deki mısır ve yemlik hububat stokları, bir önceki yılın iç talep seviyesinin de üstüne çıkma eğilimi göstermiştir. Tablo-69'da dünya tahıl ithalatı ve ihracatı gösterilmiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi eski SSCB, K.Afrika ülkeleri ve bunların haricinde Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin tahıl ihracatı yapabileceği ülkelerdir. GAP'a başlarken AT'dan sonra ikinci büyük hedef pazar olarak belirlenen SSCB'nin dağılmasıyla, hedeflenen üretim planlarının dengesi büsbütün bozulmuştur.

TABLO-69: Dünya Tahıllar Ticaretinin Bölgesel Dağılımı 1987
(Bin ton)

Bölge	Dış Satım	Dış Alım	Net Satım	Net Alım
K.Amerika	113 024	1 753	111 271	
AT	49 243	31 756	18 087	
D.Avrupa, SSCB	4 757	38 035		33 278
K.Afrika *	1 919	43 689		41 760
Çin	5 422	21 455		16 033
Japonya	415	27 795		27 380
Avustralya	18 337	27	18 310	
Dünya	219 353	216 632		

Kaynak: FAO Trade Yearbook 1987

* Fas, Tunus, Cezayir'i kapsamaktadır.

Not: FAO ticaret istatistiklerindeki gruplandırma esas alınmıştır.

GAP ile sulamaya açılacak alanlarda en çok üretimi yapılacak endüstri bitkisi pamuktur. Ancak bağımsızlığına yeni kavuşan ve dünya ile bütünleşmeye çalışan Kazakistan'ın, petrolden sonra en önemli ihraç ürünü de pamuktur. Diğer taraftan dünyanın en büyük pamuk ihracatçısı olan Mısır ve Hindistan'la rekabet yolları arayan Türkiye, şimdi bir de Kazakistan'ı hesaba katmak zorundadır. Görüldüğü gibi GAP'a başlanırken belirlenen hedef pazarlarda, daha proje tamamlanmadan problemler belirmiştir.

Yakın bir gelecekte daha da büyüme eğilimi gösterecek bu problemlere gerçekçi bir çözüm bulmak ve tarım kesiminde tedavisi güç sosyal krizlerin doğmasını önlemek için, tarım ürünlerini gıda sanayi dışındaki sanayi sektörlerinde değerlendirilerek üzere alternatif stratejilerin geliştirilmesi

ve yerleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca başta pamuk olmak üzere, lif bitkilerinin üretim planlaması yeniden belirlenmeli ve Türkiye hedef pazarını, basit işlemlerden geçirilmiş ürünlerin ihracı yerine, başta tekstil olmak üzere, bu ürünleri hammadde olarak kullanan ve ürünlerini ihraç etmeyi amaçlayan sektörlerle kaydirmalıdır.

6.2.Uluslararası Çevre Faktörleri

Uluslararası çevre faktörlerinden en önemli ikisi sosyo-kültürel ve eko-politik çevre faktörleridir.

SSCB'nin dağılmasıyla özgürlüklerine kavuşan Türk devletleri sayesinde, sosyo-kültürel çevre faktörünün lehine dönmesiyle Türkiye, üçüncü ülkelere karşı avantajlı duruma geçmiştir.

Toplam tahıl ihracatını %1'ini oluşturan SSCB pazarındaki yeni gelişmeler sayesinde, Türkiye yaklaşık 20 milyon tonluk tahıl ihraç şansını yakalamıştır. Yeni Türk devletlerinin ihtiyacının karşılanacağı bu pazarda, Türkiye ABD ve AT karşında avantajlı bir durumdadır. 1987'de SSCB'ye iki milyon ton buğday ihraç ettiğimizi düşünürsek, pazarımızı sadece bu bölgede 10 kat arttırabileceğimizi görürüz.

TABLO-70: Türkiye'nin Buğday ihracatının Ülkelere Göre Dağılımı (Bin Ton)

Ülkeler	1986	Pay	1987	Pay
Lübnan	60	0	125 960	42.5
Irak			85 846	28.9
Suriye			35 616	12
Kıbrıs	16 000	99	17 879	6
Ürdün			17 505	5.9
G.Af.Cum.			5 682	1.9
Diğ.Af.Ül.			5 000	1.7
SSCB			2 000	0.7
S.Arabistan	154	1	1 045	0.4
B.Almanya			40	0
İran			23	0
Toplam	16 214	100	296 596	100

Kaynak: İGEME Kayıtları

Ortadoğu, yakındogu ve Afrika pazarlarının ihtiyacı olan 50 milyon tonluk tahıl talebinin, 20 milyon tonunu da GAP sonunda karşılama imkanına sahip olabiliriz. Ancak bu ülkelerden Suriye ve Irak'la son derece ilginç ilişkilerimiz ve problemlerimiz mevcuttur.

Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde sahip olduğu pazar payları incelendiğinde, Irak 1988'de %9.86 ile, Suriye ise 1989'da %8.85 ile ilk sırayı almaktadır. Öte yandan 1988'de Irak, Almanya'dan sonra 986 Milyon Dolar ile

ikinci en büyük ihrac kapısıdır (40). Bu rakamlar GAP ile daha yukarı çıkarılma şansına sahipken, Projedeki barajların inşası, bu iki ülke ile siyasal ve hukuksal problemlere sebep olmaktadır. Her iki ülke de GAP ile oluşacak barajların, Dicle ve Fırat sularını keseceğini iddia etseler de temel problem GAP'ın oluşturacağı ekonomik potansiyelden kaynaklanmaktadır.

GAP'ı, Körfez Krizinin nedenlerinden biri olarak da gösterebiliriz. Irak, en önemli ihrac ürünü olan petrolünü satışında, bölgede GAP ile ekonomik bir gelişme kaydedecek olan Türkiye'ye bağımlı olmak istememektedir. Bu ise Irak'ın Basra Körfezine açılan bir kapı aramasına sebep olmuştur. Bu arayış ABD ve AT'ın beklentilerine cevap vermiştir. Ortadoğuda menfaatleri bulunan sanayileşmiş ülkelerin, menfaatlerini tehdit eden böyle bir projeden çekinmeleri doğaldır.

GAP'ın oluşumunu ve beraberinde getireceği gelişmeyi tehlikeye sokan en büyük problem ulusal ve uluslararası siyasi istikrarsızlıktır. Nitekim bölge incelendiğinde, bu problemin varlığı yadsınamamaktadır.

Körfez Krizi sonunda Irak'a uygulanan BM ambargosuyla Irak'tan sonra en büyük zarara Türkiye'nin uğradığı dikkate alınırsa bölgedeki dengelerin nasıl bozulmak istendiği açıkça görülmektedir.

Günümüzde GAP'ı etkileyebilecek en büyük problem siyasi istikrarsızlıktır. Türkiye'nin Ortadoğu'da GAP'la yakalacağı ihrac fırsatını değerlendirebilmesi için, var olan bu siyasi çevre problemlerinin dikkatlice çözülmesi gereklidir.

Türkiye'nin AT'a girmesini engelleyen en büyük problemlerden birini, AT'ın tarım ürünlerinde Türkiye ile rekabet edmemesi teşkil etmekte idi. Ancak AT, son yıllarda verim artışıyla yakaladığı yüksek üretim sayesinde, bu problemi çözmüş görülmektedir. Fakat GAP sonrası ürün artışıyla bu problem, AT açısından tekrar gündeme gelecektir.

Türkiye'nin tarımsal ürünlerini uluslararası alanlarda pazarlamadaki en büyük problemini, üretim istikrarsızlığı teşkil etmektedir. Bunda en büyük etken üretimin doğa şartlarıyla yapılmasıdır. Ürünler, kuraklık, sel, dolu ve don gibi doğal afetlere direkt olarak maruz kalmaktadır. Bu gibi faktörler, toplam ürünlerde yıldan yıla büyük dalgalanmalara sebep olmaktadır. Tarım ürünleri, bir yıl ihrac edilirken ertesi yıl ithal edilmek zorunda kalınabilmektedir. 1986'da 16 milyon ton buğday ihrac edilebilirken 1987'de ihracat, 296 milyon tonu aşmıştır. Bu gibi istikrarsızlıklar uluslararası pazarlarda güvenilirliği sarstığı gibi, pazar kayıplarına da sebep olmaktadır. Ayrıca uluslararası dağıtım kanallarının örgütlenmesini aksatmaktadır.

(40) Mucuk, Op. cit., s. 291'den Tunc Erem, "An Assessment of Turkish Export Performance: Global Perspectives and Prospects" "New Strategies in International Marketing", "Uluslararası Pazarlamada Yeni Stratejiler" Uluslararası Sempozyumu Tebliği, 19-20 Kasım 1990, s. 86

Tablo-71'de üretimdeki dalgalanmalar görülmektedir.

Bölgede tarıma dayalı ihracat genellikle Gaziantep'ten yapılmaktadır. Canlı hayvan, et, tahıllar, mercimek, nohut, mercimek samanı ve taze sebzeler, komşu ülkelere ihracı yapılan maddelerdir.

Bölgenin sulamaya açılmasıyla en önemli ürünlerden olan tahıl ve baklagillerde ekiliş bakımından önemli gerileme beklenmektedir. Baklagillerde bu gerilemenin sadece ekilişle kalmayıp üretim bakımından da önemli boyutlara

TABLO-71: Türkiye Tahıl Dış Ticareti (Bin Ton)

Yıllar	ihracat (Bin Ton)	Tutarı Bin Dolar	ithalat (Bin Ton)	Tutarı Bin Dolar
1975	7 250	2 100	529 520	143 400
1976	284 590	38 770	28 730	5 430
1977	788 790	85 300	36 940	8 760
1978	2 167 460	235 270	37 650	13 130
1979	858 790	107 570	26 120	7 660
1980	617 430	98 120	5 700	2 530
1981	759 000	144 690	298 630	58 260
1982	1 013 930	174 650	565 510	105 280
1983	1 600 200	244 610	182 800	33 490
1984	1 186 500	168 330	1 627 460	285 480
1985	666 600	106 660	1 081 800	182 540
1986	217 300	30 720	1 065 000	148 630
1987	560 900	26 350	624 400	78 600

Kaynak: FAO, Trade Yearbook, Çeşitli Yıllar

ulaşması beklenmektedir. Bu durum, Türkiye'nin bugünkü yüksek üretim ve dışsatım potansiyeli ile dünya bakalagil piyasalarındaki önemli konumunu, gerekli önlemler alınmadığı sürece, olumsuz yönde etkileyecektir.

SONUÇ

GAP'ın tamamlanmasıyla bölgenin ve ülkemizin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında, büyük gelişmeler ve değişimler meydana gelecektir. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyelinin Türk ekonomisine eklenmesi, ülke refahını arttıracak, gelir seviyesini yükseltecektir.

GAP enerji programının tamamlanması sonucunda üretilen enerji, 1988'de Türkiye'de sudan elde edilen toplam enerjiye eşit miktarda olacaktır (41). Cumhuriyet tarihimizin "Bölge kalkınması" amaçlı en büyük yatırımı olan GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında ise, Türkiye'nin şimdiye kadar gerçekleştirdiği sulama alanlarının yarısı kadar bir alan daha sulu tarıma açılacaktır.

Çalışmak için bölge dışına güç eden insanımız, GAP'ın tamamlanmasıyla kendi topraklarında çalışma imkanı bulacaktır. Böylece büyük kentlerimizde görülen, nüfus yoğunlaşması, gecekondulaşma ve altyapı problemlerinde azalma sağlanacaktır.

Kuru tarımın hakim olduğu bölgede, özellikleri bakımından yüksek üretim potansiyeline sahip olan topraklar, sulama projelerinin yetişemediği noktalarda, yeraltı su kaynaklarıyla yapılan sulamalarla desteklenecektir.

Tarıma dayalı büyük bir gelişme ve tarımsal üretimde bir patlama beklenmektedir. GAP sayesinde, bölgede 1.7 milyon Ha alan sulu tarıma açılacaktır. Bu alan Çukurova'da bugün sulu tarım yapılan alanların yaklaşık 10 katı büyüklüğündedir. Böylece;

- Toplam olarak ülkemizin bugünkü tarımsal üretimini katlayabilecek miktarda üretim artışı olacak,
- Tarım alanları selden korunacak,
- Yaklaşık 1.5 milyonluk bir nüfusa tarımda iş imkanı sağlanacak,
- Tarımsal üretimde meydana gelecek ürün fazlasının ihraç edilmesiyle ülkemize döviz kazandırılacak,
- Endüstri bitkilerindeki üretim artışıyla ise, tarıma dayalı sanayinin kurulup gelişmesine katkıda bulunacak,
- Yem bitkilerinin üretilmesi, mevcut hayvan ırklarının ve sağlık şartlarının ıslahı ile et ve süt üretiminde büyük gelişme sağlanacaktır.

Bölge kaynaklarının geliştirilmesi, yerli ve yabancı sermayeye yatırım yapma imkanı sağlayacaktır. Bölgede, öncelikle un ve unlu gıda, deri, bitkisel ve hayvansal yağlar sanayiinin ve diğer bir çok sanayi dallarının gelişmesi beklenmektedir.

Arıcılık ve ipekböcekçiliği; bölgede, kuru tarım alanlarındaki küçük veya topraksız çiftçi ailesinin gelir seviyesini arttırıcı ve iş imkanı sağlayıcı tarımsal faaliyetler olarak önem kazanacaktır.

Bölgeden geçen E-24 karayolunun iyileştirilmesi ile ve daha sonra Mersin'den Habur'a ve Diyarbakır'a kadar otoyol

(41) T.C. Ziraat Bankası, "Güneydoğu Anadolu Projesi GAP" Broşürü, Ankara, s. 7

ağının hizmete girmesiyle, ticaret sektörüne canlılık gelecektir. Mersin ve Iskenderun limanlarına gemilerle gelen transit malların Habur sınır kapısına kadar taşınması da eklenirse; GAP'la hareketliliğin en üst seviyeye ulaşacağı ve Ortadoğu ülkelerine ihracatın, bu sektöre yeni bir hareket kazandıracağı görülmektedir.

Bölgede gelişecek tarıma dayalı sanayi ve ticaret faaliyetleri belirli bir sosyal hareketliliği şimdiden sağlamış durumdadır.

GAP Bölgesi içindeki alanlarda turizmin canlanmasına neden olacak önemli faktörler vardır. Bu bölgenin tarihi, turistik ve kültürel özelliklerinden dolayı yerli ve yabancı turistlerin bölgeye ilgisinin artacağı düşünülebilir. Aynı zamanda GAP yatırımları ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasına da neden olmaktadır, bu ise yerli ve yabancı yatırımcı ve işadamları gruplarının bölgeye gelmesini sağlamaktadır.

Bölgede yaşayan ve hayat standardı ülke ortalamasının altında olan bölge halkının hayat şartları değişecektir. Satın alma gücünün artmasıyla dışa açılma hızlanacak, pazarlama faaliyetleri gelişecek, dağıtım kanalları organize olacak, bankacılık ve diğer hizmet sektörleri ilerleyecek, işletmeler hukuksal düzenlemelerini oluşturacaklardır. Ulaşım ve haberleşme ağı gelişecek, buna bağlı olarak ise, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ilişkiler artacaktır. Bölgedeki dağınık yerleşim, yerini zamanla kendiliğinden toplu yerleşime bırakacaktır.

Sonuç olarak GAP, bölgenin ve Türkiye'nin kalkınma girişimlerinden en önemlisidir. 2000'li yılların başlarında proje tamamlandığında; tarım ve enerji üretimindeki büyük artışla, bölgenin gelecekte bir "ihracat merkezi" olması beklenmektedir.

Bölgenin temel kalkınma strajisini oluşturan tarımsal ihracat ve buna bağlı olarak pazarlama, projenin en önemli konusudur. Başarılı bir dış ticaret politikası için, ihracatı sadece üretim fazlasını eriten ve döviz getiren bir araç olarak değil, aynı zamanda gelişmenin bir gereği olarak görmek gerekir.

Gerçek anlamda dış pazara açılmaktan söz edebilmek için dış pazar, iç pazarın doğal bir uzantısı olarak kabul edilmelidir. Ayrıca GAP Bölgesi tarım ürünlerinin ihracında amaç, ham tarım ürünlerinden işlenmiş tarım ürünlerine kayma yönünde olmalı ve ürün çeşitlendirilmeye gidilmelidir.

Uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip olunabilmesi, pazar kapılabilmesi ve eldeki pazar fırsatlarının kaçırılmaması için, uluslararası alanda günün, arz ve talep dengesi iyi hesaplanmalı ve ürün çeşitlendirilmesi ile üretim planlaması bu hesaplara göre belirlenmelidir. İhracat merkezi haline gelecek bölgede bu bilgi akışı, ağırlıklı olarak bölgeye hizmet verecek bir "Koordinasyon Kurulu" tarafından sağlanmalıdır. Günümüzde EKA tarafından yürütülebilecek bu faaliyetler, 2000'li yıllarda EKA ile birlikte çalışan bağımsız bir kurul tarafından yürütülmek zorunda kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Almanya Büyükelçiliği: Büyükelçi adına, Bierhoff Michael "Almanya'nın GAP hakkındaki görüşlerini açıklayan mektubu", Ankara, 19 Mayıs 1992
- Prof. Dr. Ataöv Türkkaya: Bilimsel Araştırma El Kitabı, 2.B Ankara, Savaş Yayınları, Ekim 1989
- Berk Adnan: Türkiye Ansiklopedileri, 4 C., İstanbul, Kaynak kitaplar Basım, Yayın ve Ticaret AŞ., 1974
- Prof. Dr. Birdal İlker: İşletme Ekonomisi, 1.B, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1986
- Prof. Dr. Cemalcılar İ.: Pazarlama, C.II, Anadolu Ün. AÖF Yayınları, Ankara, Ocak 1986
- Coşkun Ali: GAP ve Özel Sektör, TOBB, Ankara, 1989
- Çerik Şule: "Dış Tanıtım ve Bir Örnek Olay GAP", (Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Master Tezi), İstanbul, 1990
- Çukurova Üniversitesi: "Ziraat Fakültesi GAP Tarımsal Araştırma İnceleme ve Geliştirme Proje Paketi Kesin Sonuç Raporu", GAP Alanında Tarım Ürünleri Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi, (GAP Alanında Tahıllar ve Baklagiller Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi), I.C, No=33, Adana, Mart 1990
-
- "Zir. Fak. GAP Tar. Ar. İn. ve Gel. Prj. Pak. Kes. Sonuç Raporu" GAP Alanında Tarım Ürünleri Paz. Yapısı ve Geliştirilmesi, (GAP Alanında Endüstri Bitkileri Paz. Yapısı ve Geliştirilmesi), II.C, No=33, Adana, Mart 1990

DiE:

Genel Nüfus Sayımları 1985

DPT, Nippon Co. Ltd.-Yüksel İnşaat AŞ.:GAP Master Plan
Çalışması, Ankara, Aralık 1988

"GAP Master Plan Nihai Raporu"
(Yöneticiler İçin Özet), I.C, 2.B
Ankara, Haziran 1990

"GAP Master Plan Nihai Raporu"
(Master Plan), II.C, 2.B, Ankara,
Haziran 1990

"GAP Master Plan Nihai Raporu"
(Ekonomik Sektörlere Göre Amaçlar
ve Stratejiler), III.C, 2.B,
Ankara, Haziran 1990

"GAP Master Plan Nihai Raporu"
(Su, Enerji, İnsan Gücü ve Mali
Kaynakların Gelişme Koşulları),
IV.C, 2.B, Ankara, Haziran 1990

DPT: "GAP Bölgesi 1. Urfa-Harran
Kalkınma Sempozyumu
Değerlendirmesi", Şanlıurfa, 22-
25 Nisan 1987

DSİ: "Atatürk Barajı ve HES" Broşürü,
Ankara, 1982

"GAP Barajları" Broşürü, Ankara
1982

"Gaziantep Projesi Hanoğuz
Barajı" Broşürü, DSİ XX. Bölge
Müdürlüğü, Kahramanmaraş, DSİ
Basımevi Foto Film İşletme Müd.
Matbaası, Aralık 1987

 "Gaziantep Projesi Kayacık Barajı" Broşürü, DSİ XX. Bölge Müd., Kahramanmaraş, DSİ Basımevi Foto Film İşletme Müd. Matbaası, Aralık 1987

Emsa Etüd Müş. San. AŞ.: "GAP Bölgesi Gelişme Planı", Ankara

Ergül Y: "GAP ve Nüfus Hareketleri" (Yayınlanmamış Master Tezi), Yıldız Ün. Fen Bil. Enst., 1990

Gencer O.: Genel Tarla Bitkileri (Endüstri Bitkileri), Çuk. Ün. Zir. Fak. Ders Kitabı No=42, Adana, 1988

T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi: "GAP'ın Türkiye Ekonomisindeki Yeri", Ankara, Ocak 1990

 "21. GAP Koordinasyon Kurulu Toplantı Tutanağı", Ankara, 11 Mart 1992

GAP Bölgesi Kalkınma İdaresi Bölge Müdürlüğü: "İzleme ve Dönem Değerlendirme Raporu", Şanlıurfa, 15 Ocak 1992

Gaziantep Valiliği: Vali adına Vali Yardımcısı Sarı Abdülkadir, "Gaziantep İlinde GAP Faaliyetleri" ile ilgili mektup, Gaziantep, 4 Haziran 1992

Gaziantep Valiliği Turizm Müdürlüğü: "Yesemek-İslahiye-Gaziantep-Türkiye" Broşür No=3 Ar Ajans Basın-Yayın-Reklamcılık

Prof. Halıcı Kemal: Elektrikin Sanayiye Uygulanması, C.I, İstanbul, Doğan Matbaası, 1988

- Incekara F.:* Endüstri Bitkileri ve Islahı,
(Lif Bitkileri ve Islahı), Ege
Un. Zir. Fak. Yayın No=65, İzmir
1979
- İSO:* "Türkiye GSYH'nin iller
itibarıyla dağılımı", Mayıs 1988
- Karaata H.:* Harran Ovasında Pamuk Su Tüketimi
Rapor Seri No=15, Şanlıurfa, T.C.
Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığı
Köy Hizmetleri Şanlıurfa
Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
Yayınları Gen. Yay. No=24, 1985
- Kocaman Tuncer ve İlhan Özaltın:* "Türkiye'deki Nüfus
Yaşındaki Gelişmeler ve
Uluslararası Karşılaştırmalar",
Ankara, 1986
- Madran N.:* Pamuk ve Yetiştirilmesi, Ankara,
Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1969
- Prof. Dr. Mucuk İsmet:* Pazarlama İlkeleri, S.B,
İstanbul, Der Yayınları, 1990
- Şanlıurfa Valiliği:* Vali adına Vali Yardımcısı Duruer
Hasan, "Şanlıurfa'da GAP
Faaliyetleri" ile ilgili mektup,
Şanlıurfa, 25 Mart 1992
- TRT, TV GAP:* GAP-92 Açıkoturum Programı,
20 Mayıs 1992
- Yener Samira:* "1965-70 Döneminde iller Arası
Göç ve Göçenlerin Nitelikleri",
Ankara, 1977
- T.C. Ziraat Bankası:* 39 "Güneydoğu Anadolu Projesi GAP"
Broşürü, Ankara

KURŞAT BUYUKTUĞRUL

20.04.1966 İnegöl doğumluyum. İlkokula 1972'de İzmit İstiklâl İlkokulu'nda başlayıp, 1977'de İnkılâp İlkokulu'ndan mezun oldum. 1980'de İzmit İnkılâp Ortaokulu'ndan, 1983'te ise İzmit Endüstri Meslek Lisesi Elektrik Bölümünden mezun oldum. 1990 yaz döneminde Yıldız Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik Mühendisliği Bölümünden mezun olup, aynı yıl Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Programına kaydoldum.

